Jean - Claude Filloux

Pasąmonė

Kas tai?

Alma littera

Jean - Claude Filloux

Pasąmonė

Iš prancūzų kalbos vertė

Lina Perkauskytė

/\Ima littera

UDK 159.96
Fi-173

Versta iš:
Jean-Claude Filloux, L'inconscient (Que sais-je? 285), Presses Universitaires de France, 2002

ISBN 9955-08-666-1

PRATARMĖ

Kad egzistuoja *nesąmoninga psichikos veikla,* buvo pripažinta gan vėlai, ir psichologai ilgai nežinojo apie *pasąmonę.* Žinoma, galima sakyti, kad pasąmonę atrado V. Leibnizas, sukūręs teoriją apie „mažuosius suvokimus", kurių „mes neįsisąmoniname"; be to, kai kurių iki XIX amžiaus pradžios rašiusių psichologų darbuose pasitaiko užuominų apie tam tikrą nesąmoningą psichinio gyvenimo pusę. Tačiau nuoseklios nesąmoningų proto operacijų analizės imtasi visai neseniai. Todėl 1901 metais H. Bergsonas pasąmonės tyrinėjimus apibūdino kaip *būsimą* psichologijos uždavinį; šią mintį jis išsakė šiais žodžiais: „Tyrinėti pasąmonę, giluminius psichikos procesus, taikant specialius metodus, bus svarbiausias ateinančio amžiaus psichologijos uždavinys. Neabejoju, kad mūsų laukia puikūs atradimai, galbūt tokie pat svarbūs, kaip ir tie, kurie praėjusiais amžiais buvo padaryti fizikos ir gamtos mokslų srityje".

Iš tiesų medicininė ir eksperimentinė psichologija, patyrusi kai kurių po I. Kanto rašiusių filosofų įtaką, nuo 1880 metų smarkiai pasistūmėjo į priekį. Vis dėlto H. Bergsono pranašystės buvo teisingos: 1900 metais pasirodžius S. Freudo *Sapnų aiškinimui,* padidėjo dėmesys psichoanalizei - tai jai, aplenkiant psichologijos tyrinėjimus, pavyko iš dalies *atskleisti* nesąmoningas psichikos struktūras ir logiškai paaiškinti jų veiklą.

Nuo pat pradžios psichoanalizė buvo laikoma „gelmių psichologija", o terminui „pasąmonė" buvo priskiriama specifinė reikšmė.

Vis dėlto gali pasirodyti keista, kad dabar plačiai vartojama sąvoka prigijo taip vėlai. Iš tiesų psichologijos raidai šia kryptimi trukdė gnoseologinis požiūris, besąlygiškai psichologų priimta hipotezė - apriorinis teigimas, kad *psichikos* ir *sąmonės* reiškiniai yra tapatūs. Jau vien dėl to frazės „nesąmoningas psichinis reiškinys" ar „pasąmonės procesas" atrodė absurdiškos, sudarytos iš priešingos reikšmės žodžių. Niekas ir nepagalvojo, kad iš tiesų mąstoma neteisingai, kad daroma vadinamoji logikos klaida, kai iš anksto sutinkama su diskutuotinu dalyku.

Tačiau tokiam psichikos ir sąmonės sutapatinimui prieštarauja faktai. O faktai šioje srityje - tai eksperimentų rezultatai, atskleidžiantys, kad egzistuoja nesąmoningos *mintys* ir *prisiminimai;* tai kruopštūs stebėjimai, *įrodantys,* kad yra nesąmoningas psichinis gyvenimas, kuris veikia sąmonę. Kad egzistuoja nesąmoningi vaizdiniai, objektyviai matoma iš to, kaip jie reiškiasi. Taigi pasąmonės aiškinimas grindžiamas realiu ir stebimu faktu: nesąmoningi psichiniai reiškiniai turi *poveikį* sąmonei ir, priešingai, sąmoningos psichinės būsenos gali būti *nepaaiškinamos,* jei nebus kreipiama dėmesio į nesąmoningas psichines priežastis.

Tuo bus galima įsitikinti skaitant šią knygą. Paaiškės, jog teiginys, kad ne tik *fiziniai* veiksmai (judesiai), bet ir *psichikos* procesai (motyvacija, asociacija ar disociacija)

nepriklauso sąmonės sričiai, yra ne prieštaringas ar miglotas, bet logiškas bei visiškai akivaizdus.

*
* *

Šioje knygoje nebus kritiškos ir išsamios gnoseologinio pasąmonės aiškinimo analizės. Tam iš pradžių reikėtų išsiaiškinti *psichikos* bei *sąmonės* sąvokas, ir neišvengiamai būtų susiduriama su klausimais, peržengiančiais gana siauras šios knygos turinio ribas. Bus tik užsimenama apie tokį svarbų klausimą kaip pasąmonės statusas egzistenciniu požiūriu: ar pasąmonė - *substancija* ar *savybė?* Ar ji *vienis,* ar *daugis?* Bus apsiribota S. Freudo vėlyvuoju požiūriu ir daugelio psichoanalitikų mintimi, kad labiau reikėtų vartoti būdvardį „nesąmoningas", o ne daiktavardį „pasąmonė", ir išryškės tendencija šiuo žodžiu apibūdinti vis daugiau operacijų ir funkcijų. Kadangi kiekvienas autorius įneša savitą indėlį ir praplečia savo tyrinėjimų sritį, būtinai bus panagrinėta, kaip įvairūs teoretikai suprato pasąmonę, iš anksto neatmetant išvadų, kurias būtų galima padaryti, apibendrinus įvairius požiūrius. Taigi bus kalbama apie P. Janet'o, S. Freudo, C. G. Jungo, J. Lacano ir kitų požiūrį į pasąmonę.

Bus laikomasi istorinės sekos. Ko gero, tokia apžvalga aiškesnė, o įvairių atradimų tarpusavio sąsaja lengviau suprantama. Dabar jau neįmanoma kalbėti apie pasąmonę, nesiremiant S. Freudo analize. Bet pati S. Freudo teorija pagrįsta eksperimentais, kuriuos po 1880 metų

Salpetriero mokykloje atliko J. M. Charcot'as ar Nansi - H. Bernheimas. Pagaliau dar prieš šiuos tyrinėjimus atsiradusi tikra „pasąmonės filosofija" (garsiausia - E. von Hartmanno teorija) daug prisidėjo prie to, kad būtų pripažinta nesąmoninga veikla; būtina atkreipti dėmesį į šias filosofines ištakas.

Ši nedidelė knyga susideda iš trijų dalių. Pirmojoje kalbama apie *pasąmonę iki S. Freudo,* ją sudaro du skyriai: vienas skirtas pirmiesiems pasąmonę nagrinėjusiems filosofams, kitas - empiriniams veikalams; antrojoje analizuojamas *S. Freudo požiūris į pasąmonę;* trečiojoje - S. Freudo teorijos įtaka, ilgainiui padaryti jos patikslinimai bei literatūrinė pasąmonės psichologijos kritika; ši dalis vadinasi *Pasąmonė po S. Freudo.*

PIRMOJI DALIS

PASĄMONĖ IKI S. FREUDO

I SKYRIUS

PASĄMONĖS FILOSOFIJA

Tai, kad pasąmonė tapo plačiai nagrinėjamu filosofijos klausimu, - po I. Kanto rašiusių didžiųjų vokiečių metafizikų, ypač F. Schellingo, G. Hėgelio ir A. Schopenhauerio, nuopelnas. Iš tiesų dvi garsiausios „pasąmonės filosofijos" teorijos, kurias sukūrė Carlas Gustavas Carusas ir Eduardas von Hartmannas, yra tiesiogiai susijusios su šių metafizikų pažiūromis. Šie pasaulį ir Gamtą suvokia kaip tam tikro „principo" vaisių ar tapsmą: šį principą F. Schellingas vadina *Absoliutu,* G. Hėgelis - *Idėja, A.* Schopenhaueris - *Valia. Pasąmonę* prilyginę šiam principui, C. G. Carusas ir E. von Hartmannas iškėlė daugybę įžvalgių hipotezių.

Prieš pradedant jas analizuoti, keletą žodžių reikėtų tarti apie A. Schopenhauerio filosofiją. Iš tiesų jis palietė nemažai pasąmonės filosofijos aspektų, kai ši dar nė nebuvo atsiradusi.

I. A. Schopenhaueris

A. Schopenhauerio filosofinės pažiūros išdėstytos 1818 metais išleistame veikale *Pasaulis kaip valia ir vaizdinys*. Svarbiausia mintis - Pasaulis savaime yra *Valia;* šiuo žodžiu A. Schopenhaueris nusako iracionalią ir aktyvią jėgą, tą veiklią, dinamišką jėgą, kuri yra visos mūsų esybės pagrindas. Valia „tampa objektu", kitaip tariant, pasirodo vaizdinių pasaulyje, tam tikromis pakopomis: kaip materiali jėga, mineralai, augalai, gyvūnai, žmogus. Taigi visa Gamtos jėga yra Valia; ta pati valia reiškiasi fizinio priežastingumo ryšiais, augalų reakcijomis į išorės poveikį, žmogaus veikla. Žmogus - aukščiausia valios išraiškos pakopa, jis yra įvairių valios objektyvacijų piramidės viršūnėje.

Panagrinėkime šią mintį žmogaus psichikos požiūriu. Žmogaus esmė - tam tikras objektyvacijos laipsnis, valia be sąmonės. Štai todėl, kaip aiškina A. Schopenhaueris garsiame skyriuje *Valios pirmumas prieš intelektą,* pažinimas, mąstymas, trumpai tariant, protas, priklauso nuo šios jėgos. Taigi mūsų „laisvi" sprendimai iš tiesų yra ne aiškiai suvokiamų motyvų rezultatas, o esminės valios išraiška. Kitaip tariant, sąmoningi mūsų veiksmų motyvai - tik priedanga. „Protas, - teigia A. Schopenhaueris, - visai nesusijęs su valios sprendimais. *Tik užklupęs ją veikiančią jis sužino tikruosius jos ketinimus".* Iš tikrųjų dažnai nesuvokiame, kaip smarkiai trokštame to, ką planuojame: tik tada, kai išgirstame mūsų planams palankią žinią ir mus užtvindo džiaugsmo banga, suprantame, kaip stipriai mūsų valia buvo prisirišusi prie tų planų. Ir,

priešingai, kartais ilgai svarstę priimame sprendimą, kuriam toliausiame širdies kamputyje nepritariame. Bet tik susidūrę su išorine aplinkybe, trukdančia jį priimti, pradedame suprasti, kad nesuvokėme, ko iš tiesų trokštame. A. Schopenhauerio nuomone, visa tai patvirtina, kad „valia yra šeimininkė, o protas - tik tarnas". Tai leidžia daryti iš pirmo žvilgsnio absurdišką išvadą, kad *žmogus gali nesuvokti tikrųjų savo veiksmų motyvų.*

II. **Carlas Gustavas Carusas**

C. G. Carusas *(Vorlesungen tiber Psychologie,* 1831; *Psyche,* 1864) remiasi F. Schellingu ir ypač A. Schopenhaueriu. Pasąmonę C. G. Carusas suvokia panašiai kaip dievišką pricipą, kuris organizuoja pasaulį ir mūsų fizinį bei dvasinį gyvenimą. Jis rašo: „Pasąmonė yra subjektyvi išraiška to, ką objektyviai vadiname Gamta". Kaip ir A. Schopenhaueris, C. G. Carusas mano, kad visa, kas egzistuoja, turi apčiuopiamą esmę ir kad sąmonė atsiranda tik įveikusi keletą etapų: iš pradžių nesąmoninga Idėja sukuria individo organizmą, paskui susiformuoja pirminė - išorinio pasaulio sąmonė, instinktyviai susijusi su organiniu gyvenimu, pagaliau pasireiškia sąmoningas protas. Šioje paskutinėje stadijoje pasąmonė ir sąmonė be perstojo sąveikauja; ši vaisinga sąveika, iš kurios atsiranda energija bei sumanumas, rodo nuolatinę pasąmonės veiklą.

Sielos gyvenime C. G. Carusas išskiria dvi pasąmonės rūšis: pirmosios turinys sąmonės šviesai visiškai nepa-

siekiamas, o antroji yra tam tikrų sąmonės operacijų supaprastėjimo padarinys. „Sielos gyvenime egzistuoja sritis, į kurią niekada neprasiskverbia joks sąmonės spindulėlis: tai *absoliučioji pasąmonė...* Be jos, yra ir *reliatyvioji pasąmonė,* kitaip tariant, sąmonę realiai jau pasiekusi gyvenimo sritis, laikinai *vėl tapusi nesąmoninga".*

Kaip matyti iš C. G. Caruso aiškinimų, jausme suvokti įmanoma tik remiantis pasąmone: „Visa tai, kas dirba, kuria, veikia, kenčia, bręsta ir slypi mūsų nesąmoningos sielos Naktyje, visa tai, kas pasireiškia mūsų organizmo gyvenime bei susiję su poveikiu, kurį mums daro kitos sielos ir visas pasaulis, visa tai tam tikru ypatingu būdu veržiasi iš nesąmoningos nakties į sąmoningo gyvenimo šviesą; o šią giesmę, šį nuostabų Pasąmonės atsiskleidimą Sąmonei vadiname jausmu".

Jausmas savo prigimtimi yra pasąmonės gyvenimo dalis, o sapnas - tai tikras pasąmonės proveržis į sąmonę. Sapnų pasaulis atsiranda „iš minčių bei jausmų, kurie, panirę į Pasąmonę, ir toliau vystosi bei ima ir prasiveržia". Taigi sapnas - dvejopo sielos gyvenimo, sąmoningo ir nesąmoningo, vaisius, sąmonės bei pasąmonės susiliejimo padarinys. „Tai leidžia paaiškinti ypatingą sapnų poeziją... Rinkdamasi jausmus atitinkančius vaizdus, siela elgiasi kaip įkvėpimo pagautas poetas: šis irgi stengiasi kiek galima aiškiau perteikti vaizdus, kurie atspindi jo sielos gelmėse verdančius jausmus".

Svarbiausią C. G. Caruso filosofijos mintį galima apibendrinti šiais žodžiais: „Sąmoningo psichinio gyvenimo pažinimo raktas slypi Pasąmonėje".

III. E. von Hartmannas

E. von Hartmanno *(Nesąmoningumo filosofija,* 1869) sistemos pagrindas, kaip ir jau minėtų dviejų filosofų, - spekuliatyvioji metafizika. Tai savitas hėgeliškas panteizmas, kai Pasąmonė atitinka pasaulio sielą, Visetą, nulemiantį imanentinę gamtos logiką. Šįsyk svarbiausia ne šis E. von Hartmanno veikalo aspektas, bet gausūs skyriai, kuriuose ne tik teigiama, kad pasąmonė veikia organinio gyvenimo procesus, bet ir pabrėžiama, kad sąmoningas mąstymas neišvengiamai grindžiamas nesąmoninga veikla.

Iš tiesų E. von Hartmannas pirmas aiškiai išskyrė kūno pasąmonę ir psichikos pasąmonę. Pirmąją jis įsivaizduoja kaip sielą, valdančią organinę visumą: pasak E. von Hartmanno, organizmo neįmanoma paaiškinti kaip paprasčiausio mechanizmo; egzistuoja organizmo psichika - pasąmonė. Pavyzdžiui, refleksai yra reakcija, „kurios neįmanoma paaiškinti, remiantis vien bendraisiais materijos dėsniais... Vidinis reflekso principas visada yra ne kas kita kaip dvasinis ir nesąmoningas principas". *Instinktas* irgi yra nesąmoningas; tai „veikla, kuria siekiama tam tikro tikslo, to nesuvokiant". Valgymą irgi reguliuoja psichika. „Kadangi, - teigia E. von Hartmannas, - joks materialistinis paaiškinimas netinka tokiam protingam pokyčiui, jį reikia aiškinti tik protingos valios protinga veikla..." Trumpai tariant, kiekviename mūsų, tiksliau, fiziologijoje, slypi individuali apvaizda.

Kalbėdamas apie grynai dvasinį gyvenimą, E. von Hartmannas išskiria įvairius nesąmoningus procesus,

nuo kurių priklauso suvokimas, sąvokų kūrimas, samprotavimai. Be to, pasąmonė valdo jausmus: *meilė* - tai nesąmoningas tikslo siekis, *malonumas* - savęs nesuvokiančios valios pasitenkinimo ar prieštaravimų atspindys. Remdamasis A. Schopenhaueriu, E. von Hartmannas aiškina, kad „neretai jaučiame malonumą, atlikdami darbus, kuriuos iš anksto pasmerktume, mat mums atrodė, kad jiems jaučiame priešiškumą. Argi tai nėra akivaizdus įrodymas, kad mūsų valia sielos gilumoje siekė kitų tikslų, nei tie, kuriuos jai priskyrė sąmonė?"

Net ir *genialūs atradimai* kyla iš pasąmonės, jie visada yra „nesąmoningo apdorojimo", „nebylaus idėjų virškinimo" padarinys. „Esu įsitikinęs, kad tokie procesai atlieka lemiamą vaidmenį net sprendžiant nesvarbius klausimus, jeigu tik šie mus šiek tiek labiau domina, ir dėl jo į visus su gyvenimu susijusius klausimus tikrą ir teisingą atsakymą pateikia pasąmonė: tik paskui sąmonė pradeda ieškoti priežasčių, o mūsų sprendimas jau būna priimtas". Taigi pasąmonė veikia vienodai, tiek kurdama genialų kūrinį, tiek lemdama mūsų sprendimus. *Nesąmoninga psichika valdo visą sąmoningą gyvenimą.*

Pagaliau norint susieti kūno pasąmonę su psichikos pasąmone „žmogaus sielą reikia laikyti nesąmoninga ir bendra individo organinių bei psichinių funkcijų visuma".

IV. Išvados

Apžvelgiant šių trijų filosofų požiūrį, metafizinis pagrindas buvo atskirtas nuo konkrečių atradimų. Vis dėlto šis atskyrimas dirbtinis ir, norint patikslinti iš tiesų vertingas šių filosofų mintis, pasąmonės sąvoką reikėtų, galima sakyti, iš jų „išlukštenti".

Pirmiausia (ši išvada akivaizdi) E. von Hartmanno ir C. G. Caruso sistemų pagrindas - panpsichizmas. Pasąmonės idėja jiems leidžia, priklausomai nuo kiekvieno pasaulėžiūros, psichiką priskirti netgi materijai. Tokį požiūrį galima pagrįsti filosofiškai. Bet kalbant apie žmonių veiksmus labai lengva supainioti psichikos pasąmonę su tuo, kas nėra psichikos pasąmonė, pavyzdžiui, su fiziologine ar organine veikla.

Iš tiesų siekiant, kad pasąmonės sąvoka būtų aiški, nereikia bandyti įžvelgti pasąmonės ten, kur tėra fiziologija. Keliuose savo knygos skyriuose E. von Hartmannas kalba apie psichiką, nors ten įmanoma tik fiziologija. Tai jo teisė, tačiau jei atsisakoma gamtą aiškinti filosofiniu požiūriu, būtina atskirti šias dvi sritis. Todėl psichologas fiziologijos nelaiko nei sąmoninga, nei nesąmoninga; pasąmonę galima paminėti tik kalbant apie veiksmus, kurie galėtų būti sąmoningi, kitaip tariant, apie psichinius veiksmus.

Vis dėlto pasąmonę nagrinėję filosofai daug prisidėjo pažįstant psichiką. Jie iškėlė mintį, kad egzistuoja sąmoningą veiklą valdanti *nesąmoninga jėga;* teigė, kad paprastai sąmonė remiasi pasąmone, kuri reiškiasi kaip *instinktas* arba polinkis; įžvalgiai analizavo pasąmonės

vaidmenį valingų sprendimų, jausmų, sapnų, genialių atradimų srityje.

Todėl suprantama, kad 1880 metais parašytoje psichologijos disertacijoje *Nesąmoningo psichinio gyvenimo tyrinėjimai* atvirai remiamasi pasąmonės metafizikais. Autorius E. Colsenet'as veikalo įžangoje rašė: „Po šviesiu paviršiumi, prieinamu vidiniam stebėjimui, slypi tamsi ir nematoma sritis, kurioje vyksta įvairūs psichiniai reiškiniai. Mes galime suvokti tik įvairiai susijungusias ir pakitusias jų nuotrupas... Kiekvienas sąmoningas veiksmas kyla iš pasąmonės".

Beje, tuo metu pasąmonė domino ne tik filosofus, bet ir eksperimentuoti panūdusius mokslininkus. Kitas skyrius bus apie juos.

II SKYRIUS

PIRMIEJI EMPIRINIAI DUOMENYS

Pirmieji eksperimentai, kuriais remiantis buvo galima moksliškai apibrėžti pasąmonę, buvo susiję su medicinos tyrinėjimais. Antrojoje XIX amžiaus pusėje medikai ypač susidomėjo nervinio pobūdžio liga, kuriai būdingi nesąmoningi veiksmai, - *isterija.* Tuo metu buvo madingas ir *hipnotizavimas. Asmenybės disociacijos* tyrinėjimai irgi skatino eksperimentus, kai svarbiausia tampa pasąmonė.

Žinoma, iš visų surinktų duomenų vieni yra vertingesni, kiti - mažiau vertingi. Kartais naudingas tik jų aiškinimas. Svarbiausia tai, kad šie duomenys žymi ne vieną ir tą pačią „pasąmonę": pavyzdžiui, vienas faktas fiksuoja neįsisąmonintų prisiminimų išlaikymą, o kitas - protingus nesąmoningai atliekamus judesius. Be abejonės, abu atvejai, net ir būdami tos pačios kilmės, įrodo, kad egzistuoja įvairios pasąmonės sritys. Taigi iš daugybės tuo metu atliktų eksperimentų reikia atrinkti vertingiausius.

Svarbių veikalų šiais klausimais parašė Pierre'as Janet'as (reikšmingiausias jo kūrinys - 1889 metais išleistas *Psichologinis automatizmas), A.* Binef as *(Asmenybės pakitimai,* 1892), T. A. Ribof as *(Asmenybės ligos,* 1884; *Nesąmoningas gyvenimas ir judesiai,.* 1914). Reikėtų paminė—

ti ir }. M. Charcot'o veikalą *Pamokos apie nervų sistemos ligas* (1890). J. M. Charcot'as - isterijos tyrinėjimų pradininkas: jis pirmasis šią neurozę priskyrė psichikos ligoms. Salpetriere jis subūrė tyrinėtojus, tarp jų ir P. Janet'ą su A. Binet'u, kurie sukūrė Salpetriero mokyklą.

Tuo metu kiti medikai Nansi mieste atliko eksperimentus taikydami hipnozę - apie tai bus kalbama plačiau. Reikia paminėti H. Bernheimo veikalus, kuriuose remiamasi šiais eksperimentais: *Apie įtaigą ir jos taikymą terapijoje,* 1886; *Hipnozė, įtaiga, psichoterapija,* 1891.

I. Išsiblaškymas ir automatiškas rašymas

Tuo metu nemažai eksperimentų buvo atliekama tiriant isterinę neurozę. Nepaisant žodžio kilmės (lot. *hystericus,* gr. *husterikos,* iš *hustera* - „gimda": anksčiau buvo manoma, kad toks elgesys būdingas moterims dėl pernelyg padidėjusio lytinio potraukio. - *Red. past.),* isterinę neurozę patiria abiejų lyčių atstovai ir ji reiškiasi įvairiai. Požymius J. M. Charcot'as ir P. Janet'as suskirstė į „stigmas" - intelekto bei motorikos sutrikimus, pavyzdžiui, amnezija, anestezija, abulija, ir į „avarijas", pavyzdžiui, paralyžius, kontraktūros, konvulsijos. J. M. Charcot'o nuomone, šie požymiai yra vienodos psichinės kilmės, nes, kaip rodo eksperimentai, kai kuriuos jų galima sukelti ar nutraukti hipnotine įtaiga. Todėl J. M. Charcot'as isteriją priskyrė savitaigai. Reikia pabrėžti, kad J. M. Charcot'as pirmasis susiejo isteriją su įtaiga. Šio požiūrio vėliau laikėsi H. Bernheimas,

J. Babinskis, P. Janet'as. Ir šiandien isterikų mitomaniakiški polinkiai bei įtaiglumas laikomi šios neurozės požymiais. Bet po S. Freudo, apie kurį bus kalbama vėliau, atradimų šiuos požymius pradėta sieti su isteriniu polinkiu kūnu reikšti nesąmoningas emocijas (vadinamieji konversiniai simptomai).

Tuo metu buvo manoma, kad du ryškiausi požymiai - dalinė anestezija (jautrumo praradimas. - *Red. past.)* ir išsiblaškymas parodo kai kuriuos nesąmoningos veiklos aspektus taip pat patikimai kaip ir eksperimentų duomenys.

Automatiškas rašymas. P. Janet'as „nesąmoningą *veiksmą"* apibrėžia kaip „turintį visus psichinio veiksmo bruožus, išskyrus vieną - jį atliekantis žmogus atlikimo akimirką jo nesuvokia". Einame, sėdamės, verčiame knygos puslapį - visa tai atliekame automatiškai, nieko negalvodami. Tai šalutinė pasąmonės būsena.

Kaip rašo P. Janet'as, kuriai nors isterikų kūno daliai, dažniausiai rankai, patyrus anesteziją, aiškiai atsiskleidžia *įvairūs „protingi" nesąmoningi veiksmai, susiję su psichikos veikla, kuri niekada nepriklauso nuo žmogaus sąmonės.* Tada stebimi ne tik nesąmoningo elgesio vienetai, bet ir nesąmoningos proto operacijos, kurios neišvengiamai susijusios su tais veiksmais.

Štai tipinis pavyzdys: isteriko ranka nejautri ir jis nežino, kas jai daroma. Tyrinėtojas ranką uždengia ekranu, kad pacientas jos nematytų, tuomet atlieka su ja įvairius judesius. Ranka pati toliau kartoja tuos judesius. Tada tyrinėtojas tarp nykščio ir rodomojo piršto įspraudžia

pieštuką, kurio smaigalys liečia prie lentelės pritvirtintą popieriaus lakštą, ir „liepia" rankai atlikti įvairius grafinius judesius: rašyti kokius nors žodžius ir panašiai. Ne visada, tačiau gana dažnai užtenka vieno taip išvedžioto žodžio, paskui ranka pati rašo antrąjį, prirašo daugybę puslapių, pacientui to nesuvokiant ir be perstojo kalbant apie visai ką kita. Šis reiškinys vadinamas *automatišku rašymu.* Tai *nesąmoningas rašymas, kai pacientas yra budrios būsenos ir nesuvokia, kad jo ranka rašo.* Jis sužino, ką ji užfiksavo ir kad apskritai rašė, tik skaitydamas tekstą.

Šis reiškinys aiškiai parodo, kad nesąmoninga veikla gali turėti visus bruožus, būdingus ir sąmoningam mąstymui: gebėjimą samprotauti, kurti originalias eiles ir netgi atlikti matematinius skaičiavimus. Šie bruožai liudija apie *„nesąmoningą asmenybę",* kuri prisimena (taip užrašytuose tekstuose kartais minimi praeities įvykiai), mąsto (tekstai prasmingi) ir turi *psichinę egzistenciją.*

Išsiblaškymas. Tirdamas isterikų išsiblaškymą, P. Janet'as priėjo prie tų pačių išvadų. Gerai žinoma, kad žmogus, sukoncentravęs dėmesį į vieną objektą, kurį laiką negalvoja apie nieką kita. Pavyzdžiui,-jei skaito labai įsigilinęs, gali būti, kad negirdi, jog žmonės šalia jo kalbasi. Dėmesį visada lydi išsiblaškymas, o šis skatina nesąmoningą būseną. Nukreipti isterikų dėmesį nepaprastai lengva - pasak P. Janet'o, perdėtas išsiblaškymas galėtų būti jų ligos požymis. Juk vos pradėję kalbėti su kitu žmogumi jie visiškai pamiršta tyrinėtoją. Dėl to galima atlikti įdomių eksperimentų. „Pamirštas" tyrinėtojas

prieina kalbančiam pacientui už nugaros ir tyliai taria keletą žodžių, pavyzdžiui, nurodo ranka paliesti galvą. Šis nesąmoningai atlieka užduotį (ranka paliečia galvą, nesuvokdamas nei kodėl, nei kaip tai daro). Tyrinėtojas taip pat gali išprovokuoti gestą, reiškiantį „taip" arba „ne", kuriuo bus atsakoma į klausimą. Jis gali paskatinti ir automatišką rašymą. Pavyzdžiui, į klausimą „Kuo jūs vardu?" pacientas, kuriam įduotas pieštukas, atsako raštu. Visa tai - sutartiniai ženklai, gestai, rašymas kyla iš pasąmonės, kuri, kaip rodo eksperimentų duomenys, ne tik prisimena ir mąsto, bet ir girdi bei geba suvokti.

P. Janet'as daugiausia tyrė įprasčiausius tokios pasąmonės pasireiškimus. Jo išvados gali būti naudingos ir praktinei psichologijai: pavyzdžiui, ar patyręs stebėtojas vien iš tam tikrų nesąmoningų pašnekovo judesių galėtų suprasti šio mintis, *netgi garsiai neišsakytas?* Gal kai kurių būrėjų „gebėjimą skaityti mintis" būtų galima sieti su neįsisąmonintais žmogaus judesiais? P. Janet'as ir A. Binet'as netgi spiritizmą aiškino nesąmoningomis mintimis ir judesiais. Galbūt „mediumai" iš tiesų yra žmonės, sugebantys lengviau išlaisvinti savo „nesąmoningą asmenybę".

II. **Somnambulizmas ir hipnozė**

Geriausia palikti nuošalyje šias hipotezes ir pereiti prie kitų, sudėtingesnių ir ne taip paprastai aiškinamų dalykų. Jie susiję su įtaiga, hipnoze ir somnambulizmu, kai pasireiškia „antrinės būsenos", per kurias, atrodo,

susijungia įvairūs pasąmonės aspektai. Šiame skyriuje, remiantis J. M. Charcot'u ir H. Bernheimu, bus apžvelgiami atvejai, kai nesąmoningas yra visas žmogaus elgesys (ne elgesio vienetai), ir aptariamos nesąmoningos psichinės operacijos. Taip pat bus kalbama apie „pohipnotinę įtaigą" ir atvejus, kai tam tikros nesąmoningos psichinės operacijos akivaizdžiai pagrindžia sąmoningą elgesį.

Įtaiga. Hipnotinė būsena yra įtaigos vaisius. Savo ruožtu ši būsena skatina įtaiglumą, tai yra gebėjimą pasiduoti įtaigai. Ją tyrinėjant, daugiausia eksperimentuota su isterikais, mat šiems būdingas didelis įtaiglumas. Iš tiesų įtaiga - tai automatiškas, nevalingas ir nesąmoningas kito žmogaus perduotos minties plėtojimas. Ši mintis gali tapti veiksmu, tai yra pasireikšti kaip vaizdinys, pojūtis ar judesys.

J. M. Charcot'o nuomone, „normalūs pacientai" susidarius tam tikroms sąlygoms yra linkę pasiduoti įtaigai (kaip pavyzdį jis pateikia užkrečiamą žiovulį ar juoką žmonių pilnoje salėje), tačiau užhipnotizuoti, tai yra įteigti miegą, galima tik isterikus. Vadinasi, hipnozę galima laikyti isterijos pasireiškimu: užhipnotizuoti galima tik isterikus. Toks požiūris atrodo pernelyg vienpusis, todėl H. Bernheimas tvirtina priešingai - užhipnotizuoti galima daugelį į isteriją nelinkusių pacientų. Taip hipnozė tampa platesnio pobūdžio reiškiniu. Hipnozės metu H. Bernheimui pavyko įtaiga išgydyti daugelį nervinės ir net organinės kilmės ligų.

Hipnotizavimas ir hipnozė. Eksperimentai rodo, kad ypatingai - *miego įtaigai* - paklusęs pacientas yra be galo jautrus kitokio pobūdžio įtaigai. Siekiant sukelti hipnotinį miegą, anksčiau buvo taikomi įvairūs sudėtingi metodai, kurie turėjo nustebinti pacientą. Pavyzdžiui, buvo rekomenduojama suimti paciento, kurį buvo siekiama užmigdyti, nykščius, priartinti rankas jam prie galvos, vedžioti jomis palei kūną ir kartoti šiuos judesius, visą laiką įdėmiai žiūrint hipnotizuojamajam į akis. T. M. Charcot'o ir H. Bernheimo laikais pastangų reikėjo mažiau: kartais paciento tiesiog buvo paprašoma įdėmiai žiūrėti į šiek tiek aukščiau akių laikomą blizgantį daiktą (taip pajusti vokų sunkumą); kai hipnotizuojamasis pasiekdavo šią būseną, tyrinėtojas ramiu tonu paliepdavo miegoti. H. Bernheimas teigia, kad kai pacientas patiki, jog tuoj užmigs, užtenka ranka paliesti jo akis, ir jis užsimerkia. Taigi hipnozė, H. Bernheimo nuomone, neatsiejama nuo savitaigos, nes hipnotizuojamasis užmigdavo dėl savo paties įsitikinimo.

Hipnozė gali būti įvairaus laipsnio - nuo mieguistumo iki kieto miego. Įdomiausia tirti gilias būsenas.

Hipnotinis somnambulizmas. Iš tiesų užhipnotizuotas žmogus sugeba atlikti daug įvairiausių jam įteigtų veiksmų, o jo elgesys *visiškai* nesąmoningas. Kaip ir tiriant isterinį išsiblaškymą, judesius sukelia vien pasąmonė. H. Bernheimas paliepė pacientui: „Paimkite šį apelsiną" (vaisius yra įsivaizduojamas), pacientas jį paėmė. „Suvalgykite". Jis padarė judesius, lyg būtų nulupęs žievę,

padalijęs apelsiną į skilteles ir su pasimėgavimu jį suvalgęs.

Dar įdomesni eksperimentų duomenys tiriant *hipermneziją* (mechaninės atminties pagerėjimas. - *Red. past.),* kuri būdinga užhipnotizuotiems žmonėms, patinantiems somnambulizmo būseną. Kaip ir nesąmoningai automatiškai rašant, atgaivinami tolimos praeities prisiminimai, kurie taip ir būtų likę užmiršti, jei ne tam tikros sąlygos. Paliepus „išsipasakoti", „negalima nesistebėti, kaip aiškiai ir tiksliai somnambulizmo būseną patiriantys pacientai atgamina prisiminimus bei mintis, kurių būdami sąmoningi visai neprisiminė" (P. Janet'as). Atrodytų, hipnozė atskleidžia platesnę psichinę egzistenciją, išryškindama kelias paprastai nepastebimas būsenas. Akivaizdu, kad šiuo atveju pasireiškia naujas pasąmonės tipas, glaudžiai susijęs su atmintimi. Veikiant pasąmonei, realizuojama jau ne įsisavintų minčių sistema, bet prisiminimų visuma.

Ypatingas šių prisiminimų bruožas - jie reiškiami žodžiais ir egzistuoja nepriklausomai nuo sąmonės. Dar kartą reikia pabrėžti, kad prisiminimas gali aktualizuotis, pacientui to nesuvokiant. Tačiau šis reiškinys dažnesnis esant somnambulizmo, o ne automatiško rašymo būsenai, mat elgesys, kai atkuriamas prisiminimas, yra vientisas, nors ir nesąmoningas. Tai tikras nesąmoningas *sužadinimas,* objektyviai apčiuopiamas ir realus.

Pohipnotinė įtaiga. Yra ir kitų tyrimų duomenų, įrodančių, kad pasąmonėje egzistuoja *nesužadintų,* bet veikiančių prisiminimų. Tai matyti iš pohipnotinės įtai-

gos eksperimentų, kurių duomenys įrodo, kad atmintyje užfiksuota mintis, kurios pacientas nesuvokia, gali sukelti sąmoningus veiksmus ir visiškai sąmoningą elgesį. Tai dar vienas prisiminimo egzistavimo pasąmonėje būdas: patiriant hipnotinio somnambulizmo būseną buvo reaguojama į nesąmoningą sužadinimą. O šiuo atveju prisiminimas nėra sužadinamas, stebėtojas *žino,* kad jis veikia pacientą ir yra tikrasis jo veiksmų sukėlėjas.

Hipnotinio somnambulizmo būseną pasiekusiam pacientui paliepiama, pavyzdžiui, perstumti baldą į kitą vietą ar atlikti kitą panašų veiksmą, ir patikslinama, kad tai reikia daryti pabudus. Pabudęs pacientas atlieka veiksmą *nežinodamas, kad vykdo anksčiau duotą įsakymą.* Štai tokį pavyzdį pateikia H. Bernheimas:

„Atliekant šį eksperimentą dalyvavo kolega ponas Charpentier'as. Pacientui buvo įteigta, kad nubudęs paimtų virš lovos kabantį mano kolegos skėtį, išskleistų ir apsuktų porą ratų galerijoje, į kurią patenkama iš palatos. Po kurio laiko pacientą pažadinau, ir mes paskubom išėjome, nors jis dar nebuvo atsimerkęs.

Netrukus pacientas su skėčiu rankose suko ratus galerijoje. Paklausiau jo: „Ką čia veikiate?" Jis atsakė: „Kvėpuoju grynu oru." „Kodėl? Jums karšta?" „Ne, kartais mėgstu pasivaikščioti." „O kodėl pasiėmėte šį skėtį? Jis priklauso ponui Charpentier'ui!" „Tikrai? O aš maniau, kad skėtis mano! Tuoj nunešiu ten, iš kur paėmiau!"

Reikia pabrėžti tai, kad klausinėjamas pacientas nesuvokia tikrosios savo elgesio priežasties. Ji neįsisąmoninta. „Pohipnotinės įtaigos poveikį, - rašo panašių pavyzdžių pateikęs P. Janef as, - aiškinu *mintimi, kuri visą*

laiką slypi pasąmonėje. Per hipnotinio somnambulizmo būseną įteigta mintis nubudus niekur nedingsta, nors pacientas mano ją užmiršęs ir sąmoningai jos neprisimena. Ji išlieka ir vystosi už įprastos sąmonės ribų".

Jei pacientas dar kartą užhipnotizuojamas, pasąmonėje slypinti mintis ir vėl atgaivinama, ir jis ją prisimena. Pasak H. Bernheimo, paprašius pacientą pabandyti prisiminti šiek tiek jam sufleruojant, jis, netgi patirdamas būdravimo būseną, gali sąmoningai prisiminti duotą įsakymą.

III. Pierre'o Janet'o teorija

Šiaip ar taip, negalima nuginčyti visų šių eksperimentų reikšmės, tiriant pasąmonę ir pabrėžiant jos svarbą.

Buvo aptartos įvairios neįsisąmonintos fizinės ir psichinės operacijos:

1) Nesąmoningos *fizinės operacijos:*

- *daliniai* judesiai, elgesio „vienetai" (įprasti veiksmai, automatiškas rašymas);
- *vientisas* elgesys, elgesio „visuma" (somnambulizmas).

2) Nesąmoningos *psichinės operacijos:*

- *informacinės* (išorinės realybės suvokimas, duotų įsakymų supratimas);
- *intelektinės* ir *organizuojančios* (samprotavimai, įvairūs mąstymo procesai);

- *atminties* (prisiminimų sužadinimas esant nesąmoningo elgesio būsenai, atminties elementai, be sužadinimo sukeliantys sąmoningus veiksmus).

Beje, reikia pabrėžti, kad fizinių (objektyvaus elgesio) ir psichinių (subjektyvių psichinių būsenų) operacijų skyrimas gana neapibrėžtas, nes jos glaudžiai susijusios ir tiek vienos, tiek kitos yra psichologijos objektas.

Pasąmonė ir disociacija. P. Janet'o nuomone, taip suskirstytoms operacijoms būdinga jei ne vienovė, tai bent jau bendra kilmė - *disociacija.* Veikaluose, kuriuose jis išdėstė savo teoriją, teigiama: kai sąmonė „duoda laisvę" įvairiems psichikos procesams, pradeda reikštis pasąmonė. Taigi, P. Janet'o nuomone, pasąmonė yra kita sąmonės, nepajėgiančios aprėpti visos psichikos, pusė. Pasak jo, puikios psichinės būklės žmogaus sąmonė turi gana didelę koordinacijos galią ir jis sugeba suvokti psichinius reiškinius, kad ir kokia būtų jų prigimtis. Jei psichinė sveikata nėra gera, įvyksta „skilimas", ir tada įteigta idėja gali valdyti žmogaus veiksmus, jis elgiasi automatiškai, pabunda ir pradeda veikti nesąmoninga atmintis.

P. Janet'as pabrėžia, kad šie reiškiniai ypač būdingi isterikams. Todėl suprantama, kad veikale *Psichologinis automatizmas* ir vėliau pasirodžiusiuose *Isterikų psichinė būsena* (1893) bei *Neurozės ir įkyriosios idėjos* (1898) isteriją jis aiškina psichikos skilimu, sąmonės susiaurėjimu ir pabrėžia, jo nuomone, šiems ligoniams būdingą moralinį silpnumą bei psichikos skurdumą. „Šis sąmonės susiaurėjimas - ne kas kita, kaip bendras smegenų

išsekimas, su kuriuo dažnai susitaikoma; pacientas turi psichikos sutrikimų: jis nesugeba sutelkti ir suderinti bei suvaldyti psichinių reiškinių".

Isterija ir pasąmonės įkyriosios idėjos. Visa tai, P. Janet'o nuomone, leidžia išskirti ypatingą isterikų psichikos bruožą - jie *paklūsta pasąmonės įkyriosioms idėjoms*. Tiesą sakant, H. Bernheimui anksčiau už P. Janet'ą buvo kilusi mintis, kad kai kuriuos isterijos požymius galima aiškinti pasąmonės impulsyviomis idėjomis, kurios reiškiasi veiksmais, funkcionuoja taip pat kaip ir tyrėjo pacientui įteigtos idėjos bei pažadina pasąmonėje glūdinčius prisiminimus; tai simptominės savitaigos idėjos. P. Janet'as seka šiuo požiūriu ir įkyriąsias idėjas apibrėžia kaip įtaigos reiškinį, kai idėja automatiškai vystosi už sąmonės ribų; „tačiau jos nėra įteigiamos per eksperimentą, o susidaro natūraliai dėl atsitiktinių priežasčių". Jų atsiradimas - tiesioginė isterikų proto skilimo pasekmė, o kai psichikos veikla praranda darną, susiduriama su nemalonumais. Tokie ligoniai ima galvoti apie savižudybę ar žmogžudystę, jiems dažnai būdingos fobijos.

„Kaip atskleisti idėją, kurios ligonis iš esmės nesuvokia ir negali išreikšti?" - klausia P. Janet'as. Ir pateikia atsakymą: reikia naudotis visais įmanomais būdais, žinomais iš pasąmonės veiklos eksperimentų. Kaip ir kiti pasąmonės reiškiniai, pasąmonės įkyriosios idėjos reiškiasi daugeliu būdų.

„1. Šios idėjos gali aiškiai - veiksmais bei žodžiais pasireikšti ištikus isterijos priepuoliui; 2. Įkyriosios idėjos

aiškiai juntamos sapnuojant neramius sapnus ir dažnai tuo metu patiriant somnambulizmo būseną; 3. Per hipnotinį somnambulizmą. Šią dirbtinę būseną pasiekęs ligonis arba regi sapnus, kuriuos garsiai pasakoja, atlieka veiksmus, kaip esant natūraliam somnambulizmui, ir atskleidžia savo mintis, arba kalbasi su mumis bei atsako į mūsų klausimus. *Somnambulizmo būseną pasiekę pacientai labai tiksliai apibūdina juos persekiojančią idėją ir išsamiai papasakoja visus pojūčius, vaizdinius, kurie sukėlė ir vis dar sukelia sutrikimus;* 4. Yra žinoma, kad nesąmoningos mintys gali pasireikšti net esant būdravimo būsenai, bet ligoniai patys to nesuvokia. Kai kurie veiksmai, kuriuos jie, būdami išsiblaškę, atlieka automatiškai, parodo šias idėjas. Šiaip ar taip, automatiško rašymo būdas, jeigu tik galimąjį taikyti, duoda tiksliausių rezultatų" *(Isterikų psichinė būsena).*

Reikia pabrėžti, kad pats P. Janet'as stengėsi įveikti įkyriąsias idėjas įvairiai: atskleidęs įkyriąją idėją, išskaidydavo ją į elementus, o susidūręs su iš pažiūros neišskaidoma vaizdine haliucinacija taikydavo substitucijos metodą - pakeisdavo objektą, kurį ligonis regėdavo sapnuose. Veikale *Neurozės ir įkyriosios idėjos* P. Janet'as pasakoja, kaip jam pavyko „aprengti" siaubingą lavoną, kurį vaizduotėje regėdavo ligonis, ir taip pasiekti, kad jis nebebijotų.

Taigi P. Janet'as teigia: pirmiausia visa, kas nesąmoninga, *atsiranda* dėl psichinės disociacijos; antra, isterija yra *silpnumo liga:* tai dėl šio silpnumo susidaro nemalonumus sukeliančios įkyriosios idėjos ir kaip tik dėl jo isterija tampa *pasąmonės liga;* pagaliau, gydant ją, reikia

siekti: 1) hipnoze atskleisti pasąmonės įkyriąsias idėjas, 2) mokymu (įtikinimu, įtaiga, substitucija) šias idėjas nutolinti arba pašalinti.

Nuo P. Janet'o iki S. Freudo. P. Janet'as nusipelno būti įvertintas: jis pabrėžia darnią sąmonės veiklą ir pateikia nemažai atvejų, kai pasąmonė pasireiškia susilpnėjus Ego galiai. Vis dėlto kyla klausimas, ar įmanoma vien disociacija pagrįsti *visą* pasąmonę, ypač nesąmoningą atmintį. Taip pat abejotina, ar isterijos požymius iš tikrųjų sukelia nestabili psichika. Nors juos aiškindamas P. Janet'as nepakankamai įvertino nesąmoningas idėjas: šias jis laiko „visiškai atsitiktiniu reiškiniu".

Į šią problemą naujai pažvelgs S. Freudas. Iš pradžių jis laikėsi tokio pat požiūrio kaip ir P. Janet'as, bet vėliau atskleidė kitus, iki tol visiškai nežinomus psichologinius pasąmonės aspektus.

ANTROJI DALIS

PASĄMONĖ PAGAL S. FREUDĄ

I SKYRIUS

PASĄMONĖ IR PSICHINIAI KONFLIKTAI

Antrojoje dalyje neketinama pateikti išsamios S. Freudo psichoanalizės apžvalgos, netgi nesiekiama išskirti svarbiausių jos bruožų. Labiausiai domina su *pasąmonės psichologijos* problema susiję S. Freudo atradimai. Išsamiau bus kalbama apie „analitinį" metodą, neurozių teoriją, teiginius apie seksualumą ar kintantį paties S. Freudo požiūrį į psichikos struktūrą, bet tik siekiant geriau suprasti, ką jis vadino „pasąmonės procesais".

Antrosios dalies tikslas - atskleisti S. Freudo požiūrį į pasąmonę iš keleto dviprasmiškų teiginių, pabrėžiant jo atradimus - „kintančią pasąmonę " ir „išstūmimo" reiškinį. Beje, jo požiūris ir gydymo metodai kito, daiktavardį „pasąmonė" pakeitė būdvardis „nesąmoningas", o psichikos zonų, kurias S. Freudas laikė atsietomis nuo sąmonės, vis daugėjo.

Psichoanalizė dažnai vadinama „gelmių psichologija". Paaiškės, kodėl nesąmoningi psichikos procesai, kuriuos S. Freudas pradeda analizuoti 1880 metais, yra „giluminiai" ir kuo jie skiriasi nuo iki tol svarbiausiu laikyto „psichologinio automatizmo".

I. Pirmieji darbai

Norint geriau suprasti S. Freudo teoriją reikia aptarti jos priešistorę. Todėl naudinga apžvelgti jo pirmuosius darbus.

S. Freudas gimė 1856 metais Moravijoje. Baigęs mokslus licėjuje ir, kaip pats sako, „trokšdamas žinių, tik labiau apie žmonių santykius, o ne gamtos mokslus", 1873 metais įstojo į Vienos universitetą, Medicinos fakultetą. Netrukus jis pradėjo dirbti asistentu Brūcke'o fiziologijos laboratorijoje, vėliau atliko praktiką įvairiuose ligoninės skyriuose, tyrinėjo smegenų anatomiją. Tuo metu išspausdino veikalą, kuriame apžvelgė įvairias organinės kilmės nervų sistemos ligas.

Kelionės į Paryžių ir Nansi. 1885 metais, trokšdamas pažinti garsiąją Paryžiaus mokyklą, S. Freudas išsirūpino stipendiją ir pradėjo mokytis Salpetriere, kur dėstė J. M. Charcot'as. Čia suprato, kad isterija - gana dažnai pasitaikanti liga, kad hipnotinė įtaiga gali sukelti paralyžių ar kontraktūras ir pan.

Grįžęs į Vieną, 1886 metais S. Freudas pradėjo dirbti nervų ligų gydytoju. Tuo metu gydydamas jis taikė elektroterapiją ir hipnozę.

Siekdamas geriau įvaldyti hipnotizavimo techniką, 1889 metais jis išvyko į Nansi, kur praleido kelias savaites. Bendras darbas su A. Liėbault'u ir H. Bernheimu jam turėjo daug įtakos. S. Freudas ypač domėjosi pohipnotine įtaiga. Pacientas, vykdantis įsakymą, kurį gavo būdamas užhipnotizuotas, teigia, kad nežino, kodėl atlieka nurodytą veiksmą. Tačiau, pasak S. Freudo, *šis veiksmas visiškai aiškus stebėtojui:* priežastis reali, tik ji nėra įsisąmoninta. Antra vertus, kartais pacientas sugeba prisiminti gautą įsakymą, jeigu jo paprašoma gerai pagalvoti. Todėl S. Freudas daro išvadą, *kad tikrieji mūsų veiksmų motyvai ne visada žinomi, nors tam tikrais atvejais gali mums atsiskleisti.* S. Freudas pats pabrėžia šių stebėjimų svarbą savo atradimams. „Būtent Nansi, - rašo jis knygoje *Mano gyvenimas ir psichoanalizė,* - aiškiausiai supratau, kad sudėtingi psichikos procesai gali daryti poveikį, būdami neprieinami žmonių sąmonei".

Daktaro Jozepho Breuerio stebėjimai. Ši mintis S. Freudui buvo kilusi jau anksčiau, 1880-1882 metais, susipažinus su daktaro J. Breuerio, vieno garsiausių praktikuojančių Vienos gydytojų, stebėjimais. Buvo tiriamas atvejis, kai isteriją pavyko išgydyti, hipnoze sužadinus tam tikrus prisiminimus. Ligonei, jaunai merginai, buvo būdingi įvairūs isterijos protrūkiai: paralyžius, kontraktūros, sutrikęs mąstymas. J. Breueris atsitiktinai pastebėjo, kad pasireiškus vienam šių sutrikimų jį pavykdavo nuslopinti, kai pacientė papasakodavo visa, ką jaučia. Todėl gydytojas ją užhipnotizuodavo ir liepdavo kalbėti. Taip išnyko netgi fiziniai požymiai. S. Freudas,

kuriam J. Breueris papasakojo šį atvejį, pasinaudojo tokiu svarbiu atradimu: neurozės požymiai susiję su neva užmirštais praeities įvykiais: pakako juos atgaivinti, kad tie požymiai išnyktų. *Taigi egzistuoja ryšys tarp simptomų ir kai kurių įvykių pamiršimo:* esant būdravimo būsenai mergina negalėjo pasakyti, kokia isterijos priežastis, ir nematė jokio ryšio tarp požymių bei kurio nors savo gyvenimo įvykio. Tačiau ryšys paaiškėjo taikant hipnozę.

Atgaivinti prisiminimai rodė esant tiesioginių sąsajų su įvykiais, stipriai paveikusiais merginą: vaikystėje ji turėjo slaugyti sergantį tėvą, ir tai traumavo jos psichiką. Kadangi prisiminimų sužadinimas turėjo gydomąjį poveikį, tuo remdamiesi J. Breueris ir S. Freudas sukūrė terapijos metodą, kurį pavadino „katarsio metodu" (psichikos išvalymu). 1893 metais jie išleido veikalą *Apie psichinį isterijos reiškinių mechanizmą.* Ten rašoma: „Įvairūs isterijos požymiai nėra spontaniški, idiopatiniai ligos pasireiškimai, jie glaudžiai susiję su juos sukėlusią trauma. Šios priežastį suprasti padeda hipnozė. Traumą įsisąmoninę ligoniai paprastai pasveiksta".

Pirmosios išvados. Stebėdamas H. Bernheimo eksperimentus, S. Freudas suprato, kad tam tikri veiksmai gali turėti realias priežastis, bet jos neįsisąmonintos. J. Breuerio stebėjimai patvirtino šią išvadą: isteriko neurozės protrūkių *priežastis* - įvykiai, kurie, kol prisiminimai nebuvo atgaivinti hipnoze, buvo visiškai užmiršti. Reikia susieti neurozę su pirminėmis *traumomis,* glūdinčiomis ligonio psichikoje. Bet jų įtakos pacientas nesuvokia, nesupranta, *sąmoningai neprisimena.* Iš esmės

jis elgiasi kaip H. Bernheimo užhipnotizuotas žmogus, kuris, negalėdamas paaiškinti kodėl, įvykdė įsakymą paimti skėtį. *Jis pakluso pasąmonei.*

Remdamasis šiuo požiūriu, be isterijos, S. Freudas tyrinėjo ir kitą dažnai pasitaikančią neurozę - įkyriųjų būsenų neurozę. Ja sergantys ligoniai neatsikrato minčių, kurių nenori turėti, jaučia *impulsus,* kurie jiems patiems atrodo labai keisti, ir atlieka veiksmus, kurie neteikia jokio malonumo. Pavyzdžiui, toks ligonis, eidamas gatve, sustoja ties tam tikru numeriu pažymėtu namu: jei stengiasi eiti toliau, jam pradeda svaigti galva, jį apima stiprus nerimas. S. Freudas pateikia analogišką atvejį: viena moteris kelis kartus per dieną neįprastai elgdavosi - iš savojo puldavo į šalia esantį kambarį, atsisėsdavo viduryje jo stovinčio stalo, kviesdavo kambarinę, šiai atėjus, liepdavo išeiti ir vėl skubėdavo į savo kambarį.

S. Freudas pradėjo tyrinėti šią neurozės formą ir įsitikino, kad ir jos priežastis galima paaiškinti tik nesąmoningais procesais. Nežinia kodėl kylantys vaizdiniai ir impulsai, visai nesusiję su įprastu gyvenimu, pačiam ligoniui atrodo tarsi visagaliai įsibrovėliai iš kito pasaulio, o S. Freudas juos laiko akivaizdžiu *pasąmonės* įrodymu.

Sėkmingai taikant katarsio metodą buvo įrodyta, kad tarp neįsisąmonintų priežasčių ir požymių egzistuoja abipusis priklausomybės ryšys. Vadinasi, kiekvieną kartą pasireiškus požymiui, neužtenka pripažinti, kad ligonis paklūsta tam tikriems nesąmoningiems procesams, tiksliai atskleidžiantiems to požymio *prasmę.* Taip pat reikia suvokti, kad jis pasireiškia tik tada, kai ši prasmė būna neįsisąmoninta.

Nesunku pastebėti, kad šios išvados artimos P. Janet'o teorijai; šis isteriją aiškino „pasąmonės įkyriosiomis idėjomis". Bet P. Janet'as niekada neužsiminė apie *neišvengiamą* ryšį tarp požymio ir to, kad šios idėjos yra neįsisąmonintos. Be to, kaip žinoma, siekdamas panaikinti požymius, P. Janet'as taikė ne gryną katarsio metodą, bet aktyvią substitucijos terapiją. Veikale *Psichologinis automatizmas* jis tik „dėl įdomumo" pamini ligonės Mari atvejį, kai atgaivinus prisiminimus hipnoze buvo pašalinti požymiai. Todėl galima teigti, kad P. Janet'as tinkamai neįvertino pasąmonės reikšmės isterijai ir nesuprato, kad pasąmonė yra šios neurozės simptomų *priežastis*. Kalbėdamas apie pasąmonės įkyriąsias idėjas, jis išskyrė „įkyriąsias idėjas". O S. Freudas pabrėžė būdvardį „nesąmoningas". *Taikant terapiją svarbiausia ne įkyrioji idėja, o tai, kad ji neįsisąmoninta.*

Taigi būtų klaidinga tapatinti S. Freudo ir P. Janet'o atradimus, nors jie ir turi bendrą išeities tašką. Nuo 1895 metų (tada pasirodė bendras J. Breuerio ir S. Freudo veikalas *Isterijos studija)* S. Freudas pasąmonę supranta visiškai kitaip nei P. Janet'as.

II. Asociacijų metodas ir išstūmimas

1895 metais S. Freudo ir J. Breuerio keliai išsiskyrė. S. Freudas vienas pradėjo tyrinėti isteriją, įkyriųjų būsenų ir nerimo neurozes bei kitas panašias ligas. Greitai jis pastebėjo, kad hipnotinis katarsio metodas turi ir trūkumų: vieniems jį galima taikyti, o kitiems - ne,

vieniems jis efektyvus, kitiems beveik neturi jokio poveikio. Be to, negalima pasitikėti rezultatais: būna atvejų, kai pasveikusiu laikytas ligonis vėl suserga neuroze. Galiausiai „gydytojui ilgainiui nusibosta taikyti tuos pačius metodus, tą pačią procedūrą visais atvejais, siekiant panaikinti įvairiausius požymius ir nesugebant suvokti jų reikšmės bei svarbos (...) šis darbas tampa panašus į magiją, egzorcizmą ar fokusininko triukus".

Taip S. Freudas pasiryžo ieškoti kitokio metodo, leidusio išplėsti pacientų sąmonės tyrinėjimus, ir iki tol neįsisąmonintą informaciją taikyti ne vien tik esant somnambulizmui ar nesąmoningai veiklai; ja galėtų pasinaudoti ir įprastai besielgiantys pacientai. Ir šįkart jam pravertė H. Bernheimo eksperimentai. Kai H. Bernheimas pacientą pažadindavo iš somnambulizmo, šis visiškai neprisimindavo, kas įvyko patiriant šią būseną. Tačiau kartais, kai pacientui būdavo apie tai užsimenama, jo sąmonę pasiekdavo prisiminimai - iš pradžių neaiškūs ir su pertrūkiais, paskui labai aiškūs. Todėl S. Freudas nusprendė elgtis taip pat - savo teiginiais ir prašymais, *taikant įprastus prisiminimų sužadinimo būdus, pabandyti atgavinti sąmonę traumuojančius prisiminimus.*

Asociacijų metodas. Psichikos procesas, paprastai padedantis sužadinti prisiminimus, ilgai buvo vadinamas *minčių asociacija.* Kaip žinoma, šiuo terminu įvardijamas reiškinys, kai viena idėja ar vaizdinys sąmonėje sukelia kitą idėją ar vaizdinį: A (sužadinanti sąmonės būsena) sukelia B (sužadinta sąmonės būsena). B savo ruožtu sukelia C ir 1.1. Tokia supaprastinta asociacijos schema.

Iš tiesų ši schema labai sudėtinga, mat sužadinanti būsena sukelia ne vieną, bet kelias sužadintas būsenas.

Antra vertus, galima išskirti „suvokimo" ir „vaizduotės" asociacijas. Pirmoji atgaivina konkrečios situacijos prisiminimus; šie tą situaciją patikslina, o suvokimas šiuo atveju tepadeda prisiminti. „Vaizduotės", arba laisvosios asociacijos, ypatumas - nevaržomas atsidavimas prisiminimų srautui.

Kaip tik šią asociacijos rūšį, laisvąją asociaciją, S. Freudas ima taikyti, siekdamas sužadinti senus ligonių prisiminimus, kuriuos iki tol atgamindavo hipnoze.

Šis metodas labai tinka užsibrėžtam tikslui - katarsiui pasiekti. Pavyzdžiui, paciento paprašoma „sugalvoti" kokią nors idėją ar vaizdą. Remiantis šia idėja ar vaizdu, leidžiama „kurti asociacijas". Pastebima, kad taip sukelti prisiminimai aiškiai susiję su sužadinančia sąmonės būsena. Kitaip tariant, asociacijos, sukurtos remiantis pradine idėja, kuri, atrodo, buvo sugalvota „spontaniškai", arba „atsitiktinai", nėra atsitiktinės, *jos leidžia įžengti į prisiminimų pasaulį, kuris ir nulėmė pradinę mintį.* „Aš atlikau, - rašo S. Freudas *Psichoanalizės įvade,* - daugybę eksperimentų su atsitiktiniais vardais ir skaičiais: sugalvojus vardą, kuriamos laisvosios asociacijos, ir tai daroma tol, kol stimulas kurti jas nuslopsta. Pasibaigus eksperimentui, imama aiškintis priežastis, dėl kurių buvo sugalvotas šis vardas, ir atskleidžiama jo reikšmė eksperimento dalyviui". *Tikra psichoanalizė* išryškina tikrąsias padarinių priežastis, jų ištakas. Taigi laisvosios asociacijos turi du privalumus: jos leidžia pacientui, kurio buvo paprašyta jas kurti, atgaivinti savo prisiminimus ir, juos

išanalizavus, suvokti *priežastis,* dėl kurių jo sąmonę pasiekė mintis ar vaizdas, tapęs asociacijų išeities tašku. Nesunku suprasti, kad taikant šį metodą neurotikas, kuriam būdingi įvairūs neurozės požymiai ir įkyriosios būsenos, gali atkurti senus prisiminimus. Juos sužadinus hipnoze, pacientai pasveikdavo. Todėl S. Freudas siūlo skatinti pacientą „kurti asociacijas", remiantis pačiomis įvairiausiomis mintimis ir vaizdais, spontaniškai kilusiais sąmonėje. Juk anksčiau ar vėliau tai turėtų sukelti prisiminimus, kuriuos jis stengiasi atkurti.

Viskas vyksta taip: „Paprašau ligonį įsitaisyti tokia padėtimi, kad galėtų stebėti pats save ir neturėtų jokių slaptų minčių, bei papasakoti man viską, ką pajus: jausmus, mintis, prisiminimus. Primygtinai prašau - tai ypač svarbu - nedaryti atrankos ir neatmesti kurios nors minties, pagalvojus, kad ji pernelyg maloni ar pernelyg nepadori arba pernelyg svarbi ar pernelyg absurdiška, todėl neverta apie tai kalbėti. Prašau nevertinti kylančių minčių". Per seansą pacientas prieblandoje guli ant sofos; S. Freudas atsisėda taip, kad pacientas jo nematytų.

Išstūmimas. Taikydamas šį analizės metodą, S. Freudas padarė svarbią išvadą: kartais pacientui nepaprastai sunku išsakyti visas laisvųjų asociacijų būdu kylančias mintis, kad ir kokios jos būtų. Iš pradžių viskas einasi gerai. Žmogus be pastangų pasakoja, kokių vaizdų jam sukelia sapnas ar sąmonėje šmėkštelėjusi mintis. Tačiau netrukus jo elgesys pasikeičia. Jam vis sunkiau paklusti gautiems nurodymams, jis pradeda daryti įvairių sąmonę

pasiekusių idėjų atranką. Pacientas iš visų jėgų stengiasi pakeisti pokalbio temą, susierzina, kai jam primenama, kad pažadėjo laikytis nurodymų, ir pradeda ginčytis su gydytoju. Štai taip S. Freudas aprašo šį *priešinimąsi:* „Pacientas teigia, kad jam arba nekyla jokių minčių, jausmų ar prisiminimų, arba jų kyla tiek daug, kad neįmanoma visko suvokti ir susigaudyti. Tada jis pradeda kritikuoti ir prieštarauti. Pacientą išduoda ilgos pauzės, kurias jis daro kalbėdamas. Galiausiai pripažįsta, kad žino dalykų, kurių nenori pasakoti, apie kuriuos gėda prisipažinti... Ir kalba toliau, prieštaravimų pabaigos nematyti". Tuo pat metu pakinta jo elgesys. Pacientas visokiais būdais atsiprašinėja ir teisinasi, kad tik neįvyktų seansas, naudojasi menkiausia proga, kad tik nereikėtų stengtis: ar tai būtų kokia nors nelaimė, atsitikusi gydant, ar organinės kilmės liga ir pan. Šis priešinimasis gali prasiveržti ir sąmoninga, stipria ar užslėpta neuroze, maldavimu pasigailėti, bandymų suvilioti ar išgalvotomis ligomis.

Žodžiu, S. Freudas tvirtina, kad egzistuoja *silpnosios vietos,* aplink šias sukasi tam tikros asociacijos, taip ir neatskleisdamos aiškaus silpnųjų vietų turinio. Pacientui labai sunku susitaikyti su šiomis gana skausmingomis asociacijomis ir atskleisti jas gydytojui. Taigi egzistuoja jėga, kuri trukdo prisiminti tam tikrus įvykius, o „priešinimasis" yra tos jėgos išraiška. Dėl instinktyvios atmetimo reakcijos prisiminimai glūdi už sąmonės. S. Freudas sako, kad jie yra išstumti. Ego nenori, kad jie pasiektų sąmonę; pradeda veikti *gynybos* mechanizmas. Tai dėl *išstūmimo* prisiminimai nepasiekia sąmonės. Ši sąvoka

sudaro S. Freudo sistemos pagrindą: „Procesą, kuris pasireiškia kaip priešinimasis, - rašo S. Freudas, - aš vadinu išstūmimu".

Dabar tampa aišku, kad gydytojas, siekdamas sukelti katarsį, pirmiausia privalo panaikinti priešinimąsi. Terapijos metodas turi apimti laisvąsias asociacijas ir juo siekiama įveikti priešinimąsi. Šį metodą S. Freudas pavadino psichoanalize.

III. Požymiai ir konfliktai

Suformulavęs išstūmimo sąvoką, S. Freudas pradėjo naujai aiškinti neurozes ir ypač pasąmonę. Pirmiausia jam pasirodė logiška *išstūmimui priskirti ne tik ligonio priešinimąsi taikant analitinį gydymą, bet ir ligos priežastį.* Šiuo požiūriu patologinę būseną tam tikru metu sukėlė ne kas kita, kaip jėgos, trukdančios atsikratyti šios būsenos. Antra, neįsisąmoninti prisiminimai apie traumuojančius praeities įvykius yra išstūmimo požymis: jeigu su trauma susijęs prisiminimas *lieka* neįsisąmonintas dėl išstūmimo, vadinasi, tas prisiminimas *tapo* neįsisąmonintas dėl šios priežasties. Taigi pasąmonėje slypi *išstumti* elementai, ten patekę tiek dėl „pirminio", tiek dėl „vėlesnio" išstūmimo.

Neurotiniai konfliktai. Neurozes irgi reikia suvokti kaip dinamišką procesą, atsiradusį dėl tarpusavyje kovojančių jėgų. Jų nuolatinis konfliktas reiškiasi tam tikrais požymiais.

Aiškindamas neurozę, S. Freudas teigia, kad atsitikus ypatingam įvykiui - prisiminimas apie šį įvykį jokiu būdu negali pasiekti sąmonės - kilo dviejų priešiškų kintančių dydžių kova. Vienas jų nustelbė kitą ties sąmonės slenksčiu. Vieni psichikos elementai siekė virsti veiksmais, sąmoningais vaizdiniais, tačiau kiti, su jais nesuderinami, užkirto kelią į sąmonę ir išstūmė juos į pasąmonę.

Požymiai. Kaip tada aiškinti neurotinius požymius? Atrodo, jie pasireiškia tik tada, kai konfliktas tampa nuolatinis. Taip pat peršasi mintis, kad išstumti elementai sąmonei netrukdo, nes iš esmės yra nuo jos atskirti. Kaip suderinti šias dvi teisingas pastabas? S. Freudui tai pavyksta: jis tvirtina, kad išstūmimas ilgainiui tampa nuolatinis ir netgi nuolatos reikalauja tam tikrų pastangų, mat išstumti elementai išlieka. Iš tiesų šie vienetai lieka aktyvūs. Jie lyg saviti „pėdsakai", visais įmanomais būdais ieškantys kelio į sąmonę. Žodžiu, į pasąmonės gelmes išstumtos jėgos be perstojo stengiasi prasiveržti į sąmonę ir įveikti jas išstūmusias jėgas. Tam tikru metu atsiradusi pusiausvyra nebūna pastovi ir bet kada gali būti pažeista.

Užtenka, kad nusistovėjus pusiausvyrai tam tikra somatinė ar psichinė priežastis sustiprintų išstumtus ar susilpnintų išstumiančius poreikius, ir pusiausvyra bus suardyta, o tai, kas išstumta, vėl atsigamins. Vis dėlto *dažniausiai užtvara niekada nebus visiškai pralaužta, nusistovės tam tikras kompromisas, kurio tikslas - iš dalies patenkinti ir sąmoningą asmenybės pusę, ir nesąmoningas*

išstumtas jėgas. Šis kompromisas yra ne kas kita kaip neurotiniai požymiai.

Taigi neurozė yra kadaise išspręsto konflikto atsinaujinimas, kai tam tikri išstumti elementai suaktyvėja: jie siekia priešintis išstūmimui ir pasiekti sąmonę. *Įkyriosios būsenos, fobijos, nerimas, isterija - tai dalies pasąmonės proveržis į sąmonę.*

Palyginimas su P. Janet'o teorija. S. Freudas smarkiai nutolsta nuo P. Janet'o: netgi galima kalbėti apie tęstinumo nebuvimą, apie tikrą „gnoseologinį atotrūkį" tarp S. Freudo ir P. Janet'o. Šio nuomone, neurozės - tai silpnumo požymis, tam tikras sutrikimas, o pasąmonė egzistuoja dėl to, kad sąmonė nesugeba apdoroti tam tikrų elementų. O S. Freudas, remdamasis išstūmimo sąvoka, kalba apie dinamiškumą ir priešiškų jėgų kovą. „Pasak P. Janet'o, - rašo S. Freudas, - isterikas - tai vargšas žmogelis, būdamas silpnas, jis nesugeba suderinti įvairių psichikos procesų. Todėl neva kenčia dėl psichinės disociacijos ir sąmonės susiaurėjimo. O psichoanalitikų tyrimų rezultatai rodo, kad šių reiškinių priežastis - dinamiški veiksniai, psichinis konfliktas ir visiškas išstūmimas".

IV. Sapnai - pasąmonės pranešimai

Pirmieji bandymai neurotinius požymius aiškinti išstūmimu ir pasąmone paskatino S. Freudą šias sąvokas taikyti ir vadinamajai normaliai psichikai, ypač kalbant

apie sapnus. Iš tiesų jis pastebėjo, kad per seansus neurotikai noriai pasakoja savo sapnus ir kad šie tiesiogiai susiję su pacientų psichiniais konfliktais ir požymiais. Galbūt tai rodo, kad pasąmonė reiškiasi ir per sapnus? S. Freudas padarė išvadą, kad sapnai tikrai turi prasmę: jie - pasąmonės pranešimai, kuriuos reikia mokytis aiškinti.

Viename reikšmingiausių S. Freudo kūrinių, 1899 metais pasirodžiusiame veikale *Sapnų aiškinimas,* randame gana ambicingus žodžius: „Sapnų aiškinimas - tai karališkasis kelias į pasąmonės pažinimą".

Tolesniuose skyriuose trumpai apžvelgiama, kaip S. Freudas suvokia sapnų *prigimtį.* Bet iš pradžių verta susipažinti, kaip tuo metu buvo sprendžiama ši problema.

Teorijos iki S. Freudo. Tuo metu, kai neurozes tyrinėjęs S. Freudas pradėjo domėtis sapnais, vyravo du požiūriai šiuo klausimu.

Pagal pirmąjį sapnai atgamina esant būdravimo būsenai įvykusius įvykius ar jų epizodus. Jie susiję su dabarties rūpesčiais.

Šis teiginys nepakankamas. Jis teisingas, jei sapnai yra ypač aiškūs, bet dažniausiai jie neturi nieko bendra su būdravimo būsena. Priešingai, jie tarsi mus nukelia į neįprastą ir keistą pasaulį, kuriame besikeičiantys vaizdai stebina savo nelogiškumu ne tik tada, kai prisimename juos pabudę, bet ir sapnuojant. Šiuo požiūriu sapnus galima suskirstyti į tris grupes: aiškūs ir suvokiami (jie patys rečiausi); nuoseklūs ir iš pažiūros prasmingi, ta-

čiau dėl keisto ir nuostabą keliančio turinio jų negalima tapatinti su realiu gyvenimu; sapnai, sudaryti iš nerišlių ir beprasmių psichikos procesų, tarsi kylančių iš mums paties neatskleistos mūsų asmenybės dalies. Šie patys dažniausi.

Pagal kitą požiūrį lemiamą įtaką turi miegančio žmogaus patiriamas fiziologinis, tiek išorinis, tiek vidinis, dirginimas. Sakoma, kad miegodamas žmogus atitrūksta nuo išorės pasaulio, bet iš tikrųjų visų ryšių su pasauliu jis nenutraukia. Mes patiriame įvairaus pobūdžio dirginimą, o šis sukelia sapnus. Sapnui būtini ir nakties pojūčiai, skatinantys prisiminimus. Miegantis žmogus, prie kurio akių buvo priartinta deganti žvakė, susapnavo gaisrą.

S. Freudas nepaneigia šios interpretacijos, bet ir ši jam atrodo nepakankama. Tačiau tai nepaaiškina sapno turinio. Juk psichinį reiškinį pirmiausia reikia aiškinti pasiremiant psichika. *Neurotiniai požymiai turi savo psichinę istoriją. Kodėl ir sapnai negalėtų jos turėti?* Jeigu patyrus išorės dirginimą vieni prisiminimai sapnuojami, o kiti - ne, tam turi būti psichinė priežastis. Vienas pacientas S. Freudui papasakojo tris dienas iš eilės skirtingai sureagavęs į žadintuvo skambutį: pirmą kartą susapnavo, kad „nuėjo į kaimo bažnyčią ir pamatė į varpinę užlipusį žmogų, pasirengusį skambinti varpais", antrą kartą - „žiema, pacientas sėda į roges ir pajudėjus sutilindžiuoja žvangučiai", trečią - „virėja įžengia į valgomąjį ir nors buvo įspėta, paleidžia iš rankų krūvą lėkščių". Štai ką mano S. Freudas: „Sapnuojantis žmogus neatpažįsta žadintuvo skambučio (šio nėra jo sapne), bet vieną garsą keičia kitu ir kiekvienąsyk skirtingai inter-

pretuoja dirginimą, kuris pažadina iš miego. Kodėl? Atrodo, vyksta tam tikra atranka. O *siekiant suprasti sapno reikšmę, reikia tiksliai paaiškinti, kodėl sapnuojantis žmogus, interpretuodamas jį pažadinusį dirginimą, renkasi vieną ar kitą garsą" (Psichoanalizės įvadas).*

Išreikštas ir paslėptas sapno turinys. Siekiant suprasti sapną, reikia išsiaiškinti jo *prasmę* kaip, siekiant suprasti neurozes, reikėjo suvokti jų reikšmę. Remdamasis gautais rezultatais, S. Freudas sapnus laikė *slaptų psichikos procesų vaisiumi - ženklais.* Kodėl sapne išryškėja psichikos nevientisumas? Kodėl psichologas, taikydamas asociacijų metodą, tai yra padėdamas sapnuotojui suvokti sapno kilmę ir jį analizuoti, negalėtų atskleisti jo priežasties? „Mano metodo esmė, - rašo S. Freudas, - skatinti asociacijas ir taip atrasti kitus darinius, galinčius pakeisti sapno elementus, bei pasinaudoti šiais dariniais, iškeliant į dienos šviesą nesąmoningą sapno turinį".

Iš šių pirmųjų pastabų matyti, kad S. Freudas nesiekė sukurti naujo „sapnininko", tiesiog jis sapnams taikė tą patį metodą, kuris pasiteisino aiškinant neurotinius požymius. Norėdamas interpretuoti sapną, pacientas pirmiausia turi „kurti asociacijas". Be abejo, akivaizdu, kad sapnų pasaulyje gana dažnai sutinkami tam tikri *simboliai,* bet ši simbolika, kurią nustatė asociacijų metodo specialistai, gali padėti atrasti teisingą interpretaciją tik jei taikomas šis metodas.

Štai pavyzdys: moteris pasakojo susapnavusi, kad smaugia baltą šuniuką. Sapnas ją nustebino, ir ji paprašė

jį paaiškinti. Psichoanalitikas paklausė, kokių asociacijų jai kelia gyvūnų žudynės. Moteris prisipažino mėgstanti gaminti valgį; kartais ji turinti užmušti vištą ar triušį. Jai tai nepatinka, ir ji stengiasi tai atlikti kuo greičiau. Tai pasakiusi, ji susigriebė, kad sapne šuniuką smaugė lygiai taip kaip vištą, paskui pradėjo kalbėti apie mirties bausmę. Psichoanalitikas jos paklausė, ar yra koks žmogus, kurio ji stipriai nekęstų. Pacientė pradėjo kaltinti svainę, kuri sukiršinusi su vyru. Prieš keletą dienų moterys smarkiai susiginčijo, ir pacientė svainę išvarė iš namų, sakydama: „Eikite lauk, nenoriu, kad mano namuose gyventų žmogus, puolantis mane lyg šuo". Tai ir yra paaiškinimas: sapnas netiesiogiai, tai yra per įsivaizduojamą veiksmą, perteikia agresiją. Tačiau sapne agresija nukreipta į baltą šunį - objektą, kuris su tikruoju objektu susijęs tik vienu požymiu.

Pabrėždamas du sapno aspektus - išorinę struktūrą ir reikšmę S. Freudas išskiria tai, kas išreikšta, ir paslėptas mintis, kitaip tariant, *išreikštą turinį* bei *paslėptą turinį*. Pateiktame pavyzdyje šuns smaugimas yra išreikštas turinys, o troškimas atkeršyti svainei - paslėpta mintis. Išreikštas turinys perteikia paslėptą turinį.

Kalbant konkrečiau, S. Freudas *nesąmoningus troškimus,* kurie kartu su emocijomis ir prisiminimais bręsta mūsų psichikos gelmėse, laiko visų sapnų bendruoju paslėptu turiniu. Antra vertus, jis mano, jog sapnai yra iš pažiūros nelogiški, keisti, trumpai tariant, *iškreipti* todėl, kad jų, kaip ir neurotinių požymių, svarbiausia funkcija - rasti savitą kompromisą, tapti cenzūruotu pasąmonės proveržiu į sąmonę.

Sapnas ir troškimas. Visiems žinoma, kad *svajonėse* žmonės dažnai įgyvendina savo troškimus ir su įkarščiu stato oro pilis. Sapno paskirtis tokia pat. Taikant asociacijas, jis visada atsiskleidžia kaip mūsų psichikos gelmėse glūdinčių troškimų dinamiška, varomoji jėga. Tai ypač būdinga vaikų sapnams, kuriuose spontaniškai išsipildo dieną neįgyvendinti troškimai. Vaikų sapnuose santykis tarp paslėpto ir išreikšto turinio neiškreiptas arba iškreiptas labai nedaug. Todėl galima tvirtinti, kad šiuo atveju šie du turiniai sutampa. S. Freudas pateikia nemaža pavyzdžių: metų ir dešimties mėnesių Hermanas turėjo kažką pasveikinti ir įteikti krepšelį vyšnių. Jis tai padarė aiškiai nenorom, nors jam buvo žadėta, kad už tai gaus kelias uogas. Rytojaus dieną pasakojo sapnavęs, kad „Hermanas suvalgė visas vyšnias". Tokie vaikų sapnai - reakcija į vakarykštės dienos įvykius, sukėlusius liūdesį, nuvylusius ar nepatenkinusius troškimo. Sapnas tiesiogiai, atvirai patenkina tą troškimą, vaizduotėje mintį paversdamas patirtu įvykiu.

Kartais suaugusiųjų sapnų modelis toks pat paprastas kaip ir vaikų; tokie sapnai priskiriami minėtai pirmajai grupei. Nuotykių romanuose dažnai pasakojama, ką vidury dykumos išsekęs herojus regi savo vaizdingame sapne. O kaliniai sapnuoja laisvę. Jei planuojame kokį svarbų reikalą, dažnai sapne greičiau randame jo sprendimą.

/ **Sapno cenzūra.** Vis dėlto dauguma suaugusiųjų sapnų toli gražu nėra paprasti. Troškimų patenkinimas vaizduotėje, nelogiški ir keisti sapnai akivaizdžiai įrodo,

y kad jie - psichikos gelmių dalis. Kaip ir neurotiniai požymiai, sapnai tam tikru būdu atskleidžia išstumtus, su sąmone nesuderinamus troškimus. Todėl, sakydami, kad grynai technikos požiūriu pasąmonė yra tai, kas išstumta, galime teigti, kad apskritai sapnai yra *pasąmonės pranešimai.*

Reikia pabrėžti, jog prie šios išvados S. Freudas priėjo ne tik sugretinęs sapnus su neurotiniais požymiais ir nustatęs, kad neurotikai dažnai sapnuoja neįprastus ir reikšmingus sapnus. Kaip žinoma, tiesioginė jų analizė leido suformuluoti svarbiausias sąvokas - priešinimasis ir išstūmimas. Visi be išimties pacientai, paprašyti papasakoti, kokių asociacijų jiems kelia sapnas, anksčiau ar vėliau atsisako atskleisti kai kurias jų arba visai nutyla. Tyrinėjant šią cenzūrą, trukdančią pacientui nagrinėti sapną, peršasi išvada, kad ji veikia pačiame sapne, kad egzistuoja *sapno cenzūra,* ypatingos etikos nuostatos, paprastai nulemiančios išstūmimo procesą.

Neįsisąmoninti išstumti elementai teoriškai neturėtų pasiekti sąmonės. Žinoma, jie ją pasiekia, esant neurotiniams požymiams. Tačiau šie pasireiškia ypatingomis sąlygomis, kai dėl įvairių priežasčių kilęs stiprus konfliktas tarp išstumiančių ir išstumtų jėgų suardo psichinę pusiausvyrą. Kodėl ir „normaliame" gyvenime, S. Freudo žodžiais tariant, išstumtieji „pėdsakai" prasiskverbia į sąmonę per sapnus? Tai logiška miego pasekmė: kontrolė susilpnėja, sumažėja Ego pastangos sulaikyti išstumtus elementus, ir pasąmonėje glūdintys troškimai, naktį susilpnėjus išstūmimui, prasiveržia į sąmonę per sapną. Tačiau išstūmimas tik susilpnėja, bet

neišnyksta. *Sapno cenzūra* - tai slopinančių jėgų atgarsis, ji neleidžia neįsisąmonintiems troškimams pasireikšti tiesiogiai. „Griežta sapno cenzūra, - rašo S. Freudas, - paslėptas mintis sapne pakeičia ir sušvelnina. Dėl to nepriimtina jo prasmė tampa neatpažįstama". Tai atsakymas į klausimą, kodėl sapnas iškreiptas. Tokiu būdu įtarimą keliančius elementus pakeičia kiti, laikomi geresniais. Kaip matyti, išnagrinėjęs sapną apie balto šuniuko smaugimą, psichoanalitikas padarė išvadą, kad pacientė trokšta nužudyti svainę. Tuo, beje, pati nepatikėjo. Šis neįsisąmonintas žmogžudystės troškimas sapne maskuojamas ir vaizduotėje įgyvendinamas ne tiesiogiai, o priskiriant aukos vaidmenį šuniukui. Sukeitus, pergrupavus objektus, paslėptas turinys buvo *užmaskuotas* ir tapo neatpažįstamas sąmonei.

Norint suprasti S. Freudo sapnų teoriją, labai svarbu suvokti, koks ryšys, kurį apibūdina maskavimo sąvoka, tarp išreikšto ir paslėpto turinio. Kai kurie žmonės niekada nesutiktų su mintimi, kad dalį jų sapnų galima aiškinti, pavyzdžiui, teiginiu, kad jie nesąmoningai trokšta jiems brangių žmonių mirties. Juk neįmanoma linkėti mirties tiems, kuriuos myli! „Kaip drįstate tvirtinti, - piktinasi viena S. Freudo pacientė, - kad trokštu vyro mirties! Tai visiška nesąmonė! Mūsų šeima labai tvirta, ir, jam mirus, netekčiau visko, ką turiu šiame pasaulyje!". „Kaip galite, - klausia kitas pacientas, - pagal mano sapną įrodinėti, jog gailiuosi, kad išleidau tiek pinigų paremdamas seseris ir išleisdamas brolį į mokslus? Tai neįmanoma! Dirbu tik dėl šeimos, vienintelis mano gyvenimo tikslas - pareiga šeimai". Šie prieštaravimai ir

teisingi, ir neteisingi: jie teisingi sąmonės ir neteisingi pasąmonės požiūriu. Juk nereikia aiškinti, kad kalbėdamas apie sapno reikšmę S. Freudas kalba apie paslėptą jo turinį. Kadangi šį sudaro neįsisąmoninti polinkiai, jie nėra prieinami sąmonei, ir pacientas visiškai teisus, tvirtindamas, kad sąmoningai jų nesuvokia. Bet jis negali neigti, kad šie polinkiai galbūt egzistuoja pasąmonėje, jeigu jau pasireiškia kai kuriuose sapnuose.

S. Freudas pateikia tokį sapno apibrėžimą: *sapnas - tai maskuotas išstumto troškimo įgyvendinimas,* trumpiau tariant, *tai troškimo įgyvendinimas.*

Sapno elementai. Taigi sapnas nieko nesukuria: tik suteikia kitą pavidalą paslėptiems elementams. Jo varomoji jėga - neįsisąmonintas potraukio sukeltas troškimas. Tačiau siekiant šį troškimą įgyvendinti sapne būtini kiti elementai. Jau žinoma, kad vienas jų - išorinis ar vidinis dirginimas. Tačiau svarbiausi sapno elementai, kuriuos S. Freudas vadina *ikisąmoniniais,* priklauso trumposios atminties, prisiminimų ir dar neįgyvendintų siekių sričiai. Tampa aišku, kodėl aiškiai sapnuojami dažniausiai ką tik atsitikę įvykiai, neseniai ir sąmoningai užsibrėžti tikslai. Sapnai daugiausia sudaryti iš psichikos procesų, įvykusių netolimoje praeityje. S. Freudas juos vadina *dienos pėdsakais.* Todėl svarbu, kodėl iš daugelio elementų sapnuojant atrenkami tik kai kurie jų. Jeigu jie buvo atrinkti, vadinasi, jie panašūs į tuos neįsisąmonintus vienetus, kurie stengiasi pasiekti sąmonę. Lygiai taip pat neseni rūpesčiai tampa priemone senesniems rūpesčiams atsiskleisti.

Taigi schemiškai sapną sudaro medžiaga, apimanti daugiausia dienos pėdsakus (neseni rūpesčiai bei prisiminimai), ir giliai pasąmonėje glūdinti dinamiška jėga, kurią S. Freudas vadina troškimu. Ikisąmoniniai elementai suformuoja išreikštą turinį, paslėptam turiniui jie nepriklauso. Sapne atskleidžiamų idėjų požiūriu, teigia S. Freudas, sapnas gali reikšti ką tik nori: įspėjimą, planą, pasirengimą. Bet tuo pačiu metu per jį įgyvendinamas neįsisąmonintas troškimas. *„Taigi sapnas nėra tiesiog planas ar tiesiog įspėjimas, jis visada yra planas ar įspėjimas, kuris dėl neįsisąmoninto troškimo pasireiškė taip, kad tas troškimas būtų įgyvendintas".*

V. **Nesąmoningos klaidos**

Pasak S. Freudo, pasąmonė reiškiasi net kasdieniais veiksmais ir elgesiu. Knygoje *Kasdieninio gyvenimo psichopatologija* jis nagrinėja įprastus pasąmonės reiškinius: visiems gerai žinomus, bet dažnai atsitiktinumui priskiriamus nereikšmingus kasdienio gyvenimo įvykius, pavyzdžiui, kalbos klaidas, trumpam pamirštamus vardus ar planus, erzinantį įprotį pamesti daiktus, įvairiausias nesąmoningas ir simptomines klaidas. Šiuos faktus S. Freudas nagrinėja pagal anksčiau atrastus modelius ir laiko juos pasąmonės proveržiu į sąmonę.

Kalbos klaidos. Tokios kalbos klaidos dar vadinamos *lapsus linguae.* Norime pasakyti vieną žodį, o ištariame visai kitą arba kelių žodžių darinį. Trikdanti idėja ar po-

linkis gali būti priešingas impulsas, tiesiogiai kliudantis kalbant, arba mintis, kurią sukėlė su kalba susijusi asociacija.

Kaip pavyzdį S. Freudas pateikia Austrijos reichstago pirmininko kalbos klaidą, kurią šis padarė, pradėdamas posėdį: „Ponai, kadangi susirinko dauguma narių, skelbiu posėdį *baigtą*". Akivaizdu, kad pirmininkas visai netrоško jo pradėti.

S. Freudas pateikia ir ne tokį aiškų pavyzdį: kartą viena energinga moteris paaiškino, kad jos „vyras paklausė gydytojo, kokios dietos reikia laikytis. Gydytojas atsakė, kad dieta nereikalinga, kad gali valgyti ir gerti *tai, ko aš noriu*". Ir šią kalbos klaidą galima paaiškinti dviejų ketinimų susidūrimu. Trikdantis polinkis, kuris ir yra klaidos priežastis, irgi lieka ikisąmoninėje psichikos zonoje, bet gali būti įsisąmonintas.

Vis dėlto kartais jis būna visiškai *nesąmoningas*. Tokiais atvejais pacientas neretai kategoriškai neigia pasiūlytą interpretaciją. S. Freudas pasakoja, kaip Vienos ligoninėje dirbęs jaunas asistentas, sakydamas tostą vieno gydytojo garbei, sušuko: „Ich fordere sie auf, auf das Wohl unseres Chefs aufstoßen" (Kviečiu jus *atsiraugėti* į mūsų viršininko sveikatą), nors norėjo pasakyti *anstoßen* - išgerti į jo sveikatą. Kai S. Freudas jaunuoliui paaiškino, kad jo trikdantis polinkis - pavydas ir didelis priešiškumas viršininkui, vaikinas su tuo kategoriškai nesutiko. Atrodo, kad šiuo atveju polinkis buvo išstumtas, tai yra pacientas jo visai nesuvokė. Kai kuriais atvejais, kai psichoanalitikas nemažai žino apie tokią klaidą padariusio paciento pasąmonę, nes yra nagrinėjęs

jo sapnus ir asociacijas, ta klaida lengvai paaiškinama. Kartą pacientas pareiškė: „Mano tėvas buvo labai atsidavęs mano žmonai", ir tuoj pat pasitaisė: „Tai yra mano motinai". Viena iš priežasčių, dėl kurių pacientas susirgo neuroze, buvo incestinis prisirišimas prie motinos, „fiksacija į motiną". Todėl, E. Joneso nuomone, jeigu ši mintis nebūtų buvusi nuslopinta, pacientas tikrai būtų pasakęs: „Mano santykis su motina lygiai toks pat kaip mano tėvo".

Lapsus calami, arba rašymo klaidos, aiškinamos taip pat. Moteris pasakojo vieną dieną iš seno draugo gavusi laišką, kuris buvo baigiamas šiais žodžiais: „Tikiuosi, kad esate sveika ir nelaiminga". Kadaise draugas norėjo ją vesti, ir ši klaida atskleidė jo slaptą troškimą, kad moteris būtų nelaiminga. ,%•

Klaidingas suvokimas. Lygiai taip pat galima paaiškinti ir daugelį suvokimo klaidų. Mes arba nematome dalykų, kurių nenorime matyti, arba matome tai, ką norime matyti. Skaitymo klaidų dažnai atsiranda, vieną žodį pakeičiant kitu, labiau atitinkančiu mūsų lūkesčius. Vieną žmogų palaikome kitu dažniausiai tada, kai troškimas sutikti tą kitą apima mūsų psichiką. Ir, priešingai, žmogaus, kuris mums nerūpi, gatvėje galime tiesiog neatpažinti.

Užmaršumas. S. Freudo požiūris į užmaršumą prieštarauja tradiciniam požiūriui, pagal kurį užmaršumas - pasyvus procesas, *ištrynimas.* S. Freudui užmaršumas yra *aktyvus,* o jo priežastis - *slopinimas.* Tam tikru po-

žiūriu visa psichoanalizė remiasi šia samprata. Įvykiai, kurie dėl tam tikrų priežasčių buvo nemalonūs, slegiantys arba nesutapo su mūsų etikos nuostatomis, tapti prisiminimais gali tik įveikę priešingus impulsus.

S. Freudo nuomone, kone dažniausias kasdienei psichopatologijai priskiriamas užmaršumas - užmirštami tikriniai vardai. Nuolatos pamiršti kurio nors žmogaus vardą galime būdami abejingi, jausdami priešiškumą arba dėl to, kad jis pakeitimo būdu mums asocijuojasi su nemalonia patirtimi.

S. Freudas sutinka su plačiai paplitusia nuomone, kad užmaršumo priežastys - teigiamos, nes pagal šį požiūrį už atminties spragas atsakingas pats žmogus. Ypač „moterys ir karininkai, - teigia S. Freudas, - reikalauja, kad visa, kas su jais susiję, niekada nebūtų pamiršta. Ir vieni, ir kiti tvirtina, kad žmogus, užmirštantis svarbius dalykus, yra nerūpestingas ir tų dalykų nevertina kaip reikėtų". S. Freudas lygiai taip pat subtiliai analizuoja ir *atsiprašinėjimą,* šį plačiai paplitusį socialinį veidmainiavimą. Pašnekovo atsiprašinėjimas, teisinantis atminties praradimu, dažnai tik dar labiau pakenkia. Įsivaizduokime, kad šeimininkė svečią pasitinka šiais žodžiais: „Kaip, jūs buvot pakviestas šiandien?! Atleiskite, visiškai užmiršau..." Tokia šeimininkė pasirodytų paprasčiausiai neįžvalgi, nes šiuo atveju užmaršumas reiškia, kad ji norėjo užmiršti - galbūt nesąmoningai, bet tai vis tiek žeidžia.

Pagaliau gali būti, kad ir suplanuotus dalykus užmirštame ar kur nors padėtų daiktų neberandame neatsitiktinai. Todėl dovaną teikusiam žmogui nelabai pa-

tinka, kai užmirštama jo dovana. Jei per medaus mėnesį jaunoji žmona kelis kartus pameta vestuvinį žiedą, tai laikoma blogu ženklu, reiškiančiu, kad vedybinis gyvenimas nebus nusisekęs. Be šių pavyzdžių, S. Freudas pateikia ir pasakojimą apie sutuoktinius, kurių santykiai nebuvo labai geri. Kartą žmona savo vyrui padovanojo brangią knygą, kuri, jos nuomone, turėjo jam patikti. Vyras padėkojo ir knygą kažkur padėjo. Ir nerado jos pusę metų. Vieną dieną sunkiai susirgo jo motina, kurią jis labai mylėjo. Žmona ėmėsi ją slaugyti labai pasiaukojamai. Vyrą tai sujaudino, ir šilti jausmai žmonai sugrįžo. Vieną vakarą, parvykęs iš ligoninės namo ir jausdamasis dėkingas savo žmonai, jis priėjo prie komodos, nieko negalvodamas atidarė stalčių ir išvydo knygą, kurios tiek laiko ieškojo.

II SKYRIUS

PASĄMONĖ IR SEKSUALUMAS

Neurotiniai simptomai, sapnai, netgi kai kurie mūsų kasdienio elgesio požymiai rodo, kad į sąmoningą gyvenimą netiesiogiai prasiveržia tai, ką S. Freudas nuo 1905 metų vadina išstumtais „potraukiais" - tokius, kuriems „cenzūra" neleidžia reikštis tiesiogiai ir būti įsisąmonintiems. Vokiškas žodis *Trieb* (nuo *trieben* - stumti), verčiamas kaip „potraukis", žymi paciento psichikos gelmėse glūdinčias jėgas ar energiją. Savo darbuose S. Freudas kalba apie agresijos, destrukcijos, siekio dominuoti, taip pat savęs įtvirtinimo bei dalinius (oralinius, analinius ir 1.1.) potraukius.

Taigi juos apimanti pasąmonė tiesiogiai susijusi su konfliktu tarp impulsų ir Ego bei cenzūros. Kokia taip atmetamų motyvų prigimtis? Iš keleto pateiktų sapnų pavyzdžių matyti, kad juose gali būti agresijos. Tačiau, S. Freudo nuomone (bent jau pirmuosiuose jo veikaluose), agresija tėra antrinis reiškinys, tai tik vienas didelės potraukių grupės aspektų. Ši grupė tam tikru požiūriu valdo žmogaus gyvenimą, tai *seksualinis potraukis,* arba *libido.* Padaryti tokią išvadą S. Freudą paskatino psichoanalitiniai tyrinėjimai. Pacientų patogeniniai prisiminimai daugiausia būdavo susiję su jų seksualinio gyvenimo įvykiais. Dažniausiai priešintis versdavo kadaise

nutikę dalykai, kurie buvo svarbūs jų gyvenime ir siejosi su intymiais troškimais. Todėl S. Freudas nusprendė, kad *išstumti* psichikos elementai yra *seksualinės* prigimties, o pati pasąmonė - *seksualinio pobūdžio išstūmimo rezultatas.* „Visiškai nesitikėjau, - rašo jis veikale *Mano gyvenimas ir psichoanalizė,* - padaryti tokį atradimą, neurotikus tyrinėti pradėjau be jokios išankstinės nuostatos".

Be to, išskyrus kai kuriuos atvejus, kai neurozę buvo sukėlę jau subrendusio paciento seksualiniai sutrikimai, nuolatos tekdavo analizuoti jo praeitį, netgi *pirmuosius vaikystės metus.* Paaiškėjo, kad paciento psichiką traumavę įvykiai, kuriuos jis prisimindavo taikant asociacijų metodą bei įveikiant priešinimąsi, įvyko ankstyvojoje psichinės raidos stadijoje. Trumpai tariant, patogeniniai konfliktai kilo iš infantilinio (vaikystės, vaikiškų. - *Red. past.)* seksualumo konfliktų, o kai kurie vaikystės įvykiai paliko pėdsakų seksualiniame gyvenime. Taip S. Freudas pradėjo tyrinėti vaikų seksualumą ir jo raidą.

I. Seksualumo teorija

Pradinės stadijos. Žinoma, kalbos apie vaikų seksualumą gali pasirodyti keistos. Juk priimta manyti, kad žodžiu „seksualus" įvardijamas suaugusiųjų seksualumas, ir egzistuoja aiškiai apibrėžti kriterijai. Bet S. Freudas, kalbėdamas apie vaikų, netgi kūdikių, seksualumą, šios

sąvokos prasmę praplečia. Psichoanalitikų tyrinėjimai jį paskatino manyti, kad suaugusiųjų seksualumas susideda iš dažniausiai susietų, bet kartais ir atskirų (pavyzdžiui, kalbant apie žiaurumą ar sadizmą) dalinių potraukių, o seksualinė funkcija vystosi pamažu, įveikdama keletą sudėtingų stadijų, kol galų gale pradedama naudoti reprodukcijai. Daliniai potraukiai, kurie jungdamiesi galutinai suformuoja seksualumą, yra tokie pat „seksualiniai", kaip ir galutinai susiformavęs instinktas. Šie įgimti, infantiliniai impulsai - pirmieji seksualumo žingsniai, jo pradinės stadijos.

Kokios šios stadijos? Pirmiausia reikėtų išsiaiškinti terminus: S. Freudas siūlo tiek vaikų, tiek suaugusiųjų seksualinių potraukių „dinaminę vertę" nusakyti žodžiu *libido.* „Libido, kurį galima palyginti su alkiu, - rašo jis, - yra jėga, kuria pasireiškia seksualinis instinktas. Taip kaip alkis yra jėga, kuria pasireiškia maitinimosi instinktas". Taigi seksualumo bei libido raida yra vienas ir tas pats.

S. Freudas išskiria du šios raidos infantilinius laikotarpius, po jų prasideda lytinė branda. Ankstyvosios vaikystės periodui, trunkančiam maždaug iki šešerių metų, būdingi įvairūs libido protrūkiai. Paskui prasideda latentinis periodas, kai labai suaktyvėja psichiniai slopinimo barjerai, „kliūtys", kaip teigia S. Freudas veikale *Trys apybraižos apie seksualumo teoriją* (1905).

Ankstyvojoje vaikystėje seksualumas turi tris stadijas, išryškinančias įvairius seksualinio elgesio *tikslus* (S. Freudas potraukio tikslu vadina svarbiausią jo dalį - pasitenkinimą).

Pirmoji, *oralinė,* stadija susijusi su čiulpimo malonumu - pagrindiniu malonumu, kurį jaučia kūdikis. S. Freudo nuomone, šis malonumas yra *seksualinis,* ir „motinos krūties čiulpimas tampa viso seksualinio gyvenimo išeities tašku, niekada nepasiekiamu idealu. Vaizduotė skatina siekti šio idealo, kai jo labai trokštama..."

Antroji stadija, *sadistinė analinė,* vystosi kartu su pirmąja ir tuoj po jos. Esant šiai stadijai malonumas juntamas, patenkinus kai kuriuos organinius poreikius; jų patenkinimas ir yra libido tikslas.

Galiausiai *genitalinė* stadija, kai vaikas susidomi savo lyties organais.

Reikia pabrėžti, kad *objektas,* į kurį, siekiant pasitenkinimo, nukreiptas libido, iš pradžių būna išorinis (motinos krūtis), paskui juo tampa paties vaiko kūnas. Taigi egzistuoja pradinis perėjimas nuo heteroerotizmo prie autoerotizmo. Tačiau po kiek laiko heteroerotizmas vėl išryškėja - tada, kai bręstant pradedami kurti psichiniai vaizdiniai. Beje, visai normalu, kad besivystantis libido būna nukreiptas į išorinį objektą, o ne lieka susitelkęs į save patį (narcisizmas, arba savojo Ego meilė).

O prieš pasiekdamas reikiamą objektą, dar neprasidėjus latentiniam periodui, libido neišvengiamai pereina incestinį etapą - *Edipo kompleksą.*

Edipo kompleksas. Pagal graikų legendą Edipui buvo lemta užmušti tėvą ir vesti motiną. Todėl S. Freudas reiškinį, kai berniukas savo seksualinius troškimus nukreipia į motiną ir tuo pat metu pradeda pavydėti tėvui, pavadino Edipo kompleksu. Meilė motinai ir priešiš-

kūmas tėvui - tai du požymiai, sudarantys Edipo kompleksą, kurį S. Freudas *išvedė,* remdamasis asociacijų analize. *Psichoanalizės įvade* jis pabrėžia, kad tiesioginiai stebėjimai „aiškiai rodo, jog mažylis nori, kad motina priklausytų tik jam vienam, o tėvas tam trukdo. Todėl berniukas pyksta, kai tėvas rodo švelnų dėmesį motinai". Mergaitė elgiasi lygiai taip pat, tik šiuo atveju žodžius reikia sukeisti vietomis. „Švelni meilė tėvui, troškimas pašalinti motiną, kurios buvimas suvokiamas kaip kliūtis, koketavimas, jau pasitelkiant priemones, kurių imasi moterys, - visa tai sukuria žavingą mažos mergaitės paveikslą. Ir visiškai nepagalvojame, kad šis vaikiškas elgesys gali turėti rimtų ir sunkių padarinių".

Pasak S. Freudo, šį kompleksą labai smarkiai ar mažiau, akivaizdžiai ar slapta patiria kiekvienas. Su Edipo kompleksu susijęs *kastracijos kompleksas* - pavyzdžiui, berniukas baiminasi, kad nesąmoningai nekenčiamas tėvas gali jį iškastruoti. Taip pat *brolio kompleksas,* susijęs su šeimos pagausėjimu, - vyresnieji pavydi naujagimiams, nes mano, kad šie iš jų atims tėvų meilę, ir jaučia jiems savitą neapykantą; tai trunka tol, kol berniukas meilės poreikį nuo motinos perkelia ant sesers, o mergaitė - nuo tėvo ant brolio.

Latentinis periodas ir lytinis brendimas. S. Freudas rašė: „Vaikas - tai įvairialypis iškrypėlis". Šis kartais nuostabą keliantis teiginys paprasčiausiai reiškia, kad infantiliniai polinkiai yra įvairialypiai ir tam tikru požiūriu amoralūs: jie gali reikštis vienas po kito arba visi kartu kaip sadistiniai, incestiniai, priešiški ir 1.1. Maž-

daug šeštaisiais gyvenimo metais libido kuriam laikui nustoja vystytis, ir tuo metu prisiminimai apie ankstyvosios vaikystės įvykius ir polinkius pamažu išblėsta. Edipo ir su juo susiję kompleksai ilgainiui išnyksta. Atsiranda priešinga reakcija, sukuriamos kliūtys, kurios išstumia infantilinius troškimus ir sunaikina prisiminimą apie juos. Tada dorovingumas nuslopina kai kuriuos ekshibicionistinius polinkius, pasišlykštėjimas atgraso nuo organinių funkcijų, besivystanti simpatija nustelbia sadistinius polinkius ir panašiai.

Prasidėjus brandai, libido vėl suaktyvėja: tai lemiama krizė, nuo kurios baigties priklauso, koks bus visas tolesnis seksualinis gyvenimas. Ši orientacija, žinoma, priklauso nuo infantilinių polinkių pokyčio, ar jie stiprės, ar bus slopinami, ir ypač nuo Edipo komplekso sprendimo būdų. „Tuo metu žmogui kyla didžiulė užduotis - atsiskirti nuo tėvų, ir tik įvykdęs šią užduotį jis nustos būti vaikas bei taps socialinio kolektyvo nariu. Sūnaus uždavinys - atskirti nuo motinos savo seksualinius troškimus ir nukreipti juos į kitą tikrovės objektą bei susitaikyti su tėvu, jeigu dar jaučia jam priešiškumą, arba išsilaisvinti iš jo valdžios, jeigu, slopindamas savo vaikišką maištą, tapo nuolankiu tėvo vergu. Šis uždavinys iškyla kiekvienam, bet retam pavyksta jį išspręsti tobulai, tai yra pasiekti psichologinio ir socialinio elgesio idealą. Neurotikai šios užduoties įvykdyti nesugeba. Šiuo požiūriu Edipo kompleksą galima laikyti neurozių branduoliu" *(Psichoanalizės įvadas,* 21 skyrius, „Libido raida ir seksualumo sandara").

II. Neurozės ir seksualumo raida

Dabar, kai jau žinoma, kad potraukiai, kurių išstūmimas sukelia neurozę, yra seksualinės prigimties, anksčiau pateiktą modelį galima papildyti. Kaip jau minėta, neurotinių požymių atsiranda dėl tam tikru metu sustiprėjusio seno konflikto. Todėl neurozei atsirasti būtinos dvi būsenos, kurios, kaip teigia S. Freudas, yra atvirkščiai proporcingos: ankstesnė, *infantilinė,* ir *dabartinė.* Ankstesnė būsena yra sąlygojanti, o dabartinė - atsitiktinė. Pirmoji apima vaikystės įvykius, sukėlusius tam tikrus vaiko seksualinio gyvenimo pokyčius, ir su įgimtais potraukiais susijusią patirtį. Antrajai svarbios įvairios suaugusio žmogaus „gyvenimo nelaimės", kurioms daugiau ar mažiau įtakos turėjo seksualumas: be „meilės poreikio", galima paminėti pernelyg skausmingą meilės patirtį, nenusisekusias vedybas, brangių žmonių mirtį ir panašiai.

Regresija ir fiksacija. Taigi neurozę sukeliančių jėgų pusiausvyra priklauso ir nuo ankstesnių, ir nuo dabartinių išgyvenimų. Tai nesunku suprasti, remiantis sąvokomis *regresija* ir *fiksacija.* Ką reiškia šie žodžiai?

Pirmiausia S. Freudas daro prielaidą, kad tuo atveju, kai dabartiniai, tai yra suaugusio žmogaus, gyvenimo pokyčiai sukuria situaciją be išeities, neišsprendžiamą problemą, libido grįžta į infantilinę būseną, turinčią infantilinius objektus. Tam tikru požiūriu libido sutelkiamas į save ir vėl tampa toks, koks buvo vienu ar kitu

vaikystės laikotarpiu. Žmogus linksta elgtis kaip anksčiau, tarytum laikydamasis „pasikartojimo principo". Ši regresija reiškia, kad atgyja į pasąmonę išstumti potraukiai ir įprotis juos slopinti.

Bet regresijai reikalingi fiksacijos taškai. Iš tiesų grįždamas į ankstesnę būseną libido turi kažkur „įsitvirtinti". Jei vaikystėje kai kurios libido dalys tam tikroje stadijoje vystėsi pernelyg lėtai ir sunkiai, jei šie potraukiai buvo pernelyg svarbūs ir priešingi impulsai turėjo suaktyvėti labiau nei paprastai, tai jie ir taps regresuojančio libido *fiksacija.*

Suprantama, tarp seniai išstumtų potraukių ir Ego kyla konfliktas. Atsitiktinės krizės sukelia libido regresiją ir pakeičia infantilinėje stadijoje nusistovėjusį pasąmonės ir sąmonės jėgų santykį. Išstumtos jėgos sustiprėja ir išryškėja jų požymiai. Tačiau tada kyla kova tarp etikos reikalavimų ir *dėl regresijos nenormaliais tapusių* seksualinių potraukių.

Ištikus isterijai, S. Freudo nuomone, grįžtama prie pirmųjų incestinio pobūdžio „objektų". Kaip tik su šiais incestiniais polinkiais kovoja isterija. Esant įkyriųjų būsenų neurozei grįžtama prie ankstesnių „stadijų", pavyzdžiui, sadizmo. Taip paaiškėja, kodėl nuolatos reiškiasi su mirties tema susiję impulsai. Kartais šiai neurozei būdinga su objektu susijusi regresija. Šiuo atveju sadistiniai impulsai nukreipiami į artimiausius ir mylimiausius žmones ir žmogui gali sukelti siaubą bei kančias.

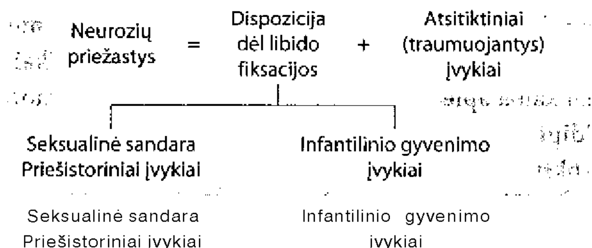
Fiksacija į tėvą, į motiną ir 1 . 1 . Reikia pabrėžti, kad S. Freudas terminą „fiksacija" vartoja dviem skirtingo-

mis, nors ir artimomis reikšmėmis. Plačiąja prasme šis žodis reiškia libido fiksaciją, jo „sulėtėjimą" tam tikroje raidos stadijoje. Siaurąja prasme S. Freudas šiuo žodžiu nusako infantiliniam laikotarpiui būdingą ypač intensyvų polinkio ir jo objekto ryšį. Todėl psichoanalitikai dažnai kalba apie „fiksaciją į tėvą" arba „fiksaciją į motiną". Edipo kompleksą išgyvenantis berniukas, kaip žinoma, trokšta motinos. Jei šis polinkis pernelyg stiprus, atsiranda fiksacija. Tiesą sakant, visada egzistuoja stipresnė ar silpnesnė fiksacija, tačiau šį žodį geriausiai tinka vartoti tada, kai Edipo kompleksas sukelia konfliktus, kaltės jausmą ir sutrikimus.

Pirmoji etiologinė neurozių schema. Taigi jau vaikystėje gali kilti daugybė konfliktų, mat Ego nuolat stengiasi išstūmimu įveikti fiksaciją.

Gali kilti klausimas, ar libido fiksaciją į tam tikrus objektus arba jo nepaslankumą, sulėtėjimą kai kuriose infantilinėse stadijose sukelia fatališkos ar atsitiktinės priežastys. S. Freudas neatmeta nei vienų, nei kitų: daug įtakos turi įgimtos savybės, tačiau daug reikšmės turi ir vaiko likimą lemiantys įvykiai: atjunkymas, tėvų seksualinis gyvenimas, tvirkinamas suaugusiųjų elgesys, kastracijos baimė. Visa tai gali pernelyg sustiprinti infantilinius potraukius ir traumuoti. Buvo pastebėta, kad ypač sunkių sutrikimų berniukui gali sukelti tėvo mirtis, jei šis miršta tada, kai Edipo komplekso poveikis labai stiprus: paprastai pasąmonė prisiskiria kaltę, atsiranda stiprus polinkis į neurozę.

Psichoanalizės įvado 23 skyriuje S. Freudas pateikia etiologinę isterijos ir įkyriųjų būsenų neurozės schemą:

Šią schemą galima iliustruoti tokiu pavyzdžiu: vienas jaunuolis susirgo neuroze ir pasireiškė polinkis į homoseksualumą. Tai nutiko, kai jis patyrė meilės nuotykį su mergina, ir ji nuo jo pastojo (atsitiktinis įvykis). Analizė parodė, kad blogi tėvų santykiai ir dažni barniai, per kuriuos vaikas aktyviai palaikydavo mamą, sukėlė incestinę fiksaciją į motiną (infantilinė dispozicija). Kai suaugo, krizę išgyvenantis vaikinas merginą sutapatino su motina, taip atgaivino seną konfliktą (incestinių troškimų išstūmimą ir kaltės jausmą), taip pat susirgo neuroze ir pasireiškė polinkis į homoseksualumą.

Neurozės ir psichozės. Reikia patikslinti ir dar vieną dalyką: pirmiausia S. Freudas ėmėsi tyrinėti tai, ką pats vadino *perkėlimo neurozėmis:* ištikus isterijai išstumta energija pasireiškia somatiniais požymiais, slogi būsena tampa nerimu ir fobijomis, esant įkyriosioms būsenoms pradiniai vaizdiniai pakeičiami kitais vaizdiniais.

Ir kai kurios kitos S. Freudo tyrinėtos neurozės, pavyzdžiui, neurastenija arba hipochondrija, atsiranda dėl

suaugusio žmogaus seksualinių sutrikimų ir išnyksta, kai panaikinamos juos sukeliančios sąlygos.

Psichozes taikydami katarsį daugiausia tyrinėjo S. Freudo mokiniai. Pats S. Freudas jas vadina *narcisistinėmis neurozėmis,* nes, jo nuomone, jas sukelia libido regresija į narcisistinę seksualumo stadiją. Beje, šios į vaikų seksualumo modelį jis neįtraukė. Esant narcisizmui libido savo objektu laiko Ego, ir dėl to svarbiausia psichoterapijos dalis - perkėlimas negali vykti normaliu būdu.

III. Požymių susidarymas. Sapnas

Grįžkime prie ypatingų požymių - sapnų. Dabar jau aišku, kad jie susiję ir su seksualumo raida. Bet dar reikia išsiaiškinti, kokiomis priemonėmis sapnas kuriamas, tai yra kaip pasąmonė, arba tai, kas išstumta, pralaužia užtvaras ir prastumia į sąmonę „pėdsakus", kaip pasiekia „kompromisą", laikinai susilpnėjus Ego. Kaip rodo psichoanalitikų tyrinėjimai, tos pačios priemonės nulemia ir neurotinių požymių atsiradimą, todėl tuo pačiu metu bus galima plačiau paaiškinti ir S. Freudo požiūrį į neurozes.

Sapnas ir seksualumas. Kokia neįsisąmonintų troškimų, kuriuos S. Freudas laiko sapno pagrindu, prigimtis? Tai, kas apie pasąmonę sužinota tyrinėjant neurozes, skatina manyti, kad šie troškimai turi būti daugiau ar mažiau susiję su potraukiais. Iš tiesų S. Freudas, anali-

zuodamas sapnus, juose rado įvairių libido sudedamųjų dalių, susijusių arba su Edipo kompleksu, arba kitais seksualumo elementais. Vis dėlto S. Freudas pripažįsta, kad sapną kuriantys troškimai ne visada yra seksualinio pobūdžio. Sapnus galima aiškinti ir kitais troškimais, bet su sąlyga, kad jie buvo išstumti. Todėl, rašo jis, „aiškinant sapną niekada nereikia užmiršti seksualinių kompleksų svarbos, tačiau, suprantama, nereikia perdėti ir laikyti juos vieninteliais... Veikale *Sapnų aiškinimas* nėra teiginio, dėl kurio kilo tiek nepabaigiamų ginčų, - kad visų sapnų interpretavimas turi būti seksualinio pobūdžio".

y* Vis dėlto libido vaidmuo pasąmonėje psichoanalitiką verčia ieškoti sapno paslėpto turinio sąsajų su seksualiniais kompleksais. Šiuo atveju išstumti polinkiai galėjo reikštis netolimoje praeityje arba infantilinėje stadijoje. Viena moteris S. Freudui pasakojo susapnavusi septyniolikos metų dukters mirtį. Užduodamas klausimus, S. Freudas sužinojo, kad tam tikru metu motina gana atvirai troško dukters mirties, paskui šis troškimas tapo nesąmoningas. Iš tiesų moters vedybinis gyvenimas nebuvo laimingas ir baigėsi skyrybomis. Dar laukdamasi dukters, kartą po konflikto su vyru moteris taip įsiuto, kad ėmė daužyti save, norėdama nužudyti kūdikį, kurio laukėsi. Taip paaiškėjo, iš kur kilo nesuprantamas mylimo žmogaus mirties troškimas.

Dažniausiai analizė sužadina labai senus prisiminimus, susijusius su infantiliniais laikotarpiais, per kuriuos, kaip žinoma, kuriamas tolesnis nesąmoningas psi-

chinis gyvenimas. Šiuos prisiminimus S. Freudas vadina sapno *archaizmu*. Brolio, Edipo, kastracijos kompleksais dažnai galima aiškinti daugelį sapnų.

Edipo kompleksas sapne atsiskleidžia įvairiai.

Vyro sapnas: „Nusileidžiu į namo rūsį, ten drėgna ir tvanku. Žengęs keletą žingsnių, pajuntu, kad mane sugriebė, ir staiga dingteli mintis, kad kažkas nori man į nugarą suvaryti peilį". Čia aiški „tėvo baimė", susijusi su fiksacija į motiną.

Moters sapnas: ji „yra prie jūros ir mato didelį namą ant kranto. Ji sėdi mažoje valtelėje netoli namo. Pakyla bangos ir namas siūbuoja tarsi valtis. Moteriai ima svaigti galva. Valtis siūbuoja tuo pačiu ritmu kaip ir namas. Nerimo pagauta, ji *įstumia į vandenį savo motiną* ir, supratusi, kad valtis tuoj nuskęs, šoka į vandenį bei rėkia: „Gelbėkit!" Tarp besimaudančiųjų moteris pastebi savo tėvą ir jis ištraukia ją iš vandens. Ji puola prie jo, šaukdama: „Tėti! Tėti!" Šį sapną paaiškinti nesunku: akivaizdu, kad santykiai su motina nėra geri, ir moteriai reikia tėvo. Didelis namas ir maža valtelė gali būti susiję su vaikystės prisiminimais - lopšiu tėvų kambaryje. Bent jau tokia išvada peršasi, panagrinėjus pacientės sukurtas asociacijas.

Štai atvejis, kai ypač akivaizdus brolio kompleksas. Mergina sapnuoja: „Vaikštinėju po miestą: gatvėse pilna žmonių. Galvoju: prasideda karas, teisingiau, tęsiasi, nes taika tebuvo sapnas. Daugiau nebepakelsiu nerimo, kokį teko patirti. Kažin ar brolis vėl išvyks".

Kurdama asociacijas, moteris prisipažino, jog kartais gyvenimas per karą ir neramumai jai patikdavę. „Kar-

tais, - sakė ji, - būdavo įdomu nusileisti į rūsį". Dabar jos gyvenimas labai nuobodus. Neurastenija ir įkyriosios būsenos džiaugsmo neteikia, o brolis kelia nemažai rūpesčių: nuolatos paskendęs skolose, gyvena palaidą gyvenimą. „Nesuprantu, kaip jis gali taip lengvabūdiškai elgtis. Tai dėl to, kad nuo pat mažens per daug jį lepino. O aš esu paprasčiausiai nelaiminga. Ar žinote, kiek prisikentėjau vaikystėje, nes visada likdavau kalta? Dar ir šiandien man pikta dėl tokios neteisybės. Kaip gaila, kad tėvas mirė taip anksti!" ir panašiai.

Nereikia įrodinėti, kad mergina broliui jaučia priešiškų jausmų. Visą karą jis praleido fronte, todėl šeimos gyvenimas buvo sąlygiškai ramus. Mergina sapnuoja naują karą, nes trokšta atsikratyti brolio.

Interpretavimas ir maskavimas. Sapno aiškinimą S. Freudo požiūriu galima palyginti su hieroglifo iššifravimu. Iki šiol pateiktuose pavyzdžiuose buvo gana nesunku „perskaityti" po išreikštu slypintį paslėptą turinį. Sudėtingų sapnų išreikštas turinys iškreiptas, užmaskuotas ir labai nutolęs nuo pasąmonės turinio, todėl, norint interpretuoti, būtina gerai pažinti tokį sapną kuriančius procesus. Šie procesai, psichoanalizėje vadinami *kondensacija, pakeitimu, simbolizacija* ir *dramatizavimu,* tiesą sakant, apskritai būdingi pasąmonei. Jie ypač aktyviai kuria neurotinius požymius, tačiau aiškiausiai pasireiškia sapnuose. Taigi sapnų aiškinimo negalima prilyginti paprasčiausiam vertimui; tai procesas, kai atkuriamas pats „sapno darbas".

Kondensacija. Apskritai paslėptas sapno turinys daug išraiškingesnis nei išreikštas. Analize niekada neatskleidžiamas viso sapno turinys. A. Binet'as paaiškino, kad vaizdinis mąstymas nė iš tolo neprilygsta konceptualiam mąstymui: „Mąstymas peržengia vaizdo ribas: šimto tūkstančių frankų verta mintis tesukurs keturių su (smulki Prancūzijos moneta. - *Red. past.)* vertą vaizdą". Šiuos žodžius galima pritaikyti ir sapnui. Tai reikštų, kad analizės duomenys daug turiningesni ir gausesni nei patys sapnų vaizdai: išreikštas sapnas tėra sutrumpinta neįsisąmoninto turinio išraiška. Šį su sapno vaizdu susijusį reiškinį S. Freudas nusako *superdeterminizmo* sąvoka. Iš tiesų vienas išreikštas elementas gali rodyti keletą paslėptų elementų, o vieną vaizdą gali paskatinti kelios neįsisąmonintos temos.

Toliau pateikiamas sapnas yra puikus kondensacijos pavyzdys. Viena mergina susapnavo, kad „su drauge vaikštinėjo Penktąja aveniu. Sustojo prie parduotuvės pasigrožėti skrybėlėmis ir neatsilaikė - užėjo ir vieną nusipirko". Psichoanalitiko klausinėjama pacientė prisiminė, kad išvakarėse tikrai vaikštinėjo Penktąja aveniu, apžiūrinėjo skrybėles, bet nieko nepirko. Tą dieną jos vyras sunkiai sirgo ir gulėjo lovoje, ir moteris dėl jo jaudinosi. Užėjusi draugė pakvietė pasivaikščioti ir prasiblaškyti. Vaikštinėdamos jos pradėjo kalbėti apie vieną vyrą, kurį pacientė pažinojo dar prieš vedybas; ji buvo smarkiai jį įsimylėjusi. Nebuvo net ko svajoti apie vestuves su šiuo ypač pasiturinčiu žmogumi. Beje, moteris prisipažino, kad norėjo nusipirkti skrybėlę, bet negalėjo

sau to leisti, nes jos vyras nebuvo turtingas. Svarbu ir tai, kad skrybėlė sapne buvo *juoda.* Ši detalė - tai sapno raktas. Moteris nusipirko gedulo spalvos skrybėlę, nes troško trijų dalykų: palaidoti numirėlį, ištekėti už mylėto žmogaus ir praturtėti. Skrybėlės vaizdas buvo *superdeterminuotas.*

Pakeitimas. Potraukio objektas pakeičiamas kitu objektu. *Tai svarbiausias pasąmonės dinamiškumą nulemiantis procesas.* Jo išstumti elementai savo energiją išreiškia kitu būdu. Pakeičiami gali būti tiek troškimai, tiek bjaurėjimasis (su kaltės jausmu susijusi baimė ir panašiai).

S. Freudas pateikia pakeitimo pavyzdį - šmaikščią istoriją: „Viename kaime gyveno kalvis. Kartą jis įvykdė sunkų nusikaltimą. Teismas nusprendė, kad žmogelis turi būti nubaustas. Tačiau tai buvo vienintelis kaimelio kalvis, reikalingas visiems. O siuvėjų kaime buvo net trys, todėl vieną jų ir pakorė vietoj kalvio".

Siekiant pakeisti gali būti pasitelkiamas arba naujas objektas, kaip minėtame pavyzdyje, arba jam artimas polinkis. Jei žvėrių medžiotojas pradės medžioti kurapkas, tai vienas objektas bus pakeistas kitu. Jeigu pakitus aplinkybėms (dėl vedybų ar sveikatos) nebegalės medžioti, galbūt jis pradės kolekcionuoti ginklus arba taps bibliofilu („knygų medžiotoju"), tai yra buvusį polinkį pakeis kitas panašus. Neurotikų fobijas irgi galima aiškinti pakeitimu. Pavyzdžiui, gyvūnų fobija atsiranda dėl *perkėlimo:* baimė, kurią žmogus iš pradžių jautė visai kitam objektui, nukreipiama į gyvūną.

Sapnuose neįsisąmoninti potraukiai pakinta, siekiant išvengti cenzūros. Įprasti objektai sapnuojančiam žmogui gali sukelti siaubą ir nerimą kaip tik todėl, kad pakeitė kitus, iš tikrųjų gąsdinančius. Labai dažnai nereikšmingas išreikšto turinio elementas turi slaptą reikšmę. Jau minėtame sapne, kuriame moteris smaugė baltą šuniuką, jos neapykanta svainei „užgriuvo" visai kitą objektą - šunį, kuris su tikruoju objektu susijęs tik asociacijos būdu. Išvakarėse patirti įspūdžiai gali visai nesujaudinti paciento, bet sapne įgyti didelę reikšmę.

Pakeitimu reikia laikyti ir sapnuojančio žmogaus polinkį kitiems priskirti savo paties ketinimus, aiškiame sapne įvykstantį tam tikros paslėpto turinio situacijos pakeitimą jai priešinga situacija ir pan. Aiškinant sapnus, svarbu suprasti tikruosius ketinimus, nustatyti pakeitimus ir panaikinti kondensacijas, mat šios ir pakeitimai labiausiai iškraipo sapnus bei suardo jų vientisumą.

Dramatizavimas. Dramatizavimas reiškia, kad išreikštas sapnų turinys - tai situacija, veiksmas, todėl abstrakčios idėjos į sapną gali patekti tik virtusios vaizdais, „drama".

Pavyzdžiui, turėjimas bus pavaizduotas kaip fizinis veiksmas: sapnuojantis žmogus „sėdės" ant kokio riors daikto. Žmogus mąsto: „Nėra prasmės kovoti šiame gyvenime", todėl „sapnuoja pinučiais ropojantį karkvabalį; vos pasiekęs viršų, jis nusirita žemyn ir pradeda kopti iš naujo". Straipsnio autorius nusprendė, kad reikia pataisyti nelabai vykusią pastraipą, o naktį susapnavo, kad obliuoja lentą.

Nuo dramatizavimo priklauso, kokie elementai bus panaudoti išreikštame sapne, nes šis procesas turi aiškias ribas. Ne viskas gali būti perteikta vaizdais ir aiškinant sapną reikia į tai atsižvelgti. Kiekvieno žmogaus sapne loginiai ryšiai saviti. Kartais vienas po kito iškyla daug įvairių vaizdų, o priežastinius ryšius nurodo pati elementų seka. Dažniausiai vienas tokių priežastiniais ryšiais susijusių elementų yra „įžanginis", o kitas - „pagrindinis" sapnas. Visus šiuos priežasties, opozicijos ar prieštaringumo ryšius reikia aiškinti labai atsargiai.

Sapnų simbolika. Simbolis - tai daiktas arba vaizdas, pakeičiantis kitą daiktą ar vaizdą, su kuriuo yra susijęs analogijos ar kokiu kitu ryšiu, ir taip įgaunantis nebūdingą reikšmę. Pavyzdžiui, algebrinis simbolis gali būti raidė, kurios reikšmė formulėje - visi įmanomi tam tikros kategorijos dydžiai. Šiuo atveju analogija - sutartinis dalykas. Bet dažniausiai simbolis su simbolizuojamu daiktu aiškiai susijęs. Taip yra, pavyzdžiui, esant emociniam ryšiui: sauja gimtosios žemės tremtiniui tampa tolimos tėvynės simboliu.

Sukaupę patirtį, psichoanalitikai iš aiškaus sapno vaizdinių išskyrė nemažai paslėptų vaizdinių simbolių ir nustatė tuos, kurie paprastai simbolizuoja kitus paslėptus vaizdinius. Savaime suprantama, ši simbolika padeda pasąmonei išvengti cenzūros.

Egzistuoja daug tipiškų simbolių. Motinos ir tėvo valdžia, arba tiesiog motina ir tėvas, dažnai vaizduojami kaip karalius bei karalienė. Pavyzdžiui, vaikas savo tėvą dažnai įsivaizduoja kaip milžiną. Tėvo simbolikos

sistema gana plati: tai ne tik „karalius" ir „viršininkas", bet ir stiprus gyvūnas, pavyzdžiui, liūtas, erelis, bulius. Jei žmogus sapnuoja, kad jį ryja erelis, galima lažintis, kad sapnas rodo tėvo valdingumą ir su Edipo kompleksu susijusią „tėvo baimę". „Baisaus", baimę ir pagarbą įkvepiančio tėvo simboliu dažnai būna bulius, ir tokius sapnus sapnuojantį pacientą kamuoja nevisavertiškumo jausmas, kurį sukėlė tėvo valdingumas.

Moteris vyriškumą įsivaizduoja kaip ką nors agresyvaus, todėl jos sapnuojami vyriškumo simboliai - aštrūs, pjaunamieji instrumentai. Vyras moteriškumą sieja su visišku pasyvumu; jį simbolizuoja ertmė, tunelis, urvas, laivas. Nemažai rašyta ir apie voro simbolį: sapne jis reiškia siaubą keliančią, valdingą motiną, kuri įkalina vaiką savo tinkle.

Gimimą paprastai simbolizuoja vanduo: panirti į jį arba išnirti iš jo, vadinasi, gimdyti arba gimti. Mirtį simbolizuoja išvykimas.

Nesirengiama suminėti visų simbolių, kuriuos S. Freudas išvardijo savo *Sapnų aiškinime*. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į du simbolikos bruožus. Viena vertus, simboliai kuriami gana laisvai, todėl tą patį dalyką galima išreikšti labai įvairiai: pavyzdžiui, tėvą simbolizuoja „karalius", „liūtas" ir kiti ženklai, sudarantys jo simbolikos sistemą. Tačiau būna ir priešingai - vienas ir tas pats sapno vaizdas gali reikšti kelis įvairios kilmės nesąmoningus elementus arba apskritai nebūti simbolis. Pavyzdžiui, laivas gali reikšti vaikystės lopšį, moterišką prigimtį arba... laivą.

Todėl aiškinti sapno simbolius reikia labai atsargiai: *iš konteksto ištrauktas* simbolis nepadės prasiskverbti į pasąmonę. Bet kuriuo atveju simbolių analizė tik papildo asociacijų metodą. Pasak S. Freudo, „simbolių aiškinimo technika negali pakeisti asociacijų metodo ar su juo varžytis. Ji tik papildo ir taip gaunama naudingų žinių".

Ši trumpa analizė, kaip matyti, gana aiškiai parodo, kokie sudėtingi ryšiai sapne sieja pasąmonę ir sąmonę. Tam tikru požiūriu *sapnas - ne kas kita, kaip kūryba,* darbas, kai kondensuojami, keičiami, dramatizuojami, kuriami simboliai. Nereikia pamiršti ir antrinės kūrybos, „kai vos sukurti sapno elementai tuoj susiejami į daugiau ar mažiau rišlią visumą, tik išdėstomi nesuprantama tvarka". Galima teigti, kad *sapnas yra „forma, kurią kūrybinis darbas suteikia paslėptoms mintims".*

Todėl nenuostabu, kad kartais realūs troškimai išreikštame sapno turinyje perteikiami jiems prieštaraujančiais vaizdais. Tam užtenka labai griežtos cenzūros ir gana sudėtingo pakeitimo. Sapno procesai gali beveik neatpažįstamai maskuoti paslėptą turinį ir tikroji prasmė paaiškės tik išnagrinėjus asociacijas.

Sapnai ir psichinis gyvenimas. Aiškinant sapnus kaip įprastą, o ne „patologinį" reiškinį, psichoanalizė gali tapti savarankišku pasąmonės mokslu. „Jei sapnas panašus į požymį, - rašo S. Freudas, - o jo aiškinimas paremtas tomis pačiomis hipotezėmis (instinktyvių troškimų išstūmimas, pakeitimai ir kompromisai, įvairios sąmonę bei pasąmonę apibrėžiančios psichikos sistemos), tai psichoanalizė nebėra vien psichopatologiją papildantis

mokslas. Tai greičiau naujo psichologijos mokslo, be kurio neįmanoma aiškintis ir įprastų reiškinių, pagrindas. Gautas hipotezes bei rezultatus galima pritaikyti ir kitoms psichinio gyvenimo sritims. Psichoanalizė, kurios tikslai - universalūs, turi daug galimybių".

Vienas iš netrukus po *Sapnų aiškinimo* pasirodžiusių veikalų - nedidelė S. Freudo knygelė *Sąmojai ir jų santykiai pasąmonėje* (1905), kurioje, remdamasis sapno modeliais, jis nagrinėja sąmojingus posakius. Kai kurie, jo nuomone, neįžeidžiantys, jais tik siekiama malonumo. Tačiau kitų paskirtis daug sudėtingesnė. Žmogus, laidantis nešvankius, agresyvius, ciniškus ar skeptiškus sąmojus, taip reiškia mintis, kurių negali ar nenori reikšti tiesiogiai. Juk argi į galvą toptelėjęs sąmojis neatrodo greičiau nesąmoningo nei sąmoningo proceso rezultatas? Antra vertus, S. Freudas klausytojo jaučiamą malonumą laiko *dviejųpasąmonių tarpusavio supratimu.* „Tiesą sakant, juokdamiesi iš sąmojo, nežinome, iš ko juokiamės, ir nesuvokiame, ką iš tiesų tas sąmojis reiškia". Kitaip tariant, jo reikšmė glūdi pasąmonėje.

III SKYRIUS

PSICHINIS GYVENIMAS IR PASĄMONĖ

Iki šiol buvo kalbama tik apie svarbiausius S. Freudo atradimus: jis teigė, kad egzistuoja nesąmoningi psichikos procesai, sukūrė priešinimosi ir išstūmimo teoriją, pabrėžė seksualumo svarbą ir nustatė Edipo kompleksą.

Tačiau norint suvokti, kaip psichoanalizėje traktuojama pasąmonės problema, reikia paminėti dar daugelį dalykų. Kaip atskirti „normalią" pasąmonę, kurioje slypi neįgyvendinti polinkiai ir neįsisąmoninti prisiminimai, nuo ypatingosios, kurioje glūdi išstumti reiškiniai? Kokia išstumiančių procesų struktūra ir kilmė? Ar jie sąmoningi, ar nesąmoningi?

Ankstesniuose skyriuose atsakymų į šiuos klausimus nėra pirmiausia dėl to, kad S. Freudas iš pradžių jų nekėlė. Be to, jo mokslinės pažiūros smarkiai kito, palyginti su pirmaisiais kūriniais. Straipsnyje *Ego ir id* (1923, dar kartą išspausdintoje *Psichoanalizės apybraižoje)* ir veikale *Slopinimas, požymiai ir baimė* (1926) S. Freudas, kalbėdamas apie pasąmonę, vartoja mažiau daiktavardžių ir daugiau būdvardžių, pripažįsta, kad pasąmonės procesai labai įvairūs, papildo anksčiau pateiktą psichikos procesų schemą, o išstūmimą laiko ne bendrąja gynybos reakcija, kaip anksčiau, bet atskiru *gynybos mechanizmu.* Ar tai reiškia, kad jis atsisakė savo ankstesnių teiginių?

Šiame skyriuje tikslinama, kaip S. Freudas suvokia psichinio gyvenimo struktūrą. Iš pradžių būtina apžvelgti ankstyvąsias S. Freudo pažiūras, kurios kartais vadinamos psichoanalizės „vaikyste", paskui aptarti jo padarytus pakeitimus ir panagrinėti, kaip plėtojosi mokslinės pažiūros.

I. Ankstyvosios pažiūros

Psichoanalizės įvade (1916-1918) ir ankstesniuose veikaluose S. Freudas pabrėžia, kad pasąmonės veikla *intensyvi* ir daro *priežastinę* įtaką sąmonei; pasąmonę suvokia kaip tikrą, nors ir paslėptą, substancinę realybę. Kaip ir vokiečių metafizikai, S. Freudas ją laiko vos ne sąmone „savyje". Antra vertus, jis griežtai apibrėžia pasąmonę ir išstūmimą. Pasąmonė *yra* tai, kas išstumta. „Pasąmonė - tai psichikos sritis, kurios elementai yra išstumti". *Ų*

Pasąmonė ir ikisąmonė. Taigi S. Freudas griežtai atskiria „nesąmoningus" procesus nuo kitų, *ikisąmoninių* procesų. Šie, nors ir nesąmoningi, kiekvieną akimirką nesunkiai gali būti įsisąmoninti. Iš tiesų patirtis rodo, kad įvairūs vaizdiniai (mintys, vaizdai-prisiminimai) lengvai įsisąmoninami, paskui tampa nesąmoningi, o po kurio laiko vėl nesunkiai grįžta į sąmonę. Pavyzdžiui, pagalvojame apie kokią nors vietovę, paskui nukreipiame dėmesį kur nors kitur ir po kurio laiko vėl ją prisimename. Sąmoningumas - kintanti būsena ir nė akimirkos

neaprėpia viso psichikos pasaulio. S. Freudas teigia, kad ši pasąmonės dalis, kuri būna tai neįsisąmoninta, tai įsisąmoninta, „sugeba tapti sąmoninga" ir vadina ją ikisąmonine.

Taigi ikisąmonė, kuri atsiskleidžia įprastu vaizdinių žaismu, labai skiriasi nuo dinamiškos pasąmonės, kurios sąmoningai suprasti neįmanoma. Šią suvokti galima tik taikant specialius metodus (hipnozę, psichoanalizę). „Slapti psichikos procesai, tai yra nesąmoningi tiesiogine to žodžio prasme, bet dinamiški, yra *ikisąmoniniai.* O *nesąmoningais* vadinami išstumti psichikos procesai, kurie yra ir nesąmoningi, ir nedinamiški".

Potraukiai ir pasąmonė. Ką reiškia posakiai „nesąmoningas potraukis" ar „išstumtas potraukis", kuriuos S. Freudas dažnai vartoja? Ar neįsisąmoninti yra patys potraukiai? O gal ir šiuo atveju reikia skirti ikisąmonę ir pasąmonę?

S. Freudas aiškiai sako, kad „kalbant apie potraukius, neverta supriešinti sąmonės ir pasąmonės".

Nesąmoningas potraukis iš esmės reiškia, kad jo *„psichinis atspindys* yra neįsisąmonintas"; šis atspindys gali būti ketinimas atlikti kurį nors veiksmą, mintis ar prisiminimas. O *ikisąmonę ar tikrą pasąmonę,* kaip jau minėta ankstesniame poskyryje, reikia skirti, kalbant apie *vaizdinius.* Taip S. Freudas paaiškina situaciją, kuri skaitytojui galbūt pasirodė neaiški, nes ankstesniuose skyriuose buvo kalbama tai apie išstumtus potraukius, tai apie išstumtus prisiminimus. Potraukis vadinamas išstumtu, kai negali pasireikšti kaip kurio nors objekto

vaizdinys, jausmas ar mintis. Tačiau, kalbant tiksliau, nesąmoningi yra vaizdiniai, jausmai ir mintys.

Cenzūra. Kaip S. Freudas suvokia išstūmimo procesus? *Psichoanalizės įvade* jis vadina juos „cenzūra"; sapno cenzūra tėra vienas iš šios pasireiškimo būdų. Seksualiniai potraukiai, ypač jų infantilinės dalys, paklūsta „malonumo principui" ir siekia iškrovos. Bet pamažu dėl išorės situacijos ir tėvų draudimų išsivysto *Ego potraukiai,* paklūstantys „realybės principui" ir iš dalies pakeičiantys tvirtą *archajinę moralę,* kuri sukelia gynybos bei išstūmimo reakciją. Kaip matyti iš pirmo psichikos struktūros modelio, „Ego potraukiai", arba „savęs įtvirtinimo potraukiai", sukuria „seksualiniams potraukiams" priešiškus „postūmius". Taigi dėl cenzūros kyla infantiliniai konfliktai, o šie, slapta didėdami, sukelia neurozes ir daro įtaką suaugusio žmogaus elgesiui.

Tačiau cenzūra sąmoninga ar nesąmoninga? Iki 1920 metų S. Freudas į šį klausimą neatsakė. Ko gero, jis manė, kad cenzūra yra tarp pasąmonės ir ikisąmonės. Psichikos sistemą jis lygina su dideliu prieškambariu, kuriame slypi libido sudarantys potraukiai, ir šalia esančia svetaine, kurioje įsikūrusi sąmonė. Įėjimą į svetainę iš prieškambario prižiūri sargas, jis įleidžia tik tam tikrus potraukius. O kiti, kuriems užkertamas kelias, išstumiami... Reikia pridurti, kad sargo-cenzūros praleidžiami potraukiai iš pradžių būna ikisąmoniniai, tik paskui tampa įsisamoninti. Taigi peršasi išvada, kad cenzūra nėra sąmonės dalis. Be to, analizuojant ji skatina priešintis ir be specialisto pagalbos neišnyksta.

Todėl S. Freudas teigia, kad egzistuoja „trečioji pasąmonė" - ne išstumta, bet išstumianti.

II. **Pirmųjų modelių pataisos**

Veikaluose *Anapus malonumo principo* (1920) ir ypač *Ego ir id* (1932) S. Freudo ankstesnės pažiūros jau nemažai pakitusios, tiksliau, tapusios platesnės.

Pirmiausia psichoanalitinio metodo ištobulinimas ir išsamūs *nerimo* tyrimai paskatino S. Freudą padaryti išvadą, kad išstumiančios jėgos tikrai nepriklauso sąmonei, priešingai, nei jis manė anksčiau. Šios jėgos dažnai turi didesnę įtaką susidarant neurotiniams požymiams nei instinktyvūs potraukiai. Be to, S. Freudas naujai įvertina Ego bei realybės principo vaidmenį: galbūt šie psichikos dariniai ir sukuria *gynybos mechanizmus,* kurie yra reikalingi dėl stiprių potraukių ir kartais pernelyg griežtos cenzūros?

Taigi S. Freudas sukuria naują psichikos struktūros modelį ir bando - kartais pernelyg drąsiai - pasamprotauti apie psichikos esmę. Be to, jis galutinai apibrėžia sąvokos „pasąmonė" reikšmę.

Nerimas. Neurotinį nerimą S. Freudas aiškino įvairiai. Iš pradžių jis „nerimo neurozę" laikė „aktualiąja" neuroze. Vėliau tą, kurią galima paaiškinti taip pat kaip ir paprastą isteriją arba įkyriųjų būsenų neurozę, vadino „nerimo isterija". Bet viena taip ir lieka neaišku: kodėl išstūmimas sukelia nerimą, šį keistą ir labai nemalonų

jausmą? Veikale *Slopinimas, požymiai ir baimė* (1926) S. Freudas teigia, kad nerimas - tai Ego, sąmonės *baimė,* kilus pavojui. Jis netgi kalba apie *vengimo* reakciją. Kodėl kyla ši reakcija? Žinoma, Ego susiduria su *vidiniu* pavojumi - pagal tai neurotinis nerimas ir atskiriamas nuo objektyvaus nerimo susidūrus su išorine realybe. Tačiau ar šį pavojų iš tiesų, kaip gali pasirodyti, sukelia stiprūs ir sunkiai valdomi dažniausiai seksualiniai potraukiai?

Įgijęs psichoterapeuto patirties, S. Freudas padarė dvi išvadas:

Pirma, nerimas - tai Ego reakcija ne tik į potraukius, *bet ir į griežtą cenzūrą.* Atrodo, nerimo būseną sukelia tai, kad Ego jaučiasi silpnas ir nedrąsus, susidūręs su baimę keliančiu ir griežtu neįsisąmonintu dariniu, kurį S. Freudas pavadino *Superego.* Nerimas nėra tiesioginė libido išraiška, mat sąmonė labiau fiksuoja ne tai, kad potraukis stiprus, bet bausmės baimę. „Nerimas, - rašo S. Freudas, - labiau atskleidžia Superego nei libido ir Ego reakciją į Superego". Jis netgi teigia: „Ne išstūmimas sukelia nerimą, bet pirma atsiradęs nerimas sukelia išstūmimą".

Antra, Superego ypač griežtai elgiasi su Ego kilus *agresyviems potraukiams.* Nerimas, patikslina S. Freudas, yra tarsi signalas, įspėjantis apie psichinį pavojų. Šis kyla dėl konflikto, kurį sukelia silpno Ego susidūrimas su vidine kontrolės sistema, draudžiančia jam tenkinti *seksualinius ir kartu agresyvius* potraukius.

Gynybos mechanizmai. Nuo šiol S. Freudas daugiausia dėmesio skiria Ego „gynybos mechanizmams". Tai „vi-

sos priemonės, kuriomis naudojasi Ego per neuroze pasibaigti galinčius konfliktus, o *išstūmimas* reiškia griežtai apibrėžtą gynybos būdą, kuris tapo geriau suprantamas atlikus tyrinėjimus". Taigi regresija, projekcija, sublimacija, pakeitimas ir išstūmimas - tai būdai, kuriais Ego kovoja su instinktų psichiniais atspindžiais. Šios mintys paskatino S. Freudą išskirti archajinj *prigimtinį išstūmimą* ir *vėlesnį išstūmimą* - šis gynybos mechanizmas pradeda veikti, kai tam tikru metu žmogaus gyvenime iš sąmonės pašalinamas tam tikras potraukis.

Šių mechanizmų veikla priklauso ne tik nuo potraukių bei Superego, bet ir nuo to, ar pats Ego stiprus, ar silpnas. Motyvai gali būti įvairūs: Superego baimė, išorės pasaulio ar stiprių potraukių baimė ir pan. Pabrėžtina, kad šiuos gynybos mechanizmus sugretindamas su išstūmimu S. Freudas sugebėjo geriau paaiškinti, kaip visiškai mažo vaiko psichikoje, kurioje dar nėra Superego, atsiranda konfliktų ir kompleksų. Kartu tyrinėtojas pabrėžė ir Ego veiklos svarbą: kaip tik dėl jos kyla gynybinės reakcijos.

Id, Ego, Superego. Naujame psichikos struktūros modelyje atsiranda kitų sąvokų: S. Freudas išskiria *Id, Ego, Superego.*

Id - tai įgimtų potraukių visuma, apimanti visus išstumtus *seksualinius ar agresyvius* elementus. Neverta gilintis, kas „po ilgų išsisukinėjimų" paskatino S. Freudą apsiriboti tik dviem potraukiais - *Eroto* (seksualiniai bei savęs įtvirtinimo potraukiai) ir *Mirties instinkto.*

Ego pirmiausia yra sąmonės ir suvokimo sistema, kontroliuojanti sąmoningus veiksmus. Tačiau vyksta ir ikisąmoniniai procesai bei atsiranda prieš jį patį veikiančių gynybinių reakcijų. Tam tikru požiūriu potraukiai valdomi nesąmoningai. Taigi Ego struktūra sudėtinga, o vaidmenys įvairūs.

Superego atitinka infantilinę „archajinę moralę". Kai kuriuose veikaluose S. Freudas Superego apibūdina kaip Ego dalį. Tačiau ilgainiui pradeda Superego laikyti atskiru dariniu, „pratęsiančiu tėvų įtaką". Iš tiesų tai „Edipo komplekso paveldėtojas", kuris reiškiasi kaip „šeimos draudimų introjekcija". Tai tarsi antroji prigimtis, kuri „prižiūri ir grasina, kaip anksčiau tėvai prižiūrėdavo vaiką ir jam grasindavo". Atsiskyręs nuo Ego, arba jam besipriešinantis Superego, yra trečioji jėga, su kuria Ego privalo skaitytis. Psichoanalitinis darbas paskatino S. Freudą manyti, kad Superego yra nesąmoningas. Reikia pridurti, kad su Superego sąvoka susijusios ir dvi kitos: *Ego idealas* - modelis, kurį pacientas stengiasi atitikti, ir *idealusis Ego* - išlikusi vaikui būdinga narcisistinė visagalybės būsena *(Apie narcisizmą,* 1914).

Psichinė pusiausvyra. Naujasis modelis leidžia sukurti psichinio gyvenimo psichoanalitinę teoriją, kuri paaiškintų ne tik neurotinius sutrikimus, bet ir charakterių skirtumus bei normaliu laikomą elgesį.

Kai nėra jokios konfliktinės situacijos, galinčios sukelti neurotinius požymius, galima kalbėti apie sveikatą - psichinę pusiausvyrą. Žinoma, tai nereiškia, kad

neegzistuoja bausti galintis Superego, išstumti prisiminimai ar potraukiai ir pan. Sapnų ir emocinio elgesio tyrinėjimai, netgi „didaktinė" analizė atskleidžia vienokias ar kitokias fiksacijas arba kompleksus. Kiekvieno mūsų gyvenimo būdas daugiausia priklauso nuo vaikystėje įgytos patirties ir jos nesąmoningos įtakos. Tačiau kai nuo pat pradžių Ego išsekina gausūs nereikalingi arba perdėti gynybos mechanizmai, atsirandantys arba dėl Id, arba dėl Superego baimės, tenka diagnozuoti neurozę.

Taigi psichinė pusiausvyra pirmiausia priklauso nuo elgesio, tiksliau, nuo Ego elgesio „įpročių": jei Ego sugeba patenkinti paprasčiausius potraukius, nenusižengdamas išorės reikalavimams ir atlaikydamas Superego kritiką, vadinasi, jis normalus, nors ir kokie būdai būtų pasitelkiami. „Priimtinu laikomas toks Ego elgesys, kuris patenkina savo, Superego ir realybės reikalavimus. Tai įvyksta, kai Ego pavyksta suderinti šiuos skirtingus reikalavimus".

S. Freudas dažnai pabrėžė, kad daug reikšmės psichinei pusiausvyrai turi paprasčiausių troškimų *sublimacija,* tai yra jų energijos nukreipimas „dvasine" linkme, į „socialiai vertinamus" tikslus.

Nesąmoningi procesai ir pasąmonė. Kaip, padarius šias išvadas, pakito pasąmonės sąvoka? „Herojišku" psichoanalizės laikotarpiu S. Freudas pasąmonę apibrėžė daiktavardžiais ir, skirdamas ją nuo ikisąmonės, laikė išstumtų psichikos procesų visuma. Argi tai ne dialektinis termino apibrėžimas? Iš pradžių neatsisakydamas 1912 metais suformuluotų teiginių, apie kuriuos jau kalbėta,

ir netgi juos plėtodamas, ilgainiui S. Freudas pasąmonę pradeda traktuoti ne kaip faktą, bet kaip psichikos *ypatybę.* „Nesąmoningą" aspektą gali turėti ne tik prisiminimai, bet ir išstūmimo mechanizmai bei Superego nurodymai. Kitaip tariant, šį žodį reikia vartoti kaip *būdvardį,* o ne kaip *daiktavardį.* Sąmonė ir pasąmonė yra tiesiog psichinio gyvenimo ypatybės. „Nesąmoningos" gali būti labai įvairios psichinės funkcijos. Beje, S. Freudas neįsisąmonintų funkcijų išskiria daugiau nei anksčiau. Nesąmoningas yra ne tik Id, bet ir dalis Ego (ta, kuriai paklūsta gynybos mechanizmai) bei Superego. Taigi egzistuoja *trys pasąmonės rūsys!*

Ar tai reiškia, kaip, beje, rašoma kai kuriuose veikaluose, kad pasąmonės sąvoka įgyja kitą reikšmę, nei ta, kurią anksčiau suformulavo S. Freudas?

Viename iš *Psichoanalizės apybraižos* skyrių, skirtame „sąmonei ir pasąmonei", S. Freudas teigia, kad „psichikos dinamizmas visada reiškiasi dvejopai - sąmoningai ir nesąmoningai". Pasakjo, visa tai, kas išstumta, yra nesąmoninga, bet taip pat „egzistuoja elementų, kurie yra nesąmoningi ir nebūdami išstumti". Todėl S. Freudas yra „priverstas pripažinti, kad egzistuoja trečioji pasąmonė - tai, kas neišstumta". Tačiau, pabrėžia jis, dėl šios priežasties „pasąmonės sąvoka praranda tikslią reikšmę". Ar po tokio teiginio jis pateisina „apibendrinimus ir griežtai apibrėžtas dedukcijas, dėl kurių dažnai vartojamas šis žodis"?

Tiesą sakant, net ir apibrėžęs pasąmonę būdvardžiais bei pripažinęs psichinių operacijų įvairovę, S. Freudas

nesąmoningus procesus *tikrąja to žodžio prasme* visada tapatino su išstūmimu. Taigi jis visiškai neatmetė savo ankstyvųjų pažiūrų. Paskutinėje knygoje *Psichoanalizės įvadas* (S. Freudas mirė 1939 metais) jis rašė apie išstumtus Id elementus: „Tai šiuos vienetus vadinu *tikrąja pasąmone"*. Net ir sutikus su tokiu apibrėžimu, nereikia pamiršti, kad „nesąmoningumo" ypatybės sąvoką S. Freudas vis dėlto vartojo labai plačiai.

TREČIOJI DALIS

PASĄMONĖ PO S. FREUDO

I SKYRIUS

TEORIJOS PO S. FREUDO

I SKYRIUS

TEORIJOS PO S. FREUDO

S. Freudas pasąmonės tyrinėjimams turėjo lemiamą įtaką. Po S. Freudo mirties tyrinėjimus tęsė jo mokiniai. Vieni ištikimai sekė jo mokymu, kiti jį atmetė ar sukūrė savų teorijų; šiaip ar taip, jie taikė mokytojo sukurtus modelius.

Kurį laiką, maždaug dešimt metų, naujasis mokslas nesulaukė sėkmės, tačiau netrukus juo susidomėjo gydytojai ir psichologai. 1906 metais Ciuriche dirbę E. Bleuleris ir jo asistentas C. G. Jungas pradėjo taikyti psichoanalitinį metodą. Vengras S. Ferenczis, anglas E. Jonesas toliau plėtojo S. Freudo mokslą. 1910 metais įkuriama Tarptautinė psichoanalizės draugija, kurios prezidentu išrenkamas C. G. Jungas. Jos nariais tampa pirmieji S. Freudo sekėjai: bėjau minėtų, K. Abrahamas, O. Rankas, W. Stekelis, A. Brillis, H. Sachsas, O. Pfisteris, T. Reikas...

S. Freudas buvo labai netolerantiškas kitokiai mokinių nuomonei ir visada be galo atkakliai laikėsi svarbiausių savo teiginių. Jis niekada dėl nieko nenusileido. Toks atkaklumas jam teikia garbės. S. Freudui teko įveikti nemažai sunkumų, kad jo pažiūros būtų pripažintos, ir tik jo intelektas bei išdidumas padėjo psichoanalizei įsitvirtinti. Tai kam vėliau keisti savo pažiūras?

Vis dėlto atsirado ir kitaip manančiųjų, buvo kuriamos naujos sąvokos. Šiame skyriuje bus apžvelgiami daugiausia įtakos psichoanalizei padariusių mokslininkų darbai. Labiausiai nuo S. Freudo pažiūrų nutolo du „disidentai" - A. Adleris ir C. G. Jungas; jų darbai bus aptariami pirmiausia. Paskui bus apsistota prie kitų atradimų: bus kalbama apie M. Klein, kuri tyrinėjo ikiedipinį laikotarpį, ir J. Lacaną, originaliai patobulinusį S. Freudo teoriją.

I. A. Adleris ir menkavertiškumo jausmas

A. Adleris nuo S. Freudo atsiskyrė 1907 metais, kai pasirodė jo veikalas *Organų menkavertiškumo tyrimai.*

Menkavertiškumo jausmas ir „galios valia". Nuo S. Freudo A. Adlerio pažiūras skiria originali mintis, kad „galios valia" ir menkavertiškumo jausmas turi daug įtakos nesąmoningai psichikai. A. Adleris mąsto taip: jei žmogus gimsta turėdamas nepakankamai išsivysčiusius organus, menkavertės organinės konstitucijos, nevisavertiškumo jausmas sukelia daugybę nesąmoningų psi-

chikos procesų, kurių tikslas - padėti vystytis asmenybei ir tą nevisavertiškumą kompensuoti. Taip *„menkavertiškumo jausmas,* kurį žmogui sukelia tam tikri organai, tampa jo psichinės raidos varomąja jėga".

Taigi A. Adleris domisi kompensacija ir mano, kad ji užima svarbią vietą psichiniame gyvenime. Be to, jis teigia, kad „Ego instinktai", kurie, pasak S. Freudo, paklūsta „savęs įtvirtinimo principui", atlieka psichinę funkciją - reaguoja į menkiausią Ego trūkumą. Šiuos instinktus A. Adleris vadina asmenybės atsiskleidimo instinktais, arba, F. Nietzsche's žodžiais tariant, *galios valia.*

Esant tikram ar netgi tariamam Ego menkavertiškumui galios troškimas, siekiant tą menkavertiškumą kompensuoti, susijungia su kitais elementais. Galima sakyti, kad slapta žmogaus sielos varomoji jėga - *noras būti pripažintam* nuolatos kelia abejonių dėl mūsų asmeninės vertės ir skatina reaguoti į visa, kas tik galėtų ją sumenkinti.

Kompensacija skatina tikslingą veiklą ir fantazijas, kurios, pasak A. Adlerio, ypač stipriai pasireiškia nerimaujant ir jaučiantis nesaugiai; „visą kitą laiką jos slapta veikia pasąmonėje". Žmogui, kuris jaučiasi menkavertis, priklausomai nuo jo ambicijų, jos įkvepia norą dominuoti kitų atžvilgiu arba gyventi fantazijų pasaulyje. Kiekvienas žmogus žino savo silpnąsias vietas, tik slepia jas giliai širdyje; kaip tik nuo jų priklauso jo „gyvenimo būdas", kurio tikslas - slėpti menkavertiškumą ir vienokiu ar kitokiu būdu įgyvendinti galios troškimą. Kitaip tariant, gyvenimo būdą lemia nesąmoningas pranašumo siekis. Todėl psichinė raida - tai pasąmonėje vykstanti

kova tarp negatyvaus (menkavertiškumas) ir pozityvaus (pranašumas). Tiesą sakant, pozityvus polinkis skatina kompensaciją, ir „bet kuris siekis yra ne kas kita, kaip kompensacijos kūrimas, pastangos nuslopinti menkavertiškumo jausmą".

Sapnai. Žinoma, sapnus ir vaizduotės kūrinius irgi reikia aiškinti kompensacija: jų tikslas - fiktyviai patenkinti galios troškimą. Nagrinėdamas su šiuo instinktu susijusius troškimus, A. Adleris remiasi S. Freudo seksualinių troškimų modeliu. Taigi ir sapnas suvokiamas kaip įsivaizduojamas, fiktyvus galios instinkto patenkinimas. Todėl sapnas yra „tikslingas": „Tai daugiau ar mažiau protingas ar nevykęs bandymas kaip nors pasiekti numatytą tikslą". „Sapnas savo prigimtimi yra fantazija, kai atsispindi atsargaus paciento išankstinės pastangos suvaldyti būsimą padėtį". S. Freudo nuomone, sapnas susijęs su praeitimi, o A. Adleris mano, kad jis nukreiptas į ateitį.

Neurozės. Pasąmonės branduolys, sukeliantis neurotinius požymius, traktuojamas taip pat. „Neurozės tikslas" yra asmenybės egzaltacija, o požymiai, kylantys dėl jaučiamo menkavertiškumo, - ne kas kita, kaip psichinės priemonės, kuriomis pacientas pernelyg stengiasi to menkavertiškumo išvengti. „Konstitucijos trūkumai verčia žmogų jaustis nevisavertį, ir tai reikalauja kompensacijos. Pacientas susikuria fiktyvų tikslą - galios valią, ir šis galutinis tikslas tampa nepaprastai svarbus, todėl įsitraukia visos psichinės jėgos".

Ar tai reiškia, kad, pavyzdžiui, mergaitės emocinę fiksaciją į tėvą reikia aiškinti incestu? A. Adlerio nuomone, pasąmonėje glūdi baimė susidurti su gyvenimu ir noras būti globojamai: „Serganti mergina, kuri jaučiasi itin nesaugi, visą vaikystę siekė tėvo paramos ir stengėsi, kad jis savo dėmesį skirtų tik jai, šį psichikos bruožą gali paversti incestiniu polinkiu, tarytum norėtų tapti savo tėvo žmona. Kiekvieną kartą, kai išgyvenamas nesaugumo jausmas, jos protas ir nesąmoninga atmintis skatina siekti tėvo paramos, tarsi ji būtų jo žmona. Tai tėvas suteikia jai kompensaciją, kurios reikia menkavertiškumui įveikti. Ji elgiasi lygiai taip pat, kai iš anksto atmeta mintį apie sužadėtuves, nes suvokia jas kaip naują grėsmę savo asmenybei ir dar didesnius sunkumus".

A. Adlerio požiūris į pasąmonę. Trumpai tariant, A. Adlerio nuomone, *pasąmonės veiklą valdo ir organizuoja kompensacija.* Pasąmonė yra tai, kas mūsų psichikos gelmėse be perstojo mus „ragina" įtvirtinti savo asmenybę, kai pajuntame jos silpnąsias vietas, ir siekti, kad ji būtų „pripažinta". Žodžiu, tai jėgų visuma, kurios tikslas - mūsų galios įtvirtinimas ir siekis įveikti menkavertiškumą.

Kadangi A. Adleris nesutinka su dviem svarbiausiais S. Freudo psichoanalizės teorijos teiginiais - vaikų seksualumo svarba bei Edipo kompleksu, kyla klausimas, ar A. Adlerį galima laikyti psichoanalitiku. 1915 metais S. Freudo mokinys Sando ras Ferenczis straipsnyje *A. Adlerio koncepcijos kritika* rašė, kad jo mokymas, „nepripažįstantis" pasąmonės, sudarytos iš išstumtų pro-

cesų, ir „neįvertinantis" seksualumo, „peržengia psichoanalizės ribas". Šis klausimas išlieka. Pabrėžtina, kad pats A. Adleris savo pažiūras apdairiai vadino „individualiąja ir lyginamąja psichologija" ir retai kada vartojo psichoanalizės terminą.

II. C. G. Jungas ir kolektyvinė pasąmonė

C. G. Jungas irgi buvo vienas pirmųjų S. Freudo mokinių. Tačiau netrukus nuo jo nutolo.

Į psichoanalizę C. G. Jungas įvedė terminus „intraversija" ir „ekstraversija", be to, išplėtė „kolektyvinės pasąmonės" sąvoką, apie kurią S. Freudas tik užsiminė.

Psichologiniai tipai: intraversija ir ekstraversija. C. G. Jungo nuomone, S. Freudas klydo, neurozes aiškindamas vien seksualinio pobūdžio sutrikimais ir pasąmonę apribodamas išstumtais seksualiniais potraukiais. „Iš dalies, - rašo jis, - seksualinė teorija visiškai teisinga, bet ji gvildena tik vieną klausimo pusę. Todėl būtų neteisinga tiek kategoriškai ją atmesti, tiek remtis vien ja". Yra ir „kitoks požiūris": A. Adleris pabrėžė *poreikį dominuoti.* Todėl S. Freudo libido apibrėžimą („kintanti ir besivystanti seksualinė energija") reikia praplėsti ir priskirti dominavimo instinktus, tarp jų - ir galios instinktą. Taigi C. G. Jungas libido apibrėžia kaip *kisti ir vystytis sugebančią instinktų energiją.*

Svarbu tai, kad žmonėms būdingi įvairūs libido bruožai. Dėl šių skirtumų egzistuoja įvairaus turinio

pasąmonės, įvairūs neurozės tipai, o psichologija skiria skirtingus temperamentus. A. Adleris rašė apie neurozes, kai silpnas pacientas įvairiomis „gudrybėmis" „bando įsiteigti" iliuzinį pranašumą; taigi jis *pabrėžia subjektą.* O S. Freudas manė, kad ligoniai neišsivaduoja iš priklausomybės, jie visada susiję su labai svarbiais objektais: tėvu, motina ir 1.1.; taigi lemiama jėga - *objektas.* Atsižvelgdamas į šiuos požiūrius, C. G. Jungas skiria du tipus: *intravertą,* kai dominuoja Ego polinkiai, ir *ekstravertą,* kai vyrauja „objektyvūs", arba „objektiniai", polinkiai. „Pirmas, būdamas normalios būsenos, yra neryžtingas, mąslus, santūrus, jis sunkiai atsipalaiduoja, visada pasiruošęs gintis. Antras - malonus, iš pažiūros atviras ir paslaugus, lengvai prisitaiko bet kuriomis aplinkybėmis, dažnai rizikuoja, visai dėl to nesijaudindamas ir pasitikėdamas savimi..." „Jaunystėje neurotiškam intravertui, - toliau aiškina C. G. Jungas, - dažniausiai būdingi A. Adlerio aprašyti psichikos bruožai, o gydant jauną ekstravertą būtina atsižvelgti į S. Freudo pastabas".

Trumpai tariant, C. G. Jungas praplečia froidiškąjį pasąmonės suvokimą, papildydamas jį A. Adlerio požiūriu į pasąmonę. Libido vystosi dviem kryptimis: įcentrine ir išcentrine, į Ego bei išorės pasaulį, ir nuo vyraujančios krypties priklauso tipas - intravertas ar ekstravertas.

Visa tai tinka *individo* pasąmonei. Bet C. G. Jungas mano, kad pasąmonės gelmėse slypi neindividuali, arba viršindividuali, zona - kolektyvinė pasąmonė.

Kolektyvinė pasąmonė. Tiesą sakant, per mitus atsiskleidžiančius pasąmonės bendruosius, kolektyvinius

tipus tyrinėjo ir S. Freudas bei O. Rankas. Apie mitus S. Freudas rašė: juose „simbolinius ryšius kuria ne pats fantazuotojas, ir jie atspindi ne vien tik fantazuojant vykstančią veiklą: mitų bei pasakų simbolika tokia pat kaip ir patarlių ar liaudies dainų". Knygoje *Totemas ir tabu* (1913) S. Freudas nagrinėja pirmykščiams žmonėms būdingus pasąmonės tipus ir 1923 metais, jau po C. G. Jungo darbų, pasirodžiusiame kūrinyje *Masių psichologija ir Ego analizė* individualiąją psichologiją sieja su socialine.

Vis dėlto C. G. Jungas laikomas tikruoju kolektyvinės pasąmonės teoretiku. *Pasąmonėje* jis rašo, kaip analizuodamas vienos pacientės pasakojimą susidūrė su mitologiniu simboliu, kurį sukūrė „paveldėta" protėvių pasąmonė. Jis gydė merginą, turinčią Edipo kompleksą. Formuojantis perkėlimui, pacientė kelis kartus sapnavo C. G. Jungą įvairiomis aplinkybėmis: pavyzdžiui, stovėdamas šalia jos rugių lauke, ant kalvos, jis pakeldavo ją ir laikydavo ant rankų tarsi vaiką. Kitąkart jis būdavo milžiniško ūgio ir labai senas arba praūždavo tarsi koks vėjo gūsis ir 1.1. Trumpai tariant, C. G. Jungas merginos sapnuose įgavo *fantasmagorinį dievo pavidalą.* Ji „atrado dievą", tą graikų „dievą, kuris yra dvasia", „visuotinai paplitusį *pirmykštį* vaizdinį, kuris yra viena iš žmonijos psichikos istorijos paslapčių, o ne atskiro žmogaus prisiminimų dalis".

Šiuos pirmykščius vaizdinius, slypinčius toliausiuose pasąmonės sluoksniuose, C. G. Jungas vadina *archetipais.* Tai labai seni išlikę elementai, didžiosios sąvokos, kurių pagrindu kuriami estetiniai ir religiniai simboliai.

„Kadangi per savo Pasąmonę esame susiję su istorine kolektyvine siela, nesąmoningai nuolatos gyvename pasaulyje, kuriame pilna vilkolakių, demonų, burtininkų, senovėje kėlusių audringus jausmus. Lygiai taip pat mes susiję su dievais ir velniais, gelbėtojais ir piktadariais..." Tai leidžia paaiškinti, kodėl šv. Paulius kalbėjo apie angelus, archangelus, „sostus ir viešpatystes", gnostikai - šviesos karalystes, Dionisijas Areopagitas - dangaus hierarchiją ir t. t.

C. G. Jungas ir S. Freudas. Nors išoriškai panašus, šis požiūris gana nutolęs nuo paties S. Freudo koncepcijos. S. Freudas, kalbėdamas apie kolektyvinę pasąmonę, pabrėžia, kad kiekvieno žmogaus pasąmonėje yra ir kitų žmonių pasąmonei būdingų elementų, pavyzdžiui, Edipo ar kastracijos kompleksas ir 1.1.; kiti kompleksai, kuriems nebuvo suteiktas apibendrintas pavadinimas, būdingi atskiriems žmonėms bei nulemti vien asmeninės patirties. S. Freudo nuomone, *pasąmonė formuojasi vaikystėje,* o mitai - ne kas kita, kaip atskirų žmonių pasąmonėje susikurtų vaizdinių visuma.

Tačiau, C. G. Jungo nuomone, *archetipai* yra paveldėti iš protėvių pasąmonės, egzistavusios dar prieš mums gimstant. Pasak C. G. Jungo, *mes gimstame, jau turėdami kolektyvinę pasąmonę, kuriančią paveldėtus vaizdinius.* Toks požiūris ir perspektyvus, ir ginčytinas.

III. Melanie Klein: vaizduotė ir ikiedipinis laikotarpis

Tuo pačiu laikotarpiu Melanie Klein, analizuodama vaikų elgesį, bandė ištirti, kaip vystosi vidinis pasaulis nuo gimimo, kol susiformuoja Edipo kompleksas (oralinė ir sadistinė analinė stadijos). Ji remiasi S. Freudo hipoteze, kad libido ir destrukcijos potraukiai yra dvilypiai. M. Klein atskleidė *neįsisąmonintų fantazijų* svarbą kūdikystėje, pabrėžė *vaizduotės* reikšmę vaikų ir suaugusiųjų gyvenime bei įvedė tokias sąvokas kaip „geras objektas", „blogas objektas", „susidvejinimas", Edipo komplekso „pradinės stadijos".

„Geras objektas" ir „blogas objektas". S. Freudo nuomone, motinos krūtis vaikui yra pirmasis potraukių objektas. Šis dalinis objektas (jis - motinos dalis, o ne visuma), pasak M. Klein, įsiurbiamas kartu su pienu, įtraukiamas, ir vaikas suvokia jį kaip savo paties dalį. Tada vaiko psichikoje susiformuoja potraukis ir psichinis atspindys - fantazija apie krūtį kaip apie objektą. Be to, M. Klein nuomone, objektas - krūtis suvokiamas kaip „geras", kai duoda maisto, ir kaip „blogas", kai jo nebeduoda ir sukelia frustraciją. Taigi galima teigti, kad vaikas vaizduotėje susikuria fantaziją apie gerą ir blogą objektus.

M. Klein mano, kad fantazijos apie gerą objektą susilieja su libido, o fantazijos apie blogą objektą - su griovimo potraukiais. Taip nuo pat pradžių krūtis vaizduotėje susidvejina: ji suvokiama ir kaip idealus geras, ir kaip

persekiojantis blogas objektas. Šis dvilypumas siejasi su gyvenimo ir mirties dualizmu.

Persekiojimo būsena ir„susidvejinimas". Vystydamasis vaikas stengiasi išlaikyti idealiosios krūties introjekciją ir išstumti blogąją krūtį, projektuodamas ją į pamažu atrandamą išorės pasaulį. Dėl to išorinė (jau nebe įsivaizduojama) „krūtis" vaizduotėje suvokiama kaip agresyvi ir persekiojanti. Tuo metu vaikas išgyvena griovimo potraukį - nori kandžioti krūtį ir kartu bijo, kad jam neįkąstų ar jo nesuvalgytų. Taip dėl ankstyvųjų fantazijų apie gerą ir blogą objektus išorinė realybė irgi *susidvejina,* suskyla į gerą ir blogą objektus.

Tokį santykį su objektu, kai jaučiama užpuolimo, persekiojimo grėsmė ir siekiant apsiginti objektas sudvejinamas, M. Klein pavadino *persekiojimo* (arba „paranoidine šizoidine") *būsena.* Tai viena iš fantazijų, kurioms būdinga baimė būti suvalgytam, noras griauti bei perėjimas nuo išstūmimo prie pasisavinimo, ir priešingai.

Depresinė būsena ir „ambivalencija". Persekiojimo būsenos pamažu atsikratoma, nes ją nustelbia maloni patirtis, kitaip tariant, „geras objektas" atlieka globėjo vaidmenį. Taip atsitinka, kai objektas suvokiamas jau ne kaip dalis, bet kaip visuma (motina suvokiama kaip vienas asmuo, gerų ir blogų dalykų šaltinis).

Tačiau po šios būsenos vaikas patiria kitą, kurią M. Klein vadina *depresine.* Vaikas jaučia, kad tas pats objektas (motina) yra ir malonumo, ir frustracijos šaltinis bei jo meilės ir griovimo polinkių „objektas". Jo nesąmo-

ningą vaizduotės pasaulį sukausto baimė, kad agresyvios fantazijos gali sunaikinti mylimą objektą: jis išgyvena neviltį ir kaltės jausmą, o to paties objekto susidvejinimą pakeičia ambivalencija - jausmų susidvejinimas. Motinos globa, rūpestis ir meilė, paneigiantys griovimo fantazijas, pamažu nuslopina stiprią depresiją, kurią tuo metu išgyvena vaikas.

Pradinės Edipo komplekso stadijos. Visos šios būsenos išgyvenamos ikiedipiniu laikotarpiu, oralinėje ir analinėje stadijoje (tai reiškia, kad vaiko fantazijose santykis su objektais susijęs su oraliniu arba analiniu malonumu). Vis dėlto, M. Klein nuomone, prieš įžengiant į genitalinę, arba falinę, stadiją, kai išgyvenamas S. Freudo aprašytas Edipo kompleksas, išryškėja pirmieji jo požymiai. Išmokęs atpažinti motiną kaip atskirą objektą, vaikas supranta, kad jis ne vienintelis, kuris svarbus, kad motiną su tėvu sieja santykiai, į kuriuos vaikas neįtraukiamas. Todėl tėvų santykiai jam kelia baimę, o ją palaiko griovimo ir šeimos narių pasisavinimo fantazijos: motina, oraliniu būdu pasisavinanti penį, motinos užpuolimas, siekiant atimti joje slypintį įsivaizduojamą penį, ir 1.1.

M. Klein požiūris į pasąmonę. Nors taip fantazuojama labai ankstyvame amžiuje, fantazijų išlieka ir suaugusio žmogaus pasąmonėje. Todėl vaizduotėje į gerus ir į blogus suskirstyti objektai, skatinantys troškimus ir nerimą, veikia suaugusio žmogaus santykius su aplinka, o jų ištakas galima nustatyti psichoterapija. M. Klein turbūt

geriausiai iš visų psichoanalitikų ištyrė ir aprašė pačius ankstyviausius naujagimio išgyvenimus.

Ją labiau domino, kaip pasąmonės ir sąmonės sąveika atsispindi vaizduotėje, o ne kokia šios sąveikos simbo-, linė pusė - simbolių reikšmė, kalbos funkcija, trečiojo asmens svarba ar tėvo vaidmuo.

IV. J. Lacanas: grįžimas prie S. Freudo ir simbolių plotmė

Jacąues'o Lacano požiūris kitoks. Savo sudėtingu veikalu, dažnai vadinamu „neįprastu", jis grįžta prie S. Freudo - tai matyti iš apmąstymų ir klausimų, o nuorodomis į struktūrinę antropologiją, lingvistiką, net Hėgelio filosofiją siekiama vieno - naujai atrasti froidiškojo „diskurso" prasmę. Šiame skyriuje daugiausia bus remiamasi šiais J. Lacano kūriniais: *Veidrodžio stadija kaip Aš funkcijos formuotoja (Prancūzų psichoanalizės žurnalas,* 1949); *Kalbėjimo ir kalbos funkcija ir sritis psichoanalizėje (Psichoanalizė,* 1957); *Raidės instancija pasąmonėje (Psichoanalizė,* 1957); *Froidiškasis dalykas, arba grįžimo prie S. Freudo prasmė psichoanalizėje (Psichiatrijos raida,* 1956); *Pasąmonės padėtis (Pasąmonė,* 1966), ir, žinoma, *Raštais* (1967), kuriuose yra ne tik šie kūriniai, bet ir kiti, taip pat keletas tomų pranešimų, išspausdintų veikale *Seminaras.*

Siekis „grįžti prie S. Freudo" buvo aiškus jau medicinos mokslų daktaro disertacijoje, kurioje J. Lacanas nagrinėjo paranoidinę psichozę ir kalbėjo apie Ego bei

vaizduotę (1932). Bet pirmuoju jo įnašu į psichoanalizę laikomas pranešimas apie „veidrodžio stadiją", kuris 1936 metais buvo perskaitytas XIV tarptautiniame psichoanalizės kongrese.

Veidrodžio stadija. Geriausiai J. Lacano pažiūros atsiskleidžia jo darbuose apie „veidrodžio stadiją".

Nuo šešto iki aštuoniolikto mėnesio vaikas išgyvena stadiją, kuriai būdingas ypatingas elgesys, susidūrus su savo atvaizdu veidrodyje (veidrodiniu atspindžiu); šio suvokimas, kai jaučiamas „triumfas" ir „džiugesys". Pasak J. Lacano, bejėgis ir judesių nekontroliuojantis vaikas savo paties veidrodinį atvaizdą suvokia kaip formą, kuri jam padeda *vaizduotėje* suvokti ir valdyti savo kūną. Susitapatindamas su šiuo ir kito žmogaus atvaizdu kaip išbaigta forma, vaikas pasisemia pirmosios patirties, ir taip pradeda formuotis jo Ego.

Plėtodamas teoriją apie susitapatinimą su veidrodiniu atvaizdu, J. Lacanas daugiausia dėmesio skyrė vaiko kūnui ir archajiniams įvaizdžiams, sudarantiems subjekto narcisistinį branduolį. Tyrinėtojo nuomone, pirminis susitapatinimas per veidrodžio stadiją yra visų vėlesnių subjekto susitapatinimų pagrindas ir svarbus veiksnys. Tai dėl jo atsiranda specifinis žmogaus santykis su savo kūnu, taip pat ir ryšys su kitu žmogumi, sukuriantis vaizduotės struktūrą ir skatinantis fantazuoti.

Iš tiesų išgyvenant veidrodžio stadiją susiformuoja įsivaizduojamasis Ego. Matydamas visą savo atvaizdą, vaikas išvengia nerimą keliančių fantazijų apie į dalis padalytą kūną ir Kito žvilgsnyje ieško pritarimo, įrodymo,

kad egzistuoja, bei siekia būti pripažintas. Toks bendravimas padeda formuotis atsietam atvaizdui ir kurti nuo vaizduotės srities besiskiriančią *simbolių plotmę.*

Tačiau nereikia pamiršti, kad veidrodžio stadijoje „Aš" susiformuoja ne tuoj pat, nes tam būtinas kūno atvaizdo tarpininkavimas: kitas žmogus, žiūrėdamas į atvaizdą, tam tikru būdu įtvirtina jį kaip nedalomą ir išskirtinį. Atlikdama būtiną tarpininko vaidmenį, veidrodžio stadija taip pat „padeda mokytis skirti įsivaizduojamus dalykus nuo simbolių". Juk įsivaizduojami dalykai nieko verti, jeigu jų negalima perteikti žodžiais. Vaizduotės plotmė egzistuoja tik kartu su simbolių plotme, kuri ir sudaro S. Freudo veikalų pagrindą bei yra vienas J. Lacano tyrinėjimų objektų.

Simbolių plotmė ir Edipo kompleksas. Svarbiausia S. Freudo mintis, be abejo, išsakyta *Sapnų aiškinime:* sapnas sudarytas iš simbolių, „signifikantų grandinės". Tai kalba, turinti savus dėsnius ir taisykles, kurie tiesiogiai susiję su simboline funkcija. Dėl to kalbėjimas ir signifikantas yra labai svarbūs, o simbolių plotmė yra subjekto *sudedamoji dalis.* Taigi simbolių plotmė kuria subjektą ir reiškiasi per kalbą - signifikantų grandinę ir kalbėjimą.

Remdamasis šia mintimi, J. Lacanas pabrėžia simbolių plotmės svarbą Edipo kompleksui. Nepakanka Edipo kompleksą suvokti kaip situaciją, sudarytą iš trijų dėmenų: tėvo, motinos ir vaiko. Visada neišvengiamai egzistuoja ir ketvirtasis, simbolinis, dėmuo, kiekvienam iš asmenų priskiriantis tikslią poziciją. Iš tiesų galimos

tokios poros: motina ir vaikas, motina ir tėvas, tėvas ir vaikas, o ketvirtasis dėmuo reikalingas, norint nustatyti kiekvieno asmens poziciją ir tarpusavio santykius. Jis santykius perkelia į kalbėjimą, kurį paverčia subjektų atpažinimo priemone ir taip iš pat pradžių sukuria triadinį ryšį. Ketvirtasis dėmuo *simboliškai* įsiterpia „tarp kūno atvaizdo ir jį įvardijančių bei atpažįstančių žodžių".

Kaip kalba struktūrizuota pasąmonė. J. Lacanas teigia, kad S. Freudo atradimą - pasąmonę kaip sistemą, radikaliai besiskiriančią nuo ikisąmonės ir sąmonės, - reikia nagrinėti, siejant su ypatinga - kalbėjimo sritimi.

Kaip matyti, S. Freudas manė, kad pasąmonė turi tam tikrus dėsnius - „kondensacijos" ir „pakeitimo" mechanizmus. O J. Lacanas siekia įrodyti, kad juos galima nagrinėti, pasitelkus mokslinės lingvistikos terminus. Šie procesai - *tikra Pasąmonės retorika:* ieškodamas „raidės prasmės Pasąmonėje", psichoanalitikas joje atranda visą kalbos struktūrą.

Kondensacija - vieno signifikanto pakeitimas kitu - panaši į *metaforą,* jeigu šią suvoksime kaip grynai retorikos priemonę, kuria „vieno daiktavardžio reikšmė priskiriama kitą reikšmę turinčiam daiktavardžiui, ir ta reikšmė tinkama tik dėl mintyse turimo palyginimo" (Littrė), pavyzdžiui, apie kokį nors žmogų sakoma, kad jis tikras liūtas.

Pakeitimas atitinka *metonimiją,* „priemonę, kai priežastis įvardijama kaip pasekmė, pasekmė - kaip priežastis, forma - kaip turinys, vietos, kurioje gaminamas

kuris nors daiktas, pavadinimas - kaip pats daiktas" (id.), pavyzdžiui, vietoj „šimtas laivų" sakoma „šimtas burių".

Reikia pabrėžti, kad metafora žodžius sieja tik kaip numanomas palyginimas, o metonimija yra tam tikras ryšys, dviejų signifikantų *jungtis,* kuria užfiksuoti svarbiausi kalbos dėsniai.

Todėl galima teigti, kad pasąmonė funkcionuoja kaip struktūrizuota kalba. Pasąmonė „kalba". Tai „mano istorijos skyrius, kuriame trūksta teksto arba užrašytas melas", o tiesa „užrašyta kitur": požymis atskleidžia kalbos struktūrą, jį galima iššifruoti tarsi įrašą. Tą patį galima pasakyti ir apie vaikystės prisiminimus, gyvenimo būdą, savitą žodyną. S. Freudas pasąmonę suvokė ne kaip sąmonei nepriklausančių psichinės realybės dalykų visumą. Jam pasąmonė buvo kažkas neaiškaus ir nepažįstamo bei darančio *poveikį.* J. Lacanas viename S. Freudo kūrinių perskaitė, kad „raktas į pasąmonę - tai kalbėjimas, kalbos struktūra". Vadinasi, reikia pagilinti veikaluose *Sapnų aiškinimas, Kasdieninio gyvenimo psichopatologija, Sąmojai ir jų santykiai pasąmonėje* išsakytą S. Freudo mintį, kad pasąmonė - tai kalba, o tam būtina remtis moksliniais teoriniais kalbotyros atradimais. Jos pradininkas - Ferdinandas de Saussure'as, kuris lingvistinį ženklą išskaidė į signifikantą ir signifikatą.

Signifikantas, signifikatas ir išstūmimas. Pasak F. de Saussure'o, signifikantai sudaro raiškos planą, o signifikatai - turinio. Reikšmė - tai signifikanto ir signifikato junginys, aktas, kurio rezultatas - ženklas. *Bendrosios*

kalbotyros kurse F. de Saussure'as teigia, kad signifikatas ir signifikantas yra sudedamosios *ženklo* dalys. Svarbu pabrėžti, kad signifikatas yra ne „daiktas", bet psichinis daikto vaizdinys (žodžio „jautis" signifikatas - ne konkretus gyvulys, bet jo psichinis vaizdas). Signifikantas - tai materialus signifikato įkūnijimas. Jie vienas be kito neegzistuoja. Pasak F. de Saussure'o, signifikatas tarsi glūdi už signifikanto, ir pasiekti signifikatą galima tik per signifikantą. J. Lacanas reikšmę vaizduoja grafiškai: taip, remiantis metaforos modeliu lingvistinėje simbolikoje, išryškėja pasąmonėje slypinti signifikanto struktūra.

S - signifikantas, 5 - signifikatas, o — - signifikanto santykis su signifikatu.

J. Lacano nuomone, mes susiduriame su dviem grandinėmis: signifikantų (S) ir signifikatu (s). S grandinė atitinka „grynąją kalbą" - materialų žodinį tekstą, o s grandinė turi būti apibūdinta kaip nuolatos kintanti, ji tik kartais sutampa su signifikantais. Tai „klajojantys" signifikatai, nes jiems būdingas nuolatinis poslinkis, siekiant susilieti su kuria nors reikšme. Šis susiliejimas („prisitvirtinimo taškas") nenuspėjamas, nes neįmanoma signifikantui priskirti vienintelės reikšmės. Tačiau įmanoma „priskirti vieną signifikantą kitam signifikantui" ir „pažiūrėti, kas iš to išeis". Tokiu atveju „visada įvyksta kas nors nauja - atsiranda nauja reikšmė".

Kaip matėme, metafora - tai reiškinys, kai į signifikan-

c

to ir signifikato santykį — įvedamas naujas signifikantas *S'*,

vartojamas kaip pradinio signifikanto S signifikantas. Labai svarbu tai, kad tada pradinis S tampa signifikatu.

Taigi turime naują santykį —, o jų abiejų rezultatas būtų toks: $\frac{\ }{s} x \frac{\ }{s} = i S' X \frac{\ }{s}$, arba $\frac{\ }{s}$. S tapo signifikatu, bet išliko ir paslėptu signifikantų, mat toks buvo jo pradinis vaidmuo.

Antra vertus, reikia teisingai suvokti dalybos ženklą tarp S ir s. Jis ne susieja, bet *atskiria*. Kitaip tariant, ne kuria reikšmę, bet užkerta jai kelią. Dalybos ženklas nurodo signifikato išstūmimą, o anksčiau aptartas metaforos modelis jį simbolizuoja.

Iš tiesų galima teigti, kad išstumiant vyksta dezinvestavimas ir kontrainvestavimas, nes aukštesnio lygio grandinėje (ikisąmonės ir sąmonės sistemoje) išstumtą elementą pakeičia kitas. Tam turi egzistuoti pasąmonės sistema. Todėl S. Freudas atskiria „vėlesnį išstūmimą" nuo „prigimtinio išstūmimo". Šis įvyksta tada, kai pradinėje archajinėje stadijoje psichinis potraukio atspindys neįleidžiamas į sąmonę. Tada potraukis prisitvirtina prie kito jį atitinkančio atspindžio, kuris išlieka nepakitęs. Taigi egzistuoja ir *sąmoninga* pasąmonė (tai nėra iškreipta sąmonė): prigimtinio išstūmimo metu ir atspindys - nesąmoningas atminties pėdsakas, įrašas signifikantų grandinėje, ir potraukis fiksuojami į tą psichinį atspindį. Per šį procesą potraukis prasiskverbia į pasąmonę ir joje išlieka.

Beje, J. Lacanas, kaip ir S. Freudas, skiria „daiktų vaizdinius" ir „žodžių vaizdinius": ir vieni, ir kiti, pasak jo, yra

kalbos elementai - signifikantai. Bet žodžių vaizdiniai žymi ikisąmonės ir sąmonės sistemą, o daiktų apibūdina pasąmonę. Ikisąmonės ir sąmonės sistemoje egzistuoja ir žodžiai (signifikantai), ir vaizdai (signifikatai), o pasąmonės kalbą sudaro tik vaizdai, joje nėra skirtumo tarp signifikato ir signifikanto: neįsisąmoninta grandinė gali būti atvira visoms prasmėms, grynajam signifikatui.

Apibendrinant galima teigti, kad iškeldamas klausimą apie pasąmonės pagrindą sudarančią *išstumiančią metaforą* J. Lacanas parodo, jog pirminis procesas, kuris nėra žodinė kalba, vis dėlto turi kalbos statusą ir leidžia suvokti ankstyvąją simbolizaciją, arba *įsitvirtinimą simbolių pasaulyje.*

Pasąmonė - tai Kito kalba. Šiek tiek kitaip pažvelkime į tą simbolinę funkciją, kuri skiria žmones nuo gyvūnų ir yra kultūros pagrindas: santykiai joje grindžiami kitais įstatymais nei poreikio patenkinimas, ir nuo šio „teisėtumo" priklauso „tiesa". Simbolinei funkcijai būdingi du lygmenys: tas, kuriame ji įgyvendinama, aktualizuojama subjektui kalbant, ir tas, kuriame sukuriamos tokios sąlygos, kad tampa įmanomi kalbėjimas bei pats subjektas - savaiminė simbolių plotmė. Šį lygmenį J. Lacanas vadina „Kitu". Pastarąjį žodį jis perima iš S. Freudo, kuris *Sapnų aiškinime* pasąmonę apibūdina kaip „kitą sceną". Ši „Kito buveinė", kuri „kalba", kurioje sukuriamos sąlygos subjekto kalbėjimui, vadinama *signifikanto iždu.*

Taigi galima tvirtinti, kad „Kito kalba" apibrėžia ir organizuoja troškimo struktūrą bei kad *Kito troškimo* - ir

tuo pat metu savo paties troškimo - tyrinėjimas ir sudaro psichoterapijos esmę.

Svarbu pabrėžti, kad troškimas nurodo ne savo paties objektą, bet ką kita - poreikį, praradus pirminius objektus. Šie prarasti objektai, iš realybės perėję į signifikantų struktūrą, yra pasąmonės pagrindas. Prarastas objektas gali būti tik signifikatas, o ne „vėl atrastas objektas", todėl tarp realaus objekto ir signifikanto egzistuoja atotrūkis, skirtumas, dėl kurio pasąmonę galima apibūdinti kaip esminį poreikį, ji ir yra troškimo priežastis.

Troškimas mainosi ir kinta - aiškinant šį reiškinį būtina remtis S. Freudu. Taigi troškimas visada yra *metonimija,* kitaip tariant, jis nurodo jau minėtą poreikį, o ne savo paties objektą. Todėl visada išlieka neatitikimas tarp troškimo ir jo objekto; tikslus atitikimas neįmanomas.

Taigi, jeigu psichoanalizės objektas yra tai, kas reikšmės proceso metu dingo iš reikšminės struktūros, tai tas objektas neturi jokios teigiamos savybės tikrąja to žodžio prasme. Jį reikia atsekti iš sukeliamų padarinių ir troškimo, kurį jis visada nurodo.

Tėvo vardas, arba simbolinė kastracija. Taigi troškimo signifikantas subjektui yra ne objektas, bet poreikis. Tačiau tas poreikis yra ne tik tas, kurį patiria subjektas - jo paties buvimo poreikis, bet ir tas, kurį patiria kitas žmogus. Tam, kad kitas žmogus padarytų mane savo troškimo objektu, ir man turi jo trūkti. Greičiausiai tai ir yra meilės plotmė (taip pat ir beprotybės: tik žmogus gali išprotėti). Tą simbolinę savybę, kurios žmogui reikia norint įžengti į troškimų pasaulį,}. Lacanas vadina tėvo

metafora, arba *Tėvo vardu.* Simbolinis tėvas neturi nieko bendra su realiu: šis iš esmės atrandamas per motinos *kalbėjimą,* kitaip tariant, per tai, ką apie tėvą ji kalba vaikui.

Tėvo metaforos pagrindas - ir motinos keliama grėsmė būti iškastruotam, ir lyčių skirtumų suvokimas, faktas, kad motina neturi penio (jis svarbus tiek berniukams, tiek mergaitėms) ir kad dėl to jos trokšta tėvas.

Tuo metu motina suvokiama kaip tėvo troškimo objektas, ir dėl to ji yra *uždrausta.* Tėvo metafora sukuria Įstatymą, draudžiantį Incestą, tačiau tuo pat metu kyla troškimas.

Tada vaikas turi nutraukti tik jį ir motiną siejančius santykius, jis nebegali savęs laikyti vieninteliu jos troškimo objektu ir privalo būti jos Sūnumi, kitaip tariant, savo tėvų troškimo liudytoju, o ne priežastimi - jis atsirado tik dėl to, kad tėvai vienas kito troško. Tik taip jis gali tapti trokštančiu subjektu.

Tačiau įstatymą sukūrusi tėvo metafora verčia patirti „simbolinę kastraciją". Ši kastracija neturi nieko bendra su įsivaizduojama baime, kurią reikėtų įveikti, tai kažkas, su kuo reikia susitaikyti, kas slypi žmogaus prigimtyje. Žmogus visada bus linkęs neigti poreikį ir jam sunku susitaikyti su mintimi, kad negalima troškimo įgyvendinti tuoj pat. J. Lacano nuomone, pagrindinis pasąmonės, vadinasi, ir troškimo, signifikantas - *phallus.* Tai ne kūno organas, kuris, nors ir labai svarbus, tėra dalinis objektas (kaip ir krūtis), bet, atsižvelgiant į neišvengiamus lyčių skirtumus, troškimo objektas, kitaip tariant, signifikantas, nurodantis *neturėjimą* iš principo.

J. Lacano darbų reikšmė. Tai svarbiausi J. Lacano teiginiai, gvildenantys pasąmonės problemas, nors pateikti ir labai apibendrintai. Jis kritikavo bendrosios psichologijos atstovų bandymus perimti psichoanalizę į savo rankas ir pokyčius, kuriuos savo veikalais įtvirtino A. Adleris ar C. G. Jungas. J. Lacanas stengėsi grįžti prie S. Freudo, jo minčių prasmės bei siekė, kad S. Freudo atradimai vėl taptų skandalingi ir moksliniu požiūriu nauji. Nagrinėdamas pasąmonės raidą, sapnus, požymius, kalbos klaidas kaip reikšmines struktūras, J. Lacanas padarė atradimų, kurių svarbos paneigti neįmanoma.

II SKYRIUS

PASĄMONĖ IR LITERATŪRA

Paskutiniajame skyriuje bus aptariama viena iš vadinamosios taikomosios psichoanalizės sričių (netaikoma gydymui) - literatūra. Ir pats S. Freudas domėjosi savo sistemos taikymu kultūros tyrinėjimams: *Kliedesys ir sapnai W. Jenseno „Gradivoje",* 1907, *Leonardo de Vinci'o vaikystės prisiminimas,* 1910. Šiame veikale, remdamasis vieninteliu vaikystės prisiminimu, kurį aprašė didysis dailininkas, jis bando aiškinti šv. Onos paveikslą. O W. Jenseno novelės interpretacija - pirmasis metodologinis bandymas pagrįsti literatūrinę psichoanalizę.

I. Literatūrinė psichoanalizė

S. Freudas: meno ir sapno panašumas. Nagrinėdamas *Gradivą,* S. Freudas padarė išvadą, kad *rašytojo sukurtas fantazijas galima nagrinėti taip pat kaip ir sapnus.* Kitaip tariant, sukurtos fantazijos *irgi* yra būdas, kuriuo nesąmoninga psichika pasireiškia sąmonės lygmeniu. S. Freudas logiškai apibendrino šį teiginį: kodėl literatūrinė išmonė irgi negalėtų būti nesąmoninga? Kodėl literatūros kūrinys taikant žinomus būdus - pakeitimą, kondensaciją, simbolizaciją ir 1.1, negalėtų perteikti ne-

sąmoningų kompleksų? Tokiu atveju jis kaip ir sapnas turėtų apibrėžtą - *reikšminę* funkciją.

Taigi S. Freudas atskleidė, kaip antikos tragedijose projektuojami kompleksai ir nagrinėjamos temos, kurios visais laikais skatino žmonių vaizduotę.

Otto'as Rankas: mitai ir literatūra. Kitas S. Freudo mokinys, O. Rankas, ėmėsi nagrinėti poetų ir dramaturgų siužeto pasirinkimą. Iš tiesų temos pasirinkimas visada daug *pasako* apie rašytoją ir nėra atsitiktinis. Veikale *Incesto tema poezijoje ir pasakose* (1911) O. Rankas parodo, kad poetai dažnai pasirenka Edipo situaciją, ir nagrinėja šios temos transformacijas, variacijas bei atspalvius visuotinėje literatūroje. O kūriniuose *Herojaus gimimo mitas* (1909) ir *Gimimo trauma* (1923) randame daug įdomių minčių apie mitų ir literatūros sąsajas bei nesąmoningą mituose ir literatūroje atsispindintį poreikį, kad „herojus" gimtų antrąkart, garbingiau nei pirmą kartą.

Literatūrinės psichoanalizės raida. Literatūrine psichoanalize domėjosi daugelis psichoanalitikų. Reikia paminėti R. Laforgue'o veikalą *Baudelaire'o nesėkmė* (1929) ar įdomią to paties autoriaus studiją apie Rousseau kūrinyje *Nesėkmės psichopatologija.* Marie'os Bonaparte *Edgaras Poe* (1933) - dar vienas išsamios ir nuoseklios psichoanalizės pavyzdys. Autorė išryškina poeto pasąmonėje glūdėjusį neišdildomą prisiminimą, kuris veikė jį visą gyvenimą, buvo neurozės pagrindas ir atsispindėjo kūryboje. Galima paminėti ir anglo C. A. Hackette'o

disertaciją *Rimbaud'o lyrika,* F. Porchė kūrinį *Verlaine'as* ir nepaprastai įdomius Gastono Bachelard'o veikalus. Taip pat buvo nagrinėjami *Tėvas Gorijo, Don Kichotas,* Hoffmanno kūryba ir kt. Veikale *Kūrinio esmė* D. Anzieu daugiausia gilinosi, kokią įtaką psichikos veikla turi meno ir literatūros kūrybai.

Charles'o Baudouino tyrinėjimai. Kitame poskyryje bus aptariami Gastono Bachelard'o veikalai. Bet prieš tai reikia stabtelėti ties įdomiais Charles'o Baudouino teoriniais darbais ir praktiniais tyrinėjimais. Veikale *Meno psichoanalizė* (1929) jis aiškiai išdėstė literatūrinės psichoanalizės tikslus ir metodus. Jis taip pat parašė *Simbolį Verhaereno kūryboje* (1924) ir *Victoro Hugo psichoanalizę* (1943).

Ch. Baudouino, kaip ir M. Bonaparte ar R. Laforgue'o, nuomone, literatūrinės psichoanalizės tikslas - suvokti nesąmoningus motyvus, paskatinusius parašyti kūrinį. Siekiant interpretuoti kūrinį, pirmiausia būtina žinoti autoriaus biografijos duomenis. Todėl psichoanalitinio metodo esmė - „tirti" rašytoją, nors jam nebegalima užduoti klausimų, t. y. remtis biografija bei kūriniais ir taip nustatyti jo nesąmoningus kompleksus. Reikia iškelti tokius klausimus:

- į kokius stimulus, į kokius gyvenimo įvykius autorius reaguoja šiuo kūriniu;
- kokius asmeninius ir įgimtus kompleksus slepia simboliai, randami kūrinyje;
- kaip šie simboliai plėtojami ir kinta aukštesniuose psichikos sluoksniuose.

Kaip matyti, Ch. Baudouinas literatūrą kuriančioje pasąmonėje siekia atskirti *kolektyvinius* elementus nuo *asmeninių*. Jis pabrėžia *literatūrinių simbolių* svarbą ir literatūrinės *vaizduotės judėjimą:* ši pakeitimo ir sublimacijos būdu nuo potraukių pereina į „aukštesnius psichikos sluoksnius".

Pasak Ch. Baudouino, simbolis yra „prigimtinių vaizduotės ir sapno dėsnių sukurta sistema, komplekso suvokimas, komplekso dinamizmo projekcija į vaizdo planą". Tai „tikras kuriančios vaizduotės veiksmas". Šis reiškinys, paprastai įgyvendinamas per sapną, yra literatūrinės vaizduotės pagrindas. Todėl psichoanalitikas turi mokėti „skaityti" simbolius, pateikiamus įvaizdžiais ir metaforomis. Psichoanalitikas įvaizdžius ir metaforas laiko simboliais.

Vis dėlto „iš psichoanalizės nieko nesužinome apie menininko *talentą;* priemonių, kuriomis jis naudojasi, atskleidimas, meninė technika irgi nėra jos sritis". Psichoanalizės objektas tėra menininko raidos procesas. Todėl jos tikslas - ne kas kita, kaip psichologijos požiūriu aprašyti tą raidos procesą, stebėti *ab ovo* pirmuosius nuostabius psichinio gyvenimo posūkius ir kelius. Taigi psichoanalitikas negali „nuvertinti". Ch. Baudouino nuomone, „jeigu psichoanalitikas *susieja* pirminius, infantilinius seksualinius elementus su aukštesne širdies ir proto raiška, tai nerodo, kad jis tuos elementus laiko svarbesniais. Tyrinėtojas jokio reiškinio neapibūdina: „Tai yra tik..."

Ch. Baudouinas savo tyrinėjimus pateikia knygoje *Victoro Hugo psichoanalizė.* Joje randamas tikras po-

eto kompleksų „žemėlapis": tai „žiūrėjimo" kompleksas (pamatyti - būti pamatytam), kurio sublimacija - šio didžiojo svajotojo kūrybos pagrindas; Edipo ir brolio kompleksai, paskatinę sukurti kūrinius *Miestelėnai, Tėvažudystė, Jobas,* taip pat *Sąžinę,* kur akis yra bausmė už tėvažudystę bei, kaip ir žiūrėjimo polinkis, yra superdeterminuoto įvaizdžio simbolis; suluošinimo kompleksas (susijęs su griovimo simboliais, kurių gausu V. Hugo kūriniuose: *Torquemada, Eviradnus, Devyniasdešimt tretieji metai);* atsitraukimo kompleksas - bėgimas nuo tėvo, kurį perteikia *Hernani,* „klajojančios jėgos", lėkimas ant žirgo; taip pat gimimo kompleksas *(Žmogus, kuris juokiasi).*

Trumpoje apžvalgoje knygos pabaigoje Ch. Baudouinas aptaria, kokie konfliktiniai elementai vyrauja poeto pasąmonėje, ir paaiškina, kaip jam pavyko pasiekti psichinę pusiausvyrą.

II. **Psichoanalitinė kritika: Gastonas Bachelard'as**

Knygos *Romantiška siela ir sapnas* pratarmėje autorius Albert'as Bėguinas kritikuoja meno psichoanalizę. „Psichoanalizę taikant meno kūriniui, - teigia jis, - kūrinys nagrinėjamas kaip dokumentas, požymių rinkinys ir jo analize tesiekiama ištirti autoriaus gyvenimą bei jo neurozę. Tampa svarbu tik tai, kaip kūrinyje atsispindi autoriaus psichika - žinoma, tai irgi įdomu, - bet nekreipiama jokio dėmesio į poemos vertę ir svarbą".

A. Bėguinas greičiausiai neteisus, manydamas, kad kūrinio ryšys su psichika, ypač su nesąmoninga, neturi jokios įtakos poemos vertei. Literatūrinę vaizduotę nagrinėjęs Gastonas Bachelard'as sukūrė *psicho analitinę kritiką,* kurios tikslas - nagrinėti kūrinį, remiantis jo atvirumu, jo dalyvavimu ar nedalyvavimu vaizduotės judėjime, kurio kryptys priklauso nuo tam tikrų kompleksų. Taigi G. Bachelard'as neatsiejama literatūrinės psichoanalizės dalimi laiko *grįžimą prie kūrinio* ir taip atremia A. Bėguino kritiką.

Lotrėamont'o kompleksas. Nagrinėdamas keistojo *Maldororo giesmių* autoriaus Lotrėamont'o kūrybą, G. Bachelard'as padeda geriau suvokti nesuprantamą poeziją ir moko skaitytoją pajusti kompleksą, kuris paskatino ją kurti. G. Bachelard'as atskleidžia poetui būdingą tikrą žvėriškumo kompleksą, atsiradusį dėl agresijos ir žiaurumo, kurį „tuoj pat reikia įgyvendinti aiškiu žvėries judesiu". Taip atsiranda nervinga poezija, skatinanti pajusti mumyse snūduriuojantį gyvybingumą.

Vaizduotė ir „esminės materijos". Kituose veikaluose, kuriuose analizuojamas keturių stichijų - vandens, ugnies, oro ir žemės nesąmoningas poveikis žmonių psichikai, G. Bachelard'as iškelia mintį apie literatūros kritiką, kuri remtųsi mokslu apie pasąmonę ir vaizduotę.

Mokslinėje knygoje *Mokslinės dvasios formavimasis* (1938) G. Bachelard'as stebisi, kad gyvybingos svajonės ilgai stabdė racionalaus mąstymo raidą, ir, remdamasis „objektyvaus pažinimo psichoanalize", siekia atskleisti

tas iš pasąmonės kylančias svajones, kurias vadina pažinimo „kliūtimi". Jis pabrėžė, kad daugelis svajonių yra susijusios su tokiu objektu kaip ugnis ir kad jos toli gražu nėra antgamtinės. Taigi G. Bachelard'as ėmėsi jas nagrinėti ir savitą vaizduotės judėjimą susiejo su „esminėmis materijomis", kurios glaudžiai sąveikauja su pasąmone.

„Subjektyvus santykis su ugnies reiškiniais" nagrinėjamas ir veikale *Ugnies psichoanalizė* (1939). G. Bachelard'as atskleidžia ugnies vaizduotės *vientisumą* ir jai būdingus įvairius kompleksus: tai Prometėjo kompleksas, skatinantis pagrobti ugnį, tarsi ji būtų uždraustas objektas; Empedoklio kompleksas - poreikis sunaikinti kūną ir sielą ugnyje, laužo šauksmas, „kuriame susilieja meilė ir pagarba ugniai, gyvenimo ir mirties instinktai"; Novalis'o, Hoffmanno kompleksai ir 1.1. Hoffmanno kūryba labiau nei bet kurio kito pažymėta ugnies ženklu ir atskleidžia darnią „poetinės ištikimybės sistemą".

Veikale *Vanduo ir svajonės* (1941) kalbama apie pasąmonę, kurios svajonės yra susijusios su vandeniu: tai Ofelijos, Charono, Nausikajos kompleksai. Vanduo asocijuojasi su najadėmis ir nimfomis, jis „simbolizuoja mūsų paskutinę kelionę ir mūsų galutinį išnykimą"; „vandeniu paženklinta pasąmonė svajos apie anapus kapo, anapus laužo laukiančią kelionę vilnimis"; pagaliau patys to nesuvokdami neliekame abejingi gryno arba negryno vandens žavesiui...

G. Bachelard'o nuomone, Edgaras Poe buvo ištikimas ypatingam vandeniui, sunkiam, stovinčiam, ir taip jo vaizduotė išlieka darni.

Veikale *Oras ir svajos* (1943) stengiamasi išnagrinėti su oru susijusias svajas: kai vaizduotė kuria oro materiją, mūsų esybė jaučiasi tyresnė, esanti pačiame tikriausiame ore; jai atrodo, kad kyla aukštyn. Poetui ir filosofui F. Nietzsche'ei budingas aukščio kompleksas: „O mes, - rašo jis, - laisvos sielos, oro sielos, džiaugsmingos sielos!.." Tai viršūnių, kilimo aukštyn poetas.

Žemės vaizduotės pasaulis nagrinėjamas dviejuose tomuose: *Žemė ir valios apmąstymai* bei *Žemė ir rimties apmąstymai* (1948). Iš tiesų žemė įkvepia norą kovoti ar dirbti arba skatina rimčiai: pagal tai, ar vaizduotėje substanciją suvoksime kaip apdirbamą medžiagą, ar kaip gamtos realybę, kurioje galime pasislėpti, svajosime apie valią arba apie rimtį. Pirmuoju atveju gamta gali tapti akmeniu (suakmenėjimas arba G. C. Huysmansui būdingas Medūzos kompleksas) arba derva (J. P. Sartre'as ir lipnumo kompleksas). Su antruoju susijusios poezijos ir literatūros temos apie Motiną Žemę, mitai apie grotas ir labirintus, Jonos kompleksas ir 1.1.

Literatūrinis įvaizdis ir jo vertė. Taigi, G. Bachelard'o nuomone, egzistuoja nuoseklios vaizduotės temos, susijusios su tos pačios srities kompleksais. Štai ką G. Bachelard'as rašo *Ugnies psichoanalizėje:* „Atpažinę psichinį kompleksą, atrodo, lengviau, sintetiškiau suprantame kai kuriuos poezijos kūrinius. Iš tiesų poezijos kūriniui vientisumą suteikia tik kompleksas. *Jei nėra komplekso, nuo šaknų atkirstas kūrinys nebetenka ryšio su pasąmone; jis atrodo šaltas, dirbtinis, netikras".*

Todėl veikale *Vanduo ir svajonės* G. Bachelard'as teigia, kad „literatūros kritika, kuriai nepakanka konstatuoti statiškus įvaizdžius, turi remtis psichikos kritika: ši, nagrinėdama prigimtinių ir kultūrinių kompleksų sąsajas, išryškina vaizduotės dinamizmą".

Vadinasi, literatūrinio įvaizdžio nesąmoninga „vertė" turi būti laikoma jo literatūrinės „vertės" matu. Jeigu įvaizdis neturi sąsajų su pasąmone, jis nesugebės paveikti skaitytojo, atrodys išpūstas, dirbtinis, netikras, neturintis jokio pagrindo.

Akivaizdu, kad G. Bachelard'as ryšį su pasąmone laiko išraiškingos kūrybos pagrindu.

IŠVADOS

Atėjo metas apibendrinti. Ko gero, skaitytojas susidarė teisingą vaizdą apie pasąmonės tyrinėjimų raidą nuo antrosios XIX amžiaus pusės. Kaip matyti, pirmieji apie sąmonei nepavaldžius giluminius psichinius principus prabilo drąsūs filosofai. Paskui prasidėjo empiriniai automatiškos veiklos, išsiblaškymo, hipnozės, asmenybės susidvejinimo tyrinėjimai: pasąmonės sąvoka pradėta vartoti įvairiems psichikos reiškiniams apibūdinti - nuo psichologinio automatizmo iki nesąmoningų įkyriųjų idėjų. Vis dėlto kažin ar be genialiojo S. Freudo būtų prigijusi mintis apie giliąją pasąmonę, apie pasąmonę kaip principą ir kalbą. S. Freudas atrado išstūmimą, Edipo kompleksą, atskyrė ikisąmonę nuo tikrosios pasąmonės, psichinį gyvenimą suvokė kaip dinamišką vyksmą, remdamasis nuolatine klinikine praktika, sukūrė savitą teoriją bei mokslą, todėl gali būti laikomas svarbiausiu pasąmonės tyrinėtoju bei teoretiku. Kaip tik todėl šioje nedidelėje knygoje jam skiriama bene daugiausia dėmesio.

Tiesą sakant, tokiai temai skirta knyga neturi pabaigos. Be abejonės, biologijos, vystymosi ir kognityvinės psichologijos raida bei naujausi antropologijos ir kalbotyros atradimai padeda plėtoti pasąmonės mokslą, kurio pradininkas buvo S. Freudas. Bent jau to reikia tikėlis.

Juk kuo geriau žmogus pažins save ir, atradęs „Kitą" savyje, kaip sako J. Lacanas, suvoks neaiškias jėgas, stumiančias jį ir gėrio, ir blogio link, tuo lengviau sugebės rinktis, kuriuo likimo skirtu keliu pasukti.

BIBLIOGRAFIJA

A. ADLER

- *Le tempérament nerveux,* Payot.
- *Connaissance de l'homme,* Payot.

Apie A. Adlerj:

S. Ferenczi, Critique de la conception dAdler, in *Œuvres complètes,* t. II, Payot.

G. Mormin et R. Viguier, *Adler et l'adlérisme,* PUF, 1993.

G. BACHELARD

- *Lautréamont,* Corti.
- *La psychanalyse du feu,* Gallimard.
- *L'eau et les rêves,* Corti.
- *L'air et les songes,* Corti.
- *La terre et les rêveries du repos,* Corti.
- *La terre et les rêveries de la volonté,* Corti.

Apie G. Bachelard'a.:

A. Parinaud, *Bachelard,* Flammarion, 1996.

S. FREUD

- *L'interprétation des rêves,* trad. Meyerson et D. Berger, PUF.
- *Psychopatalogie de la vie quotidienne,* trad. S. Jankélévitch, Payot.
- *Trois essais sur la théorie de la sexualité,* trad. Reverchon-Jouve (trad. nouv. *Trois essais sur la théorie sexuelle,* par P. Koeppel), Gallimard.

- *Le mot d'esprit et ses relations à l'inconscient,* trad. D. Messier, Gallimard.
- *Délires et rêves dans la „Gravida" de Jensen,* trad. M. Bonaparte (trad. nouv. *Le délire et les rêves dans la „Gravida" de Jensen,* par P. Arbex et R. M. Zeitlin), Gallimard.
- Pour introduire le narcissisme, in *La vie sexuelle,* trad. D. Berger et J. Laplanche, PUF.
- Le moi et le ça, in *Essais de psychanalyse,* Payot.
- *Métapsychologie,* trad. M. Bonaparte et A. Berman, Gallimard (nouv. trad. par J. Laplanche, PUF). Čia yra skyriai „Pulsions et destins de pulsions", „Le refoulement", „L'inconscient".
- *Inhibition, symptôme et angoisse,* nouv. trad., PUF.
- *Ma vie et la psychanalyse,* Gallimard (nouv. trad. *Sigmund Freud présenté par lui-même,* par F. Cambon, Gallimard).

Apie S. Freudą:

O. Mannoni, *Freud,* Le Seuil.

E. Rodrigue, *Freud, le siècle de la psychanalyse,* Payot, 2000.

Sigmund Freud, t. 1 : 1886-1897, par Françoise Coblence; t. 2 : 1897-1904, par Laurence Kahn; t. 3 : 1905-1920, par Paul Denis; t. 4: 1920-1939, par Ruth Menahem, PUF, 2000.

P. JANET

- *Névroses et idées fixes,* Masson.
- *L'automatisme psychique,* Masson.
- *L'état mental des hystériques,* Masson

Apie P. Janet'ą:

C. Prévost, *La psychophilosophie de Pierre Janet,* 1973, Payot.

C. JUNG

- *L'inconscient,* Payot.
- *Le moi et l'inconscient,* Payot.
- *Types psychologiques,* Payot.

Apie C. Jung^:

E. G. Humbert, C. *Jung,* Éd. Universitaires, 1993.
G. Wehr, *Cad Gustav Jung,* Librairie de Medicis, 1993.

M. KLEIN

- *La psychanalyse des enfants,* PUF.
- *Envie et gratitude,* Gallimard.
- *Essais de psychanalyse,* Payot.

Apie M. Klein:

H. Segal, *Introduction à l'œuvre de Melanie Klein,* PUF, 1982.
J. Petot, *Melanie Klein, le moi et le bon objet,* Dunod, 1982.
P. Grosskurth, Me/ame *Klein, son monde et son œuvre,* PUF, 1990.

J. LACAN

- *Écrits,* Le Seuil.
- *Le séminaire,* Le Seuil.

Apie J. Lacana;

A. Lemaire, *Jacques Lacan,* Mardaga, 1977.
E. Roudinesco, *Jacques Lacan,* Fayard, 1993.

TURINYS

TREČIOJI DALIS
Pasąmonė po S. Freudo

Jean-Claude Filloux

Fi-173 Pasąmonė / Jean-Claude Filloux. - Vilnius: Aima littera, 2005. - 128 p.

ISBN 9955-08-666-1

Knygoje supažindinama su pasąmonės samprata, pasąmonės tyrinėjimų ištakomis, raida ir naujausiais atradimais. Aptariami svarbiausi pasąmonės tyrinėtojų darbai ir kaip jų atradimai taikomi praktiškai.

Knyga skirta visiems, siekiantiems geriau pažinti save.

UDK 159.96

Jean-Claude Filloux

PASĄMONĖ

Viršelio dailininkė *Kristina Jakinevičiūtė*

Kalbos redaktorė *Gitana Užusienytė*

Korektorės *Ramutė Prapiestienė, Deimantė Kažukauskaitė-Kukulienė*

Maketavo *Albertas Rinkevičius*

Tiražas 1500 egz.

Leidykla „Alma littera", A. Juozapavičiaus g. 6/2,09310 Vilnius

Interneto svetainė: http://www.almalittera.lt

Spaudė UAB „Sapnų sala", Moniuškos g. 21,08121 Vilnius